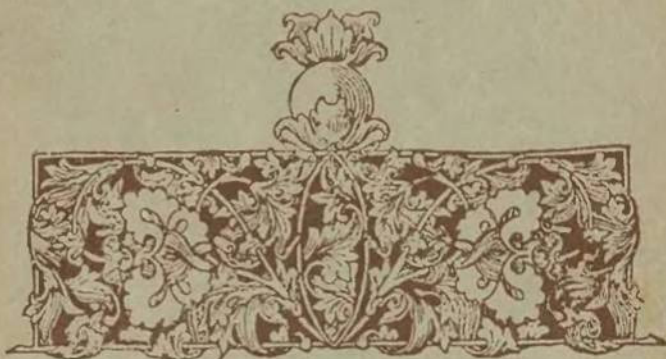

Д-р Є. Ю. ПЕЛЕНСЬКИЙ

РІДНЕ СЛОВО

ВИБІР З УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА
ДЛЯ МОЛОДІ

РІДНЕ СЛОВО

Вибір з українського

письменства

Тираж 5000. Формат паперу 63х95. Формат книжки:
230х150. Друк. арк. 15. Сторін 240.

РІДНЕ СЛОВО

ВИБІР З УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА
ДЛЯ МОЛОДІ

З Л А Д И В :
Д-р Є. Ю. ПЕЛЕНСЬКИЙ

КРАКІВ

1 9 4 1

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Накладом „Українського Видавництва”, Краків, Райхсштрассе 34/П.
Друк: »Нова Друкарня Денникова« під нак. упр. Краків, Ожешкової 7.
Verlag: »Ukrainischer Verlag« G. m. b. H. Krakau, Reichsstrasse 34. П.
Druck: »Neue Zeitungsdruckerei«, Treuh. Verw. Krakau, Orzeszkowag. 7.

Початкові букви з рукописів княжої доби.

І С Т А Р А Д О Б А

(XI - XV століття)

1. Колядки.

(Дружинна поезія невідомих авторів княжої доби.
З усного передання).

Дружинна поезія, що повстала менш-більш в X—XIII століттях, частинно збереглася в усному переданні (колядки). З упадком княжих і боярських дворів перейшла вона до селянства, яке дуже урочисто, «по-княжому» обходило свята новорічного круга (давній поганський Щедрий вечір і Новий Рік, тепер Різдво, Новий Рік і Йордан). Завдяки тому, що ці пісні набрали обрядового значіння, вони не забулися за той довгий час, хоч співають їх лише раз у рік, та й через те мало змінилися. Відомо бо, що обряди майже не змінюються, їх уважається за щось святе, ненарушне.

Колядки відбивають у собі ще дохристиянський світогляд: часто виступають у них сили природи, божества природи, як сонце, місяць, дощ. Часто виступають такі надприродні явища, як звірята, що говорять, зачаровані місця, чарівні речі.

Колядки змальовують давній княжий побут: багатство княжого двора, де все золоте-срібне, багаті лири, далекі вдатні походи, успішні лови. Є вони рівночасно побажанням такого гаразду і багатства для господаря.

Згадується там лише про такі речі, які були давно, дарма, що їх тепер нема: про здобування укріплених городів, про давню зброю, списи й луки, про давніх звірів, як тури, тощо.

Є в колядках багато старовинних слів і граматичних форм, як нпр.: «гостеве» замість «гості», «столове» замість «столи». Деякі слова вживаються там у старому значінні, нпр. «господар» значить тільки що «пан», «володар» (порівняй: Господь Бог), а не те, що тепер (газда, хлібороб).

1. Господиня виправляє челядь на лови.

Стоїть ми, стоїть світлонька нова,
А в тій світлонці, гей, газдиненька,
Гей, газдиненька на імя Анна¹⁾.

В'на собі ходить, з челяддю говорить,

¹⁾ Імя змінюється відповідно до того, кому колядують.

З челяддю говорить, в кватирку ся дивить²⁾.
Дивиться, дивить в чистее поле,
В чистее поле під темний лісок.

Ой, висмотрила дивнее звіря,
Дивнее звіря, тура-оленя³⁾,
На головці ж му девять рожечків.
Ой, крикнула ж в'на на свої слуги:
»Служеньки мої найвірнішіі!
Берить же собі шовкові сіти,
Другі заберить ясененькі стріли;
Ой, виходіте в чистее поле,
В чистее поле, під темний лісок.
Одні ж завержете шовкові сіти,
Другі застрійте яснії стріли,
Чей спіймаєте дивнее звіря,
Дивнее звіря тура-оленя.
Як спіймаєте, відразу вбете,
Відразу вбете, роги зщибете,
Роги зщибете, шубу здоймете.
Ой, принесете та повісите,
Та повісите в новій світлонці,
В новій світлонці та на стінонці.
Все ж тото буде, гей, ґаздинонці,
Гей, ґаздинонці, на імя Анні«.

2. Дружина вибирається в заморський похід.

Ішли молодці рано з церковці —
Ой, дай Боже!
Ой, ішли, ішли, раду радили,
Раду радили не однакую,
Не однакую, а троякую:

— »Ой, ходімо ж ми до ковальчика,
До ковальчика, до золотника;
Покуймо ж собі мідяні човна,
Мідяні човна, золоті весла.
Ой, пустимося на тихий Дунай⁴⁾,
Долів Дунаем під Царегород⁵⁾.
Ой, чуємо там доброго пана,
Що платить добре за заслуженьку,
Ой, дає на рік по сто червоних⁶⁾,

²⁾ Стара форма. Тепер уживається лише форми: »дивиться«.

³⁾ Тур — великий, дикий звір з породи пережувачів, колись жив в Україні, тепер зовсім вигинув.

⁴⁾ Дунай — найбільша ріка в середущій Європі. В українських піснях загалом: велика ріка.

⁵⁾ Царегород — столиця Греції (Византия).

⁶⁾ Червоний — старовинна золота монета.

По сто червоних, по коникові,
По коникові та й по шабельці,
Та й по шабельці; по парі сукон,
По парі сукон, та й по шапочці;
Та й по шапочці, та й по панночці».

3. Облога города й окуп.

Ой, славен, явен, красний Андрійко, —
Святий вечір!

А чим же ти та прославився?

Що із вечора коня осідлав,

А вже к світові під Царів град⁷⁾ став.

Найдавніші українські гроші — з подобою великого князя Володимира на престолі й державним гербом. Зразки найдавнішого письма: »Владимир на столі« (престолі) і »Се его серебро«

Ой, як бе, та й бе на Царів город;
Цар ся дивує²⁾, хто то воює.
А міщани ходять, все раду радять,
Що тому вояці за дари дати?...

Вивели йому коня в наряді.
Він коня то взяв — не подякував,
Не подякував, шапочки не зняв,
Шапочки не зняв, не поклонився,
Не поклонився й не покоровся.

Ой, як бе, та й бе на Царів город;
Цар ся дивує, хто то воює.
А міщани ходять, все раду радять,
Що тому вояці за дари дати?

Винесли ж йому півмисок злата.

⁷⁾ Царів град, город — Царгород.

Він злото узяв, не подякував,
Не подякував, шапочки не зняв,
Не поклонився й не покоровився.
Ой, як бє, та й бє на Царів город;
Цар ся дивує, хто то воює.
А міщани ходять, все раду радять,
Що тому паняті за дари дати?

Вивели ж йому панну в короні.
Він панну узяв, та й подякував,
Та й подякував, шапочку ізняв,
І шапочку зняв, ще й поклонився,
І поклонився і покоровився.

4. Чоловік привозить дарунки з війни.

Ой, заспівали рано пташеньки — в неділю,
в неділю рано, зелене вино саджено.
Ой, вийшла ж ід ним господинечка,
Господинечка на імя Анна¹⁾:

— »Ой, не співайте рано, пташеньки,
Не побуджайте мойого пана!
Бо мій панонько барзо⁹⁾ трудненький,
Барзо трудненький з війни приїхав,
Тай привіз мені барз⁹⁾ дорогий дар,
Барз дорогий дар, дорогий рубок,
Дорогий рубок на головоньку.

Барз дорогий дар, шовковий літник,
Шовковий літник на мій станочок.

Барз дорогий дар, кований пояс,
Кований пояс ба й на лідвоньки.

Барз дорогий дар, жовті чобітки,
Жовті чобітки, на білі ніжки.
Та привіз мені дар невеличкий,
Дар невеличкий, золотий перстїнь,
Золотий перстїнь ба й на рученьки.

Дорогий рубок головку клонить,
Шовковий літник слід замітає,
Жовті чобітки пальчики щиплють,
Золотий перстїнь рученьки світлить».

⁹⁾ Барз(о) — дуже (старе слово). Барзо трудненький — дуже перетомлений.

5. Князь.

На дворі красно вметено,
Дай йому, Боже, щастя, здоровля в дому!

Красно вметено перед світлонькою.
А в тій світлонці стоять столове,
На тих столовах лежать обруси,
Лежать обруси все ільчисті⁹⁾,
На тих обрусах стоять чароньки,
Стоять чароньки щирозлотії,
Щирозлотії, вином повнії.

За столом сидить господаренько,
Господаренько, пан Іваненко.
Перед ним стоять його служеньки,
Ой, стоять, стоять, шапочки держать,
Шапочки держать, низько клоняться:

— »Ой, наш паночку господаренько,
Ой, як ми тобі вірно «служимо».

— »Вірно служите, я ж добре плачу,
Мої служеньки барзо вірнії,
Беріте ключі та все дрібнії,
Та гоніть воли та із обори,
Ой, поїдеге в чистее поле,
В чистее поле, за Чорне Море.
Будемо сіяти жито, пшеницю,
Жито, пшеницю, усяку сівбицю.
Уродиться нам, як тихий Дунай,
Богу на хвалу, людям на дару.
Будемо збирати краснії женці,
Краснії женці, дівки, молодці
Із серпочками, як місячками,
Зберемо вози, як чорна хмара,
Та повеземо їх в чорне поле,
Та покладемо широкий стожок».

На стіжку сидить господаренько,
Господаренько, пан Іваненко.
Ой, сидить, сидить, на море дивиться,
На море дивиться, до рибки говорить:
— »Ой, будеш, рибко, пану на обід».

⁹⁾ Ільчисті обруси — взористі скатерті. В ільці — у взорі.

6. Гостина в князя.

— Ой, ми до тебе раз в рік гостеве¹⁰⁾,
Раз в рік до тебе, господареньку,
Челядка каже, що нема дома,
Але ми знаєм: господар дома,
Та сидить собі по кінець стола,
По кінець стола яворового.
А на тім столі в ільці⁹⁾ скатерті,
На тих скатертях колачі круті,
Всі з пшениченьки та ще з ярої,
І паляниці з ярого жита.
Між колачами воскові свічі,
Помежи свічі золоті кубки.
Що в однім кубку — винце зелене;
Що в другім кубку — медок солодкий;
Що в третім кубку — пивце кудряве¹¹⁾.

2. Митрополит Іларіон.

Іларіон був перший митрополит у Києві — з роду українець, бо до того часу митрополити в Києві були самі греки. Був він митрополитом у роках 1051—1054, за часів князя Ярослава Мудрого.

Іларіон — це найбільш освічена людина того часу, визначний український проповідник. До проповіді ввів він багато поетичних прикрас. Написав кілька релігійних творів, між якими найбільший це «Слово о законі і благодаті» з високо-поетичною і патріотичною «Похвалою князеві Володимирові». Цей твір написано 1052 року, або вчасніше.

Похвала князеві Володимирові.

(Уривки зі «Слова о законі і благодаті» в перекладі).

1.

Всі краї і городи і люди почитають і славлять кожний свого учителя, що навчив їх православної віри.

Похвалім же і ми по силі нашій малими похвалами нашого учителя і наставника, що довершив великих і дивних діл, великого князя нашої землі, Володимира¹⁾, внука старого Ігоря²⁾, а сина славного Святослава²⁾, що в свої літа яко володарі мужністю і хоробрістю стали славними в многих сторонах, та побідами й кріпостю згадуються нині й прославляються.

Не в малій бо і не в невідомій землі володіли, але в українській, що є відома і прославлена по всіх кінцях землі.

¹⁰⁾ Гостеве — гості (старовинна форма).

¹¹⁾ Кудряве пивце — кучеряве, пінисте пиво.

¹⁾ Князь Володимир Великий володів у Києві від 979 до 1015 року. В 988 р. прийняв віру Христову.

²⁾ Ігор і Святослав — великі київські князі.

2.

Цей славний од славних родився, благородний від благородних, князь наш Володимир. І зрісши і укріпившись, з дитинної молодости змужнівши в кріпості і в силу совершенно прийшовши, мужністю і розумом успіваючи, став єдиноподержцем землі своєї, підбив під себе сусідні краї, деякі миром, а непокірні мечем.

І так живучи в днях своїх і землю свою пасучи правдою, мужністю і розумом — вподобився він посіщенню Вишнього.

Сторінка »Остромирової Євангелії«. Зразок письма, т. зв. Уставу і орнаментики українських рукописів XI. ст.

Зглянулось на нього всемилолюбиве око благого Бога і розуміння досягло в серці його — зрозумів він марність поганської хитрости і пошукав єдиного Бога, того, що створив усю тварину видиму і невидиму.

Скинув з себе князь разом з одіжжю і старого чоловіка; скинув тлінне; обтрусив порошок невірства і ввійшовши в святу купіль в Христа хрестився, і вийшов з купелі в білім образі, сином ставши нетління³⁾ і імення прийнявши вічне і славне в роди і роди — Василя⁴⁾.

І як це сталося, не скінчив на цім подвигу благовіря, і не тим тільки виявив свою любов до Бога, а подвигся ще і заповідав по всій землі хреститись в імя Отця і Сина і Св. Духа, і явно і голосно по всіх городах славитися Св. Трійці, і всім

³⁾ Нетління — щось, що не тліє, вічне.

⁴⁾ В а с и л і й — таке християнське імя прийняв князь Володимир на хресті.

христіянам бути: малим і великим, рабам і свобідним, молодим і старим, багатим і убогим.

3.

Добрим свідком твоїй правовірності, о блаженний, є свята церква пресвятої Богородиці Марії⁵⁾, яку ти поставив на правовірній основі, де й мужне твоє тіло нині лежить, дожидаючи архангельської труби.

Дуже добрим і вірним свідком є син твій Юрій⁶⁾, якого Господь зробив твоїм наслідником по твоїм володарстві. Не

А Б В Г Д Е Ж З
З Н І К Л Ш Ч Ц
П Р С Т У Х У Ш І А

Заголовкові букви (т. зв. ініціали) із «Збірника» Святослава 1073 р.

нарушує він твоїх уставів, але утверджує, не зменшує обсягу твоєї правовірності, але навпаки прибильшує, не розвалює, але буде, довершуючи те, що тобою було недовершене.

4.

Встань, чесна главо⁷⁾, з гробу твого, встань, отряси сон!
Ти не вмер, лише спиш — до спільного всім нам возстання.
Встань, глянь на чадо⁸⁾ своє Юрія,
глянь на милого свого,
глянь на вкрашаючого стіл⁹⁾ землі твоєї — і возрадуйся,
возвеселися...

Глянь же і на город величавістю сяючий,
глянь на церкви квітучі,
глянь на христіянство ростуче,
глянь на город іконами Святих освячений —
і це все побачивши, возрадуйся і возвеселися
і похвали благого Бога, всього того Творця.

⁵⁾ Є це славна київська Десятинна церква.

⁶⁾ Юрій — христіянське ім'я князя Ярослава Мудрого.

⁷⁾ Глава — голова (церковно-словянське слово).

⁸⁾ Чадо — дитина (церковно-словянське слово).

⁹⁾ Стіл — престол.

3. 3 Літописів.

(Поетичні твори різних авторів записані в найдавніших українських літописах).

Найдавніших українських літописів є три: »Початковий літопис«, що подає про минуле України від найдавніших часів до кінця XI ст., »Київський літопис«, що обіймає менш-більш XII століття, і »Галицько-волинський«, що продовжує історичні записи ча XIII ст.

»Початковий літопис« написав Нестор, один із найвизначніших наших письменників того часу (ур. біля 1056, помер 1114), автор »Сказання о Борисі і Глібі« та »Життя Теодосія«. Потому цей літопис переробляли інші, зокрема ігумен Сильвестер.

Авторів »Київського літопису«, а було їх трьох, не знаємо. Можна догадуватися, що це були монахи.

Теж не знаємо нічого про автора »Галицько-волинського літопису«, що був дуже талановитий світський письменник.

Найдавніші літописи збереглися в кількох літописних зводах (збірниках). Найстарші, цебто з часу написання, пропали. Найстарші з тих, що збереглися, це Лаврентіївський збірник з 1377 р., названий так від імени переписувача Лаврентія, та пізніший, зате точніший, Іпатський збірник з 1425 р., що зберігся в Іпатському монастирі.

Із багатьох поетичних творів, що збереглися в літописах в перекладі, можна згадати як найважливіші такі:

1. Переказ про заснування Києва (з »Повісти временних літ«),
2. Переказ про смерть Олега,
3. Двобій з печенігом,
4. Переказ про білгородський кисіль,
5. Двобій Мстислава з Редедю,
6. Похід Ігора Святославича на половців (з »Київського літопису«,
7. Євшан-зілля (з »Галицько-волинського літопису«) і інші.

Автори цих поетичних творів невідомі. Лише високо мистецька »Повість про осліплення теревельського князя Василька« переписана в літописі разом із іменем її автора. Був це священик Василь, але й про нього нічого більше не знаємо.

1. Двобій з печенігом.

(З »Початкового літопису«. Переклад).

В 992 році. Пішов Володимир на хорватів⁴⁾. Як повернувся з хорватської війни, появилися печеніги⁵⁾ по тому боці Дніпра від Сули⁶⁾. Володимир пішов проти них і зустрів їх на Трубайлі⁶⁾, на броді, де нині Переяслав. І став Володимир на цій стороні, а печеніги на тій, і не осмілився він на тамту сторону, ані вони на цю сторону.

І приїхав печенізький князь до ріки, визвав Володимира і сказав йому:

⁴⁾ Хорвати — давнє українське плем'я в нинішній Зах. Україні.

⁵⁾ Печеніги — кочове плем'я, що нападало на Україну.

⁶⁾ Сула, Трубайло — лівобічні притоки Дніпра.

— Пустити свого чоловіка, а я пушту свого, хай боряться. Коли твій чоловік кине об землю моїм, то не воюймо три роки: а коли наш чоловік поборе вашого, то воюймо три роки.

І розійшлися.

Володимир прийшов у табор і післав післанця зі словами:

— Чи нема такого чоловіка, що поборовся би з печенігом?

І не найшовся ніде.

На другий день вранці приїхали печеніги й привели свого чоловіка, а в наших не було.

Став сумувати Володимир і посилав по цілім війську. І прийшов один старий чоловік до князя та сказав йому:

— Княже, є в мене один син найменший дома. Я з чотирма сюди вийшов, а він дома; від дитинства ще ніхто не поборов його. Раз якось сварив я на нього, а він мняв кожі, розсердився на мене і розірвав шкіру руками.

Гуменъ силѣ стрѣтамъ
Канла написъ книгъ си
летописецъ на дѣлѣхъ
мать прити при князѣ
лодимирѣ князѣмъ
къ вѣвѣ амѣтѣ
гуменащю оустами кра
въ р. д. ка. и ма. ста. ф.
пѣ. а. и мѣтѣтѣ книгъ
тѣбу алми ф. м. а. т. в. д. ъ.

Лаврентійський рукопис з 1377 р. Кінцева записка ігумена Сильвестра, що докінчив літопис. Зразок письма XIV. ст.

Як це почув князь, зрадив і післав за ним. Привели його до князя, а князь розказав йому про все.

А він сказав:

— Княже, чи може тут бути що, щоби мене роздратувало? Чи нема тут великого і сильного вола

Найшли великого і сильного вола, а той казав роздратувати вола. Положили на нього розпалені заліза. Відтак пустили вола, а він побіг попри нього. Тоді цей ухопив вола рукою за бік і вирвав шкіру з мясом, як далеко рукою засягнув. Тоді сказав Володимир:

— Можеш боротися з ним.

На другий день прийшли печеніги і стали кликати:

— Чи нема чоловіка? Ось наш прийшов.

Володимир же велів тої ночі узброїтися й оба табори виступили. Печеніги вислали свого чоловіка, а він величезний вельми і страшний. Виступив і Володимирів чоловік, а коли його печеніг побачив, розсміявся, бо він був середнього росту.

Розміривши простір між обома полками, пустили їх до себе. І ухопивши себе, держалися кріпко. Здавив він печеніга руками на смерть; кинув ним об землю. Закричали печеніги та стали втікати, а Русь⁷⁾ пігнала за ними, побиваючи їх. І прогнали їх.

Володимир радів і заложив город на цім броді і назвав його Переяслав, бо перейняв славу цей молодець від печеніга. Володимир вчинив його великим достойником і його вітця, і вернувся у Київ з побідою і славою великою.

2. Двобій кн. Мстислава з Редедюю.

(З *»Початкового літопису«*. Переклад з церковно-словянської мови).

В ці часи Мстислав⁸⁾, що був у Тьмуторокані⁹⁾, пішов походом на касогів¹⁰⁾. Коли про те почув касозький князь Редедя, вийшов проти нього. Як станули обома військами проти себе, сказав Редедя до Мстислава:

— Чого ради губимо дружини між собою? Поборімся між собою. Якщо ти подолієш, візьмеш моє майно, і дружину мою і землю мою; якщо ж я тебе подолію, то візьму все твоє.

І сказав Мстислав:

— Хай так буде.

І з'їхалися і сказав Редедя до Мстислава:

— Не оружжям биймося, а боротьбою¹¹⁾.

І стали боротися кріпко. Як так довго боролися, став ізнемагати Мстислав, бо Редедя був великий. І сказав Мстислав:

— О, пресвятая Богородице! Поможи мені. Якщо я його подолію, збудую церков в Твоє ім'я.

І це сказавши, ударив ним об землю і, вийнявши ніж, ударив його в гортань ножем і тут зарізав Редедю. І ввійшов в його землю, і взяв все його майно, і дружину його, і діти його, і дань наложив на касогів. А прийшовши до Тьмуторокані заложив церков святої Богородиці і збудував її, вона ж стоїть і до сьогодні в Тьмуторокані.

⁷⁾ Русь — давня назва України. Тут: українське військо.

⁸⁾ Мстислав — син кн. Володимира, володів лівобічною Україною.

⁹⁾ Тьмуторокань — місто над Доном, при Озівському морю.

¹⁰⁾ К а с о г и — кочове, степове племя.

¹¹⁾ Битися боротьбою — змагання голіруч.

3. Євшан-зілля.

(Уривок з «Галицько-волинського Літопису» у перекладі).

Князь Роман — кидався на поган як лев, сердитий був як рись, губив їх як крокодил, й проходив землю їх як орел, бо був хоробрий як тур. Дорівнював бо своєму дідові Мономахові, що погубив поганих ізмайлитян, званих половцями.

Він прогнав Отрока в Обези за Залізні ворота, а Сирчана¹²⁾ оставив за Доном, де живився рибою. Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом Дон, і перейняв землю їх усю і прогнав окаянных огарян.

По смерті же Володимира Сирчан сказав одному співакові Ореві, посилаючи його до брата:

— „Володимир помер, а ти вернися, брате, піди в землю свою“. Говори же йому мої слова, співай йому пісень половецьких, а якщо не схоче, дай йому понюхати зілля, іменем євшан.

Тому ж, що не схотів повернути, ані послухати, дав він зілля. Цей понюхавши заплакав і сказав:

— Краще є на своїй землі лягти кістьми, як на чужині славним бути.

І прийшов у свою землю.

4. Ігумен Данило.

Український ігумен Данило з Чернігівщини відбув подорож до Святої Землі в роках 1093—1113, за володіння короля Балдуїна. Він об'їхав цілу Св. Землю й описав її в своєму творі, що називається «Паломник», або в інших рукописах: «Життя і ходження Данила, Руської землі ігумена».

В своєму творі записав теж Данило місцеві перекази й легенди. Деякі місця опису написані не науково, а з чуттям, поетично.

Про небесне світло на Гробі Господнім.

(Уривок з «Паломника» в перекладі).

А це про святе світло, як сходить до Гробу Господнього.

Це мені Господь дозволив видіти, вбогому і недостойному рабові. І видів я очима своїми грішними, як сходить святе світло до гробу животворящего Господа нашого, Ісуса Христа.

В велику п'ятницю по вечірні обтирають гріб Господень, і помивають кандила¹⁾ та все інше, і вливають чистої оливи без води, одиноко оливи. І встромивши кандила в олив'яні підставки, не запалюють тих ламп, лише так оставляють кан-

¹²⁾ Отрок і Сирчан — половецькі хати. Залізні ворота — ближче невідана місцевість.

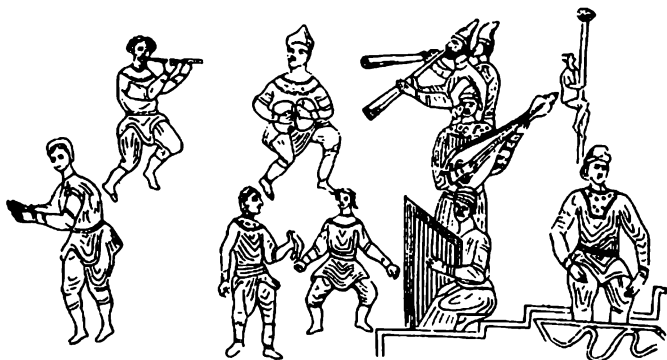
¹⁾ Кандило — лампада, рід лампи.

Творці українського письменства XI—XV ст.

Монах — книжник.

(Гравюра з «Апостола» І. Федоровича, що представляє Євангелиста Луку. Так теж певно виглядали давні українські монахи-книжники).

Скоморохи — співаки, музиканти й штукари.
(Фрески з собору св. Софії в Києві).

Остання сторінка «Патерника», писаного в Києвопечерській Лаврі 1554.
Зразок скорописного письма XVI. ст.

дила ці незапалені і запечатають гріб в 2. годині вночі. І тоді гасять всі каганці і свічки по всіх церквах в Єрусалимі.

Тоді я бідний, недостойний в п'ятницю ту в 1-ій годині в день пішов до князя того Балдвіна²⁾ і поклонився йому до землі. Він же, побачивши мене бідного, призвав мене до себе з любовю і каже мені:

— Чого хчеш, ігумене руський³⁾?

Він пізнав мене вже добре і любив мене вельми, бо був муж благодійний і смирний вельми і ні трохи не гордий.

Я ж йому сказав:

— Княже мій! Пане мій! Молю тебе Бога ради і князів ради руських³⁾, позволь мені, щоб і я поставив своє кандило на гробі святим від усієї Руської³⁾ Землі.

Тоді він з прихильністю і з любовю повелів мені поставити кандило на гробі Господнім і післав зі мною мужа, свого слугу лучшого⁴⁾, до економа церкви⁵⁾ святого Воскресення і до того, що держить ключі від гробу. І повелів мені економом і ключаря принести кандило своє з оливою.

Я ж поклонившись їм, пішов з радістю великою і купив скляне кандило, велике вельми і налив чистої оливи й приніс до Гробу Господнього.

Уже вечером я упросив того ключаря, що був одинокий внутрі гробу, і назвав себе йому. Він же отворив мені святії двері і повелів мені ззути чоботи і так босого увів мене одинокого в святий Гріб Господень з кандилом, яке я ніс зі собою, і повелів мені поставити кандило на Гробі Господнім. І я поставив своїми руками грішними в ногах, де лежать пречисті ноги Господа нашого Ісуса Христа; в головах бо стояло кандило грецьке, на грудях кандило монастиря Святого Сави і всіх монастирів. Такий бо мають звичай: по всі літа ставляють кандило грецьке і Святого Сави.

І благодаттю Божою ці три кандила запалилися тоді, а французькі кандила були повішені вгорі, та з них ніодне не запалилося.

Я ж тоді поставив кандило на Гробі Святим і поклонився чесному Гробові тому і поцілував це місце святе з любовю і зі сльозами, де лежало тіло Господа нашого Ісуса Христа, вийшов із Гробу Святого з великою радістю і пішов у свою келію⁶⁾.

²⁾ Балдвін — в тому часі король Святої Землі.

³⁾ Руський — український (стара назва).

⁴⁾ Лучший слуга — знатний дворянин.

⁵⁾ Економ церкви — завідуючий церквою.

⁶⁾ Ігумен Данило мешкав тоді в одному із єрусалимських монастирів.

81084

27/11/20

5. Володимир Мономах.

Володимир Мономах (1053—1125), один із найвизначніших великих князів київських, (володів від 1113 до 1125 рр.), відомий в історії як розумний володар, що вмів навіть погодити розсварених українських князів (з'їзд князів у Любечі 1097 р.), та як відважний войовник. Підчас своїх багатьох походів знищив силу степовиків, що загрожували Україні.

Князь Мономах належав до найбільш освічених людей того часу й був талановитий письменник. З його писань збереглися до наших часів: »Поучення дітям« і поетичний »Лист« до кн. Олега Святославича. В »Поученні дітям« показує, який повинен бути добрий князь, та згадує про своє життя.

Княжі пригоди.

(Уривок з »Поучень дітям« у перекладі).

А так я трудився відбуваючи лови. А це в Чернигові я діяв: диких коней¹⁾ своїми руками вязав, в пушах по 10 і 20 живих коней, а крім того їздячи по Росі²⁾ ловив ці дикі коні своїми руками.

Тури два мене метали на рогах разом з конем, один олень мене рогами колов, а два лосі — один ногами топтав, а другий рогами колов, дикий вепр мені з бедра меч відорвав, медвідь мені ногу покусав, лютий звір³⁾ скочив мені на плечі й перевернув разом зі мною коня — та Бог мене здорового заховав.

І з коня я багато разів падав, голову розбив собі двічі, руки й ноги собі ранив, в своїй молодості ранив, не зважаючи на своє життя, не щадячи своєї голови.

Те, що слід було робити мойому чурі⁴⁾, те я сам робив, працюючи на війні, на ловах в ночі і в день, на зною і на зимні, не даючи собі спокою.

На посадників⁵⁾ не здавався ні на бирича⁶⁾, сам творив те, що було треба, ввесь знаряд у домі своїм то я творив, і в ловах ловчий знаряд сам держав, і в конюшнях, і в сокільнях, і в яструбнях⁷⁾.

Теж і найнижчого смерда⁸⁾ і вбогої вдовиці не дав я сильним обидити, і церковних річей і служби сам я доглядав.

1) Дикі коні жили тоді в Україні. Їх ловили й освоювали.

2) Рось — ріка, притока Дніпра.

3) Лютий звір — рись.

4) Чура — помічник, слуга лицаря.

5) Посадник — вищий княжий урядник.

6) Бирич — нижчий княжий урядник, м. ін. оповіщав розпорядки князя

7) Давно ловили дрібну звірину при допомозі привчених соколів і яструбів. Тримали їх у сокільнях і яструбнях.

8) Смерд — підданий, півневільник.

6. Невідомий Автор: „Слово о полку Ігоревім”.

Лицарська поема з 1187 р. в переспівах М. Максимовича.
П. Мирного, С. Руданського, Т. Шевченка і В. Щурата.

Дружинна поезія. Лицарство, княжа дружина, мали свою поезію. Змістом її був побут князів і їх дружин, а передовсім походи й боротьба з ворогами Рідного Краю.

Творцями цієї поезії були здебільша окремі надвірні поети, що жили на дворі князів, брали участь у княжих походах, а потім їх оспівували. Співали вони звичайно в супроводі гри на якомусь інструменті.

Ці творці майже всі нам невідомі. Лише про деяких є згадки, але не знаємо, які пісні вони створили. Про одного такого співака Митусу з Перемишля згадує старий «Літопис», про іншого, що називався Боян, «Слово о полку Ігоревім». В цьому творі теж згадуються поезії, що їх створив Боян, а які не збереглися до наших часів.

Автор «Слова» був без сумніву дуже талановитий поет — поруч Іларіона найбільший поет перед Шевченком. Разом з тим автор був великий український патріот, що над усе любив свою батьківщину, радів її успіхами, а ще більше турбувався незгодами князів, що приносили Україні стільки лиха.

Його світогляд, докладне змалювання і його спосіб описування військового побуту та й признання «А ми — дружина» — вказує, що він був княжий дружинник.

Темою «Слова» став похід Ігоря Святославича, князя Новгород-Сіверського, проти половців 1185 р. Ігор позавидував слави київському князеві Святославі, що перед тим відбув два щасливі походи проти половців й сам забажав добути собі слави. Але вибрався з малим військом та половці його перемогли в другій битві, хоч першу битву виграла українські князі. Тоді згинуло багато дружинників, а Ігор дістався до неволі, з якої втік 1187 р. — Тоді теж написане «Слово», перед смертю галицького князя Осмомисла, що вмер восени 1187 р., а який згадується у «Слові» ще як живий.

Поетичний вияв «Слова». Поема про похід Ігоря на половців написана церковно-словянською мовою з дуже багатою домішкою українських слів.

Написана вона ритмічно рядками те однакової довжини. Це пригадує дуже пізніші козацькі думи як і сам характер поеми, де епіка перемішана з лірикою так, як у думах.

Високо підносить поетичну красу «Слова» велике багатство гарних поетичних образів, зокрема порівнянь узятих з природи. Майже кожне звіря щось тут означає: сокіл — хоробрість, ворони й галки — невдачу, зозуля — смуток.

В дії бере участь природа немов яка жива істота. Є властиво тут дві природи: одна українська, що співчуває українському війську, й друга половецька — для українців ворожа.

«Слово» відбиває ще рештки поганського світогляду, тимто в ньому природа виступає немов жива, та й згадуються поганські божества: Дажбог, Стрибог, Велес, Див.

1. ЗАСПІВ.

А якби нам по старому про воєнне їх завзяття!
заспівати пісню, браття, Заспіваймо ж, як бувало,
про Ігоря¹⁾, його військо, як чували і як знаєм,

¹⁾ Ігор син князя Святослава Ольговича, князь Новгород-Сіверський (род. 1151, умер 1202 р.).

бо співати по-боянськи²⁾
вже хіба не є звичаєм.
Боян²⁾ майстер був до пісні.
Боян знав на пісню чари.
Прийде гадка, а він гадку
Орлом пустить аж під хмари.
Прийде друга, а він другу
пустить вовком по долині.
Гадка третя з нього скаче
соловейком на каліні.
Він згадає давні годи,
свари давньої години,
і соколів десять пустить
в луг на стадо лебедине.
А що сокіл до лебеді —
вже вона співає славу,
то старому Ярославу,
то хороброму Мстиславу —
тому що в очах касогів³⁾

заколов Редедю-хана.
Інша лебідь заспіває —
славить Красного Романа.
Не соколів на лебеді
Боян, браття, слав зпід неба:
віщі пальці клав на струни —
грайте струни, кому треба!

Почнем, браття, нашу повість
від Володимира старого,
від Володимира старого,
а про Ігоря нового.
Кріпостою натяг він ум свій,
й погострив його завзяттям,
що у серці накипіло.
Запалав воєнним жаром
і дружину молодецьку
враз навів за землю руську
на країну половецьку.

2. Затьміння сонця.

То, було, — на світле сонце
подивився Ігор власне,
подився і побачив,
що воно над військом гасне.
Й мовив Ігор до дружини:

„Браття — каже — і дружино
Лучше ж датись порубати,
ніж в неволю на годину!
Всядемо на борзі коні,
а на синій Дон поглянем!”

Переважила охота
над страховищем поганим.

„Або нині, — Ігор каже, —
йти на Дон, або ніколи!
Хочу копя проламати
в крайнім половецьким полі,
хочу голову зложити,
з вами, русичі⁴⁾, умерти,
або з Дону вже шоломом
ясної води зачерти!”

Гей, Бояне, соловік
світлої доби старої!
Коли б ти ошебетав нам
нині Ігореві вої⁵⁾
Коли б скочив соловієм
по дереву гадки-мислі,
або знявся орлом вгору
ген, де хмароньки нависли,
і оповив вінком слави
подвиг нашої години
линуци слідом Трояна⁶⁾
через доли на вершини!
Ти повинен би співати
Ігореві пісню радо:

„То не буря в степ широкий
занесла соколів стадо, —
то біжить на Дон великий
гайвороння препогане!”
А чи так би заспівати,
Внуку Велесів, Бояне!

²⁾ Боян — невідомий талановитий поет княжої доби.

³⁾ Касоги — порівняй уривок з Літопису на 15 ст.

⁴⁾ Русичі — українці (давня назва).

⁵⁾ Вої — вояки, лицарі.

⁶⁾ Троян — римський цісар (98—117 по Хр.), поширив римську державу до найбільших границь. Згадується в українських піснях.

3. Прихід Всеволода з Курська.

Іржуть коні за Сулою,
В Київ слава йде на гори,
труби трублять в Ногороді⁷⁾,
У Путивлі⁸⁾ ждуть прапори.

Ігор каже свого брата
Всеволода дожидати.

Буй-Тур Всеволод говорить:
„Горе, єдиний брате,
світе світлий — ми обидва
Святославові синове!
Сідлай, брате, свої коні,

бо у мене все готове:
Коні сідлані ще в Курську⁸⁾.
А куряни славні в мене;
все під трубами сповите,
під шоломами пешене
й годоване кінець копя.
Всі дороги перебули;
напружені у них луки,
отворені у них тули⁹⁾.
Скачуть сірими вовками
в чистім полі без обави,
щоб собі добути чести,
а князеві своєму слави.

4. Грізна ніч.

Гей вступив князь Ігор в стремя,
в княже стремя щирозлоте
і по чистому по полі
він поїхав для охоти.
Сонце путь йому затьмило.
Ніч збудила птахів стоном.
Свиснув Звір. І Див¹⁰⁾ озвався
верхи дерева над Доном.
Кличе Волгу і Посулля¹¹⁾,
степ незнаний, поморянський¹²⁾
Корсунь¹³⁾, Сурож¹⁴⁾ — тебе

бовване¹⁵⁾ тьмутороканський¹⁶⁾

Навмання на Дон великий
мчаться половецькі сили
Як розпуджені лебеді,
в північ вози заскрипіли...
Князь на Дон провадить вої

В лозах ждуть біди вже птахи.
По яругах вовки виють,
ширючи грозою страхи.
Орли клетотом на кості
кличуть звірів у розгоні.
З поля лисиці озвались,
брешуть на щити червоні.

Прощавай же, руська земле!
Ти і так вже за горою.

Меркне ніч. Зоря палає.
[кличе, криються поля імлюю.
Мовкне щебет соловіїв,
говір будиться галками.

Русь¹⁷⁾ поля загородила
здвж червоними щитами,
щоб собі добути чести,
а князеві своєму слави.

7) Новгород — город над Десною, одне з найстарших укр. міст.

8) Путивль, Курськ — городи на північному Лівобережжі.

9) Тула — сагайдак, мішок на стріли.

10) Див — половецький божок.

11) Волга і Посулля — землі над Волгою і Сулою.

12) Поморянський — надморський.

13) Корсунь — місто над Чорним морем.

14) Сурож — місто на Криму.

15) бовван — поганський божок.

16) Тьмуторокань — місто над Озівським морем.

17) Русь — українські війська.

5. Перемога над половцями.

Рано в п'ятницю русини
половців нагнали
і полки їх поганії
прахом¹⁸⁾ потоптали.
І розсипались стрілами
по вражому полю,
красних дівок половецьких
гнали у неволю.
Брали злото й паволоки¹⁹⁾,
брали оксамити,
а лишкою мости собі
почали мстити.
І мостили по болотах
та по грузовинах
опанчами, кожухами
зрочам половечина.
А червоний стяг і гілку,
білу хоругву
і срібнеє стружжя — дали

Олегову внуку.

Йі Олега гніздо хоробре
подрімати сіло;
о, далеко ж воно, бідне,
в поле залетіло...
Ніби й воно не родилось
само для обижі
ні соколу, ні кречету²⁰⁾,
ні звірині хижій.
Ні соколу, ні кречету,
ні орлову сину²¹⁾,
ані тобі, чорний ворон,
вражий половечину!

А Гзак²²⁾ уже сірим вовком
вибігає з дому,
Кончак²²⁾ йому сліди править
к великому Дону.

6. Суботня битва.

А на другий день в суботу,
як стало світати,
почала зоря кривава
на небі палати;
а від моря чорні хмари
ідуть — вихожають
на чотири ясні сонця
вони надвигають;
а в них сині блискавиці
дрижать та блискають.

Ой там бути, там гриміти
великому грому,
там іти дощу стрілами
з великого Дону!
На тій річці на Каялі²³⁾
колям поламаться,
об шоломи половецькі

шаблям позбиваться!

От Стрибогові²⁴⁾ унуки,
вітри з моря віють
і на Ігореве військо
все стрілами сіють.
Земля стогне, течуть сумно
ріки засмучені;
веться пил понад полями,
лечуть знамена.
Тож від Дону і від моря
враги надвигають;
і вже наше хробре військо
кругом обступають.
Криком — гуком вражі діти
все поле покрили;
ми червоними щитами
перегородили.

¹⁸⁾ Прах — порох (церковно-слов'янське слово).

¹⁹⁾ паволоки — дорогі тканини.

²⁰⁾ кречет — білозір, рід сокола.

²¹⁾ орлову сину — синові орла, орлові (стара форма).

²²⁾ Гзак, Кончак — половецькі хани, ватажки.

²³⁾ Каяла — це імовірно нинішня річка Кальміус, що впадає до Озівського моря.

²⁴⁾ Стрибог — поганський бог вітру.

Яр-Туре Всеволоде,
наш удалий княже!
На переді стоїш в битві
і на військо враже
прискаєш стрілами
і гримиш мечами
об оварській²⁵⁾ шоломи
половців поганих.

Там, де Тур проскаче
половецьким полем,
золотим шоломом, —
своїм блискаючим ясним,
там лежать рядами
голови погані

і шоломи порубані
гострими мечами.

Яр-Туру не страшні
ніякі рани,
бо весь світ він забуває,
як до бою стане;
забуває почесть,
свій рожай²⁶⁾ удалий,
золотий престол отцівський
і Чернігів славний;
і княгиню гарну,
Глібівну кохану,
її любий милий звичай
і добрий обичай.

7. Битва на Каялі.

Сперед світу до вечера,
а з вечера до досвіта
летять стріли калені²⁷⁾,
тріщать списи гартовані,
бряжчать шаблі об шоломи,
в степу, в незнаному полі
серед землі половецької.

Земля чорна копитами
поорана, поритая;
кістьми земля засіяна,
а кровю политая.
І журба-туга на тім полі
зійшла для руської землі.

Що гомонить отам, зичить
удосвіта? То повертає
той Ігор військо на пригоду

тому Буй-Туру Всеволоду.

І бились день
і другий билися;
та коло полудня на третій
поникли Ігореві стязі²⁸⁾.

Отак на березі Каялі
брати різнилися, бо не стало
крови-вина! Допирували
хоробрі русичі той пир,
сватів упоїли
й самі простяглися
за Землю Руськую.

Хилилась
і слалась, плачучи, трава,
високі гнулися дерева,
додолу гнулися, журились.

8. Плач Ярославни.

Ой, то не сива зазуленька закувала,
не дрібні пташки защебетали, —
то Ярославна рано до схід сонця слізною ридала
словами промовляла:

„Ой полечу, — каже, — я зозулею,
та помчуся по синім Дунаї,

²⁵⁾ оварський — аварський.

²⁶⁾ рожай — рід.

²⁷⁾ калений — гартований.

²⁸⁾ стязі — стяги, прапори (стара форма).

сяду-впаду край річки Каяли,
змочу свої брови рукави
та обітру князеві криваві
на хоробрім його тілі рани!”

Ой, у Путивлі мурові зрання,
ще й яснее сонечко не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Вітре, — каже, — буйнее вітрило!
Чи то тобі мої сльози милі?
Нащо ж вієш, вієш-завіваєш,
нащо ханові стріли хапаєш,
на легкому крилі підймаєш,
в військо мого князя пускаєш?
Чи то тобі є мало простору
віятися попід небосхилом,
сині хвилі в морі піднімати,
кораблі на хвилях гойдати?
Нащо ж мою радість розвіваєш —
на шовковій траві розстиляєш!”

Ой, у Путивлі на мурові зрання,
ще й яснее сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Ой, ти Дніпре, — каже, — Славуто!
Твою славу знають всі люди...
Пробив еси камяні скелі²⁹⁾
течією в землю половецьку,
і на того Кобяка³⁰⁾ лихого
Святослава носив хороброго...
Чому ж мені не принесеш синій,
князя мого, єдину дружину, —
щоб я йому, до схід сонця рано,
своїх гірких сліз не посилала?”

Ой, у Путивлі на мурові зраня,
ще й яснее сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Ясне, — каже, — пряснее сонце!
Любо сяєш з свого ти віконця,
добрим людям тепло розливаєш —
нащо ж мене слізьми обливаєш?”

²⁹⁾ Кам'яні скелі — Дніпрові пороги.

³⁰⁾ Кобяк — половецький хан.

Нащо своє гаряче проміння
розсипаєш на княжу дружину?
На безвідді — їх спрагою томиш,
сагайдаки — спекою згинаєш,
стрілешниці — тугою замикаєш?'

9. Утеча Ігоря.

Присло море о півночі,
з моря мряки йдуть стовпами:
Ігореві Бог путь каже
половецькими степами.
Ігореві Бог путь каже
до вітцівського престола,
в руську землю...
Бліднуть зорі
погасаючи спровола.

Ой спить Ігор, не спить Ігор!
Чи тут спати Ігореві?
Він мислею поля мірить —
поля з Дону із Донцеві.
Аж і кінь заржав у північ.
Овлур³¹⁾ свиснув за рікою:
чуєш, княже? — не сидіти
Ігореві самотою.
Гуком, стуком степ озвався,

зашуміли трави й лози,
Аж порушились де-не-де
половецькі сонні вози.
А князь в трощу горностаєм
білим гоголем на води,
і на коня й вовком босим
в луг Донця без перешкоди..
І соколом він полинув
під імлами на заранні,
сірі гуси і лебеді
збиваючи на снідання,
на обід і на вечерю.
Коли ж Ігор линув птахом
то Овлур тоді біг вовком,
скакав Ігоревим шляхом
і струшував з трав собою
зимні роси в раннім гоні,
підорвались бо під ними
скоропадні, борзі коні.

10. Ігор в Україні.

Ясне сонце в небі сяє,
Ігор в руськім краї,
і дівчата заспівали
на тихім Дунаї³²⁾.

Вуться пісні голоснії
через море в Київ,
іде к святій Пирогощі³³⁾
Ігор на Боричів³⁴⁾.

Звеселилися країни,
города зраділи;
старих князів величають,

молодим співають:

Слава Ігореві князю,
Буй-Тур Всеволоду,
Владимиру молодому
і всьому їх роду!
Многа літа князям славним,
і дружинам справним,
що бють військо бісурменське
за мир християнський!
Слава князям і дружинам
по всій Україні.

Амінь..

³¹⁾ Овлур — половчанин, що поміг Ігореві втекти.

³²⁾ Дунай — ріка (яканебудь).

³³⁾ Пирогоща, Боричів — місцевості в північній Україні..

7. Невідомий Автор: „Чуда св. Миколая”.

В старому українському письменстві були дуже популярні описи чудес святого Миколая. Ці описи переложено з грецької мови на церковно-словянську.

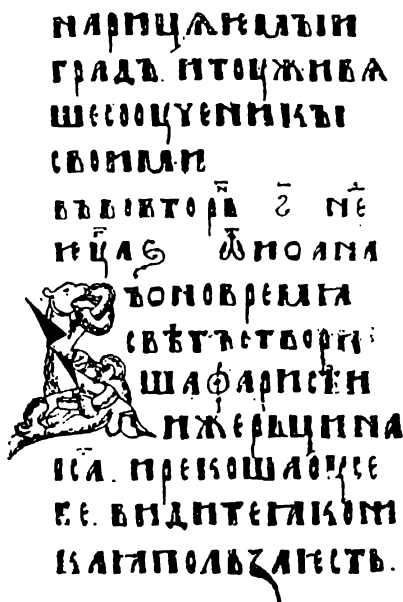
До тих чудес додав невідомий український автор в XII ст., чи невідомі автори, чотири чудеса, яких дія проходить в Україні. Найгарніші з них це »Чудо з утопленою дитиною«, »Чудо з половчином«.

З інших релігійних писань були дуже популярні в Україні життя українських святих, особливо життя св. Бориса і Гліба і »Печерський Патерик«, збірник життєписів богоугодних монахів київського Печерського Манастиря.

Чудо з утопленою дитиною.

(Переклад з церковно-словянської мови).

Один чоловік у місті Києві мав велику віру в св. Миколая і в св. мучеників Бориса і Гліба¹⁾. Коли приспіла пам'ять св. мучеників, ввійшов він у човен і поплив до Вишегороду²⁾,

Сторінка з »Луцької Євангелії« XIV. в. Півустанне писмо.

поклонитися гробові св. мучеників Бориса і Гліба. Приготовив він свічки і тим'ям³⁾ і просфори, як слід на по честь празникові. Поклонившись там духовно, вертався радий домів.

¹⁾ Св. мученики Борис і Гліб — сини князя Володимира Великого, перші українські святи.

²⁾ Вишегород — місцевість біля Києва.

³⁾ тим'ям — рід кадила.

Але як ще плив Дніпром рікою, його жінка, що тримала дитину на руках, здрімалася й опустила дитину в воду і дитина втонула. Батько став волосся рвати собі на голові й промовив:

— Ох, лихо мені, святий Миколаю! Чи ж тому я мав таку велику віру в Тебе, щоб Ти не зберіг моєї дитини перед утопленням? Хто буде наслідником моїх скарбів, хто буде помянути мого світлого заступника? Кому висловлю Твою велику милість, яку Ти виляв на весь світ і на мене вбогого? Дитя, що втопилося, хотів я виховати в послуші, навчаючи його про Твої чуда, щоб мене й по смерті хвалили, а це моє дитя щоб творило пам'ять св. Миколаєві. Але справді святий, не мені Ти досадив, але й собі; бо вже скоро устане пам'ять Твоя в моїм домі: я вже старий і вижидаю смерті. Коли б Ти хотів

УСТАВНИЙ ГОСПОДА
ПОДЪЛЪ Я. ЛЪ. НД. СТАН
ЛЪ. ЕНИ. ГЪ. ТО. НСКО. Ю. МА
СНИКОСТЕЛЪ. МЦА. ВЪ. УС
А. ПАМАТЬ СЪ. ГО. Л. В. О. В. Ъ
ПА. ЛЪ. РИСКЮ. Я. Д. РЪ. В. Е. М

Уставний напис з підписом маляря Андрія, що розмалював костел у Любліні 1418 р.

спаси, спас би, але Ти сам довів до утоплення, бо не вийняв з води мого єдинородного сина. Чи вважаєш мене ісповідником Твоїх чудес? Хто спас Агримового сина від сарacen⁴⁾? І хто вдіяв інші безчисленні чуда, яких не може висловити людський язик? Але, Отче святий, знай, що вірю, що все у Тебе можливе, як схочеш. Але мої гріхи перемогли нині... Якщоб я був зберіг заповідь Божу непорочно, то всяке сотворіння слухало б мене, як Адама перед гріхом у раю. Нині ж всяке сотворіння повстає на мене: вода топить, а звір роздирає,

⁴⁾ Сарацини — одне з арабських племен, дуже воевичче.

змиї пожирає, а блискавка палить, птахи розшарпують і скотина розлютившись побиває чоловіка й убиває... Але, святий отче Миколаю, не погнівайся, що я так багато поважився сказати; не трачу надії на Твоє спасіння, Тебе помічником маю.

А жінка його, рвучи своє волосся, билася по лицях і вернулася домів з великим сумом.

Коли ж прийшла ніч, скорий на послух всім призиваючим святого Миколая, Архиерей Христовий⁵⁾ вдіяв чудо, якого ще не бувало в давних роках: утоплена дитину приніс у ночі з ріки і положив на хорі св. Софії⁶⁾ живу й неушкоджену.

Як же прийшов на ранішню молитву паламар і ввійшов до церкви, почув голос дитини на хорі, і станувши, роздумував довго. Пішов відтак до сторожа хорів і став з ним сваритися. А сторож відповів:

— Я не знаю, що маю казати.

А паламар сказав:

— Діти співають на хорах!

Сторож злякався, взяв свічку, пішов до замку і побачив, що він ще не тиканий, а чути голос дитини. А ввійшовши на хори, побачили дитя обмокле, як воно лежало перед образом св. Миколая.

Не знаючи нічого догадатися, оповіли про це митрополитові. Митрополит, відправивши утренью, післав проповідника до собору спитати, чиє дитя лежить на хорах св. Софії. І збігли всі городяни, чудуючися, звідки взялося обмокле дитя на хорах?

Прийшов і отець дитяти подивитися на чудо, а побачивши, пізнав його, пішов до своєї жінки і оповів їй усе по черзі.

Вона ж не надумуючися сказала:

— Чому ж не розумієш чудес святого Миколая, які колись творив?

І побігши, пізнала своє дитя і, не дбаючи про дитя, припала до образу святого Миколая і говорила жалісними словами. Всі люди, почувши те, бігли побачити це чудо. А митрополит справив великий празник, як в пам'ять св. Миколая і славив святу Трійцю, Отця і Сина і св. Духа.

⁵⁾ Архиерей Христовий — тут: святий Миколай.

⁶⁾ св. Софія — митрополича церква (собор) у Києві.

8. Весільні й весняні обрядові пісні.

(Невідомих авторів, записані з усного передання).

Обрядові пісні. Зовсім так само, як колядки збереглися до наших часів теж деякі інші обрядові пісні, що відбивають давній побут.

Належать тут передовсім весільні обрядові пісні. Хоч тепер весілля виглядає зовсім інакше, малюють вони ще первісне весілля, коли молоду треба було добувати силою. По неї вибирався «князь» озброєний, не сам, а з дружиною, з боярами. Рід молодої замикався в городі й оборонявся. Щойно потім обі сторони мирилися, найчастіше так, що молодий давав родові молодої окуп. Про все те співається в старих весільних обрядових піснях.

Знову ж в одній народній пісні, т. зв. веснянці, що зв'язана зі старовинною грою т. зв. гагілкою, згадується про галицького князя Романа.

1. З весільних пісень.

Перед виїздом молодого співають:

Ой не находь Литва¹⁾,
Будем тебе бити,
Будем бити, воювати,
Марусеньки не давати.

Коли »переможе« сторона молодого, молодий сідає коло молодої, тоді співають:

Суньтесь подоляни,
Да з кута до запічка,
Нехай сяде Литва¹⁾,
З своєю литовкою,
З нашою подолянкою.

Потім наступає обрядове »купування« молодої:

Ой у Львові, на ярмарку
Там заїхав Петро в брамку,
Зачав злото витягати,
Хоче панну купувати.
Ми му срібла доложимо,
Викупити поможімо.

Дружба вплачує братові молодої гроші, тоді співають:

Ой татар, братчик, татар!²⁾
Продав сестру та таляр³⁾,
Русу косу за шостак³⁾,
Біле личко таки так.

¹⁾ Литва — тут сторона молодого, цебто чужинці; »подоляни« — сторона молодої.

²⁾ Татар — скорочена форма, замість: татарин.

³⁾ Таляр, шостак — давні гроші.

2. Князь Роман.

(Гра у Воротаря або Володаря)⁴⁾

- а) Володар, Володарку, одчинь ворота.
- б) Чого хочете, чого кличите?
- а) Пускайте в город, пускайте в город.
- б) А що ж за люди, що ж за люди?
- а) Князя Романа⁴⁾, нашого пана!
- б) Ніт його дома, ніт його дома.
- а) А де поїхав, а де поїхав?
- б) До Львова на торг, до Львова на торг.
- а) Коли поїхав, коли поїхав?
- б) Вчора з вечора, вчора з вечора.
- а) Коли приїде, коли приїде?
- б) Завтра к обїду, завтра к обїду.

Кінцева сторінка з «Осьмогласника», першої друкованої української книжки, що її видав Швайпольд Фіоль у Кракові 1491 р.

⁴⁾ Гра ведеться у формі розмови, що її ніби ведуть люди, які хочуть дістатися до города (а). Їм відповідають городяни (б).

Заставка з друку XVI. ст.

II. СЕРЕДНЯ ДОБА.

(XV - XVIII століття)

9. Невідомий Автор: „Похвала кн. Острозькому”.

По наїздах татар у XIII ст. українське письменство дуже підупало. З XIV—XV ст. збереглося всього кілька літописів, промова Мелешка й кілька релігійних пам'яток таких авторів, як Серапіон чи Мисаїл. Щойно в XVI ст. підноситься українське письменство.

Тоді повстали такі літописи як «Литовський», «Короткий київський», тоді повстали перші українські вірші й дуже гарно розвинулося релігійне письменство, яке брало в оборону православ'я перед наступом латинщини. Найвидатнішим письменником того часу був Іван Вишенський.

В XVI ст. пишуть українські письменники майже виключно вже українською мовою, а не церковно-слов'янською.

(Кінцева частина з української «Повісті про литовсько-московську війну», записаної в Супрасльському літописі під роком 1515).

Великославному государю королю
Буде честь і слава на віки —
Побідившому недруга свого
великого князя Василя Московського,
А гетьману його, вдатному князю
Константину Івановичу Острозькому,
Дай, Боже, здоров'я і щастя вперед ліпшее,
Як нині побив силу великую московськую,
Аби так обивав сильную рать¹⁾ татарськую,
Проливаючи кров їх бісурменськую.

¹⁾ рать — військо.

11. Невідомий Автор: „Воєвода Штефан”.

Пісня невідомого автора, що дісталася між народ і живе там ув усному переданні. Зпоміж того рода пісень (т. зв. народніх) вона була найвчасніше записана, бо ще перед 1570 р. записав її у Венеції від якогось українця-невільника чеський вчений Благослов. Цей вже Благослов надрукував її тоді і видав у своїй »Граматиці«.

Дунаю, Дунаю¹⁾, чому смутен течеш?
На версі Дуная три роти²⁾ ту стоять:
Перша рота турецька,
Друга рота татарська,
Третя рота волоська.

Герб князів Острозьких, що підтримували розвиток української культури через закладання шкіл і друкарень.

В турецькій ми³⁾ роті шаблями шермують,
В татарській ми роті стрілками стріляють,
В волоській ми роті воєвода⁴⁾ Штефан.

В Штефановій роті та дівонька плаче,
Та дівонька плаче, плачучи повідає:
— „Або мене пійми, або мене лиши!”
А що ми рече Штефан воєвода:
— „Красна дівонько, піймив би тебе дівонько,

¹⁾ Дунай, дунай — велика ріка.

²⁾ рота — відділ війська.

³⁾ Ми — стара форма (замість: мені).

⁴⁾ воєвода — полководець (той, що воїв водить).

Евангеліє бібліотеки Духовної Академії в Києві.
Зразок письма і рукописних прикрас XV—XVI. ст.

Сторінка з «Пересопницької Євангелії» XVI. ст.
(Є це один із перших перекладів Євангелія на українську мову. Рукопис
багато розмалюваний у ренесансовому стилі).

Піймив би тебе, нерівная ми є,
Лишив би тебе, миленька ми є".
Що му рекла дівонька:

— „Пусти мене, Штефане,
Скочу я в Дунай, у Дунай глибокий,
А хто мене доплине, того я буду".
Ніхто не доплинув красну дівоньку,
Доплинув дівоньку Штефан воевода,
І взяв дівоньку за білуру ручку:
— „Дівонько, душенько, миленька ми будеш".

Копія писемнаго до короля
в м. Львові, 1571 року, з
домоганням прислати
королівські розпорядки
в українській мові.
Зразок ділового
письма XVI ст.

Письмо соймника ківської шляхти до короля 1571 р. з домаганням прислати королівські розпорядки в українській мові. Зразок ділового письма XVI ст.

11. Козацькі думи.

(Пісні невідомих авторів, записані з уст кобзарів).

Козацькі думи повстали в XVI і XVII ст. Вони змальовують най-вжніші події тодішнього українського життя, зокрема боротьбу з турками й татарами та й Хмельниччину.

Старші думи — з XVI ст. — змальовують незавидну долю тих українців, що попали в турецьку чи татарську неволю, дещо пізніші. коли вже сила козацька зросла, боротьбу козаків з татарами. Ці думи величають мало відомих героїв («Іван Коновченко», «Хведір Безрідний», «Самійло Кішка», «Олексій Попович»).

Новіші думи, з другої половини XVII ст., змальовують боротьбу Хмельницького з поляками. Виступають тут уже історичні постаті («Хмельницький і Барабаш», «Корсунська битва», «Молдавський похід Хмельницького», «Смерть Богдана і вибір Юрія Хмельницького»).

Думи писані вільним складом, віршем різної довжини, зближені до голоси́нь. Змальовані події переплетені чуттєвими, ліричними уст пами. Всі думи відзначаються благородним наставленням: невідомі автори дум хвалять добрих героїв за їх посвяту для України, п'ятьох лихих людей за зневагу батьків, церкви або батьківщини.

Думи співали по всій Україні старці-кобзарі в супроводі григоріанської кобзи-бандури. Мова в думках стара, така як її тоді вживали в Україні.

1. Озівські брати.

1.

Як із землі турецької
Та з віри бісурменської
Із города із Озова¹⁾ не пили-тумани вставали.
Тікав повчюк
Малий — невеличок:
Тікало три братики рідненькі,
Три товариші сердешні,
Два кінних, третій піший-піхотинець
За кінними біжить — підбігає,
Чорний пожар²⁾ під білі ноги підпадає,
Кров сліди заливає.
За стремена хватає,
Словами промовляє:

— Браття миле, браття любе!
Хоч один ви милосердя майте,
Оправні кульбаки³⁾, добич з коней скидайте,
Мене брата, піхотинця міждо коні беріте,
Хоч милю верстов увезіте
І доріженьку укажіте,
Нехай я буду знати,
Куди за вами в городи християнські з тяжкої неволі втікат
То старший брат згорда словами промовляє:
— Чи подобенство, мій брате,
Щоб я своє добро турецьке на шляху покидав,
Тебе, труп, на коня брав?
Одначе — ми самі не втечемо,
Ні тебе не ввеземо.
Будуть кримці та ногайці⁴⁾, безбожні бісурмени,
Тебе пішого-піхотинця на спочинках минати,
А нас будуть кіньми доганяти
І назад у Туреччину завертати.
То брат піший-піхотинець за кінними біжить-підбігає,
Чорний пожар під білі ноги підгортає,

1) Озів (Азів) — місто над Озівським морем.

2) Чорний пожар — чорний, вигорілий степ.

3) Кульбаки — тут: сідла.

4) Ногайці — татари, що жили над Озівським морем.

Словами промовляє:

— Браття любе, браття миле!
Хоч один же ви милосердя майте,
Назад коней завертайте,
З піхов шаблі виймайте,

Мені, брату меншому, пішому-піхотинцю з пліч голову
У чистому полі поховайте, [здіймайте,
Звірю-птиці на поталу не подайте.

То брат старший згорда словами промовляє:

— Чи подобенство, брате, тебе рубати?
Одначе — шабля не візьме,
Рука не зведеться
Серце не осмілиться
Тебе рубати.

А як ти жив-здоров будеш,
Сам у землі християнські увійдеш.

То брат найменший, піший-піхотинець, за кіньми біжить-

Словами промовляє: [підбігає,

— Браття миле, браття любе!

Хоч один же ви милосердя майте,
Будете до тернів, до байраків прибігати,
Так у боки забігайте,
Віття тернове рубайте,
По шляху покидайте,
Мені брату, пішому-піхотинцю, на признаку давайте.

2.

То став брат старший та середущий до тернів, до байраків

У боки забігали, [прибігати,

Віття тернове зелене рубали,

Брату меншому, пішому-піхотинцю, признаку давали.

Та став же брат найменший піший-піхотинець до байраків

Став віття тернове знаходити; [прибігати,

У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І сльозами ридає:

— Боже мій милий! Сотворителю небесний!

Видно то мої братики сюди з тяжкої неволі втікали,

Про мене велике старання мали.

Коли б мені Господь поміг із цієї тяжкої неволі Озівської

[втікати,

Міг би я своїх братиків при старості літ шанувати й поважати.

ДІЯОІПІАОІЯІОІІІАІІСТІКІАІ
 ДІЯОІПІАОІЯІОІІІАІІСТІКІАІ

Нервѣ оубо слово сътворихъ обѣхъ, ^{за} ^а
 ѿ деофиле . онихже нача іе . птво
 рити же ноуити . донегоже днѣ ,
 заповѣдавъ апломъ дхомъ стѣмъ ,
 ихже избра възнесеся . прѣннми
 же и постави себе жнба пострада
 ннн своѣмъ . възмнозехъ истинныхъ знаме
 ннхъ . днѣмн четыри десѣтми нѣвал
 аса нмъ нгала іаже оцртвин бжнн снн
 мнже ннды , повелѣбаше нмъ шѣероалан
 ма нешлвчѣтнса . нождѣтн обѣтованнѣ
 шѣе , іже слышасте шменѣ . іако ішаннхъ
 оубо кртнлѣ єсть водою . быже нмѣте кре
 стнтнса дхомъ стѣмъ , непомнозѣхъ сн
 днѣхъ . оннже оубо съшѣшса , въпрашаху

въсѣдн нѣланннн на пасхн . ннавъзнесе
 ннс гнѣ .

3.

То став же брат старший та середущий на полівку³⁾ ізбігати,
На степи високі, на великі дороги розхіднії,
Не стало тернів та байраків рубати.
Та став же брат середущий до старшого промовляти:

— Нум, брате, ми із себе зелені жупани скидати,
Червону та жовту китайку видирати,
Пішому братові меншому на признаку покидати,
Нехай він, бідний, знає, куди за нами кінними тікати.

Друкарський знак Івана Федоровича, основника українських друкарень у Львові й Острозі.

Та став же брат старший згорда словами промовляти:
— Чи подобенство, брате, щоб я своє добро турецьке на
Брату меншому на признаки давав? [шматки драв,
Як він жив-здоров буде,
Так сам у землі християнські без наших признаків усяких
[прибуде.

То брат середущий милосердя має,
Із свого жупана червону та жовту китайку видирає,
По шляху стеле-покладає,
Меншому брату признаки даває.

³⁾ Полівка — поле, рівнина, низина.

4.

То став брат найменший піший-піхотинець на полівку ізбігати
На степи високі, на великі дороги розхіднії, —
Нема ні тернів, ні байраків,
Ніяких признаков.

Став червону китайку та жовту знаходжати,
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І сльозами ридає:

— Що не дурно ж та червона та жовта китайка по шляху
валяється

Либонь моїх братиків на світі немає.
Або їх порубано,
Або їх постріляно,
Або у орду тяжку позаймано!
Коли б я міг добре знати,
Що їх порубано, або постріляно,
Міг би я в чистому полі тіла шукати,
В чистому полі поховати,
Звірю-птиці на поталу не дати.

5.

Одно ж брата найменшого, одно безвіддя,
Друге безхліб'я,
Трете те, що хижий вітер з ніг валяє,
До Осавур-могили прибуває,
На Осавур-могилу зіхожає,
Там собі безпечне девятого дня спочинок має,
Девятого дня із неба води-погоди вижидає.

Мало-немного спочивав,
К ньому вовки-сіроманці находжали,
Орли чорнокрильці налітали,
В головках сідали,
Хотіли заздалегоди живота⁶⁾ темний похорон відправляти.
Тоді він словами промовляє:

— Вовки-сіроманці, орли-чорнокрильці,
Гості мої милі!
Хоч мало-немного обождіте,
Поки козацька душа з тілом розлучиться.
Тоді будете мені з лоба чорні очі висмикати,
Біле тіло коло жовтої кости оббирати,
І комишами вкривати.

⁶⁾ Заздалегоди живота — заздалегідь, за життя.

Мало-немного спочивав...
От, руками не візьме,
Ногами не піде,
І ясно очима на небо не згляне...

Заголовна сторінка Біблії, надрукованої в Острозі 1581 р.

На небо взирае,
Тяжко воздыхае:

— Голово моя козацькая!

Бувала ти у землях турецьких,
У вірах бісурменських,

А тепер припало на безвідді, на безхлібі погибати:
Девятий день хліба в устах не маю,
На безвідді, на безхлібі погибаю!
Тут теє промовляв... Не чорна хмара налітала,
Не буйні вітри вінули,
Як душа козацька-молодецька з тілом розлучилась..
Тоді вовки-сіроманці нахожали,
І орли чорнокрильці налітали,
В головках сідали,
З лоба чорні очі висмикали,
Біле тіло коло жовтої кости оббирали,
Жовту кість попід зеленими яворами розношали
І комишами вкривали.

6.

А ще став брат старший та середущий до річки Самарки
Стала їх темна нічка обіймати, [прибігати,

Став брат старший до середущого промовляти:

— Станьмо, братіку, тута, коні попасімо!

Тут могили великі,

Трава хороша

І вода погожа.

Станемо тутечки, подождімо,

Поки сонце обутріє⁷⁾,

Чи не прибуде к нам піший-піхотинець.

Тоді на нього велике милосердя маю,

Всю добич скидаю,

Його пішого міждо коні хватаю.

— Було б тоді, брате, як я казав, хватати!

Тепер девятий день минув,

Як хліб-сіль їв,

Воду пив.

Досі й на світі немає...

Тоді вони коней пустопаш попускали,

Кульбаки під себе послали,

Ружжя по коминах поховали,

Безпечно спати полягали.

7) обутріє — зачне свитати.

Світової зорі дожидали...

Став Божий світ світати,
Стали вони на коні сідати,
Через річку Самарку у християнські землі утікати,
Став брат старший до середущого промовляти:

— Як ми будем, братику, до отця, до матки прибувати,
Як ми їм будем повідати?
Будем ми, брате, по-правді казати —
Буде нас отець — мати проклинати,
А будемо ми, брате, перед отцем, перед маткою олгати⁸⁾,
Так буде нас Господь милосердний і видимо й невидимо
А хіба, брате, так і скажемо: [карати:
Що не в одного пана пробували,
Не одну неволю мали,
І нічної доби з тяжкої неволі втікали,
Так ми й до нього забігали:
„Устань, брате, з нами козаками, з тяжкої неволі втікати!”
Либонь то він так і сказав:

»Тікайте ж ви, братця,
А я буду тут оставаться
Чи не буду собі лучшего долі-щастя мати.
А буде отець мати помірати
І будем ґрунта-худобу на дві часті паювати
І третє між нами не буде мішати.

7.

Тут теє промовляли,
І не сизі орли заклекотали,
Як їх турки-яничареньки із-за могили напали —
Постріляли, порубали,
Коні з добиччю назад у город, у Туреччину позавертали.

Полягла двох братів голова вище річки Самарки,
Третя у Осагур — могили.
А слава не вмере, не поляже,
Від нині до віка!
А вам на многії літа!

⁸⁾ олгати, лгати — говорити неправду.

2. Маруся Богуславка.

1.

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця камяная.

Що у тій то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вже тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного в вічі собі не видають.

То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка¹⁾,
Прихожає,
Словами промовляє:

„Гей, козаки, ви бідні невольники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?”

Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну-Богуславку,
По річах²⁾ пізнавали,
Словами промовляли:

— „Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно-Богуславко!
По чім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм.
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера”.

Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка,
Тее зачуває,
До козаків словами промовляє:

„Ой, козаки, ви бідні невольники,
Що сьогодні у нашій землі християнській великодняя субота,
А завтра святий празник, роковий³⁾ день, Великдень.”

¹⁾ Богуславка — з міста Богуслава, над рікою Россю.

²⁾ по річах — по мові.

³⁾ роковий — що приходить лише раз на рік.

То тоді ті козаки тее зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку - бранку,
Марусю, попівну - Богуславку,
Кляли - проклинали:

— „Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно - Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник, роковий день. Великдень, сказала!”

То тоді дівка - бранка,
Маруся, попівна - Богуславка,
Тее зачувала,
Словами промовляла:

— „Ой, козаки, ви біднії невольники!
Не лайте мене, не проклиняйте!
Бо як буде наш пан турецький до мечети⁴⁾ від'їзджати,
То буде мені, дівці бранці,
Марусі, попівні - Богуславці,
На руки ключі віддавати:
То буду я до темниці прихожати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати.”

2.

То на святий празник, роковий день, Великдень,
Став пан турецький до мечети від'їзджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні - Богуславці,
На руки ключі віддавати.

Тоді дівка - бранка,
Маруся, попівна - Богуславка,
Добре дбає, --
До темниці прихожає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невольників,
На волю випускає
І словами промовляє:

— „Ой, козаки,
Ви біднії невольники!

⁴⁾ мечета, мечет — турецький храм.

Кажу я вам, добре дбайте,
В городі християнські утікайте;
Тільки, прошу я вас,
Одного гóрода Богуслава не минайте,
Мойому батьку й матері знать давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни-Богуславки,
З неволі не викупає, —
Бо вже я потурчилась, побісурменилась,
Для розкоші турецької,
Для лакімства нещасного!”

3.

Ой, визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрищений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

4. Олексій Попович.

Ой, по Чорному морю,
Ой, на камені біленькому,
Там сидів сокіл ясенський;
Жалібненько квилить, проквіляє,
І на Чорнеє море спільна поглядає,
Що на Чорному морі все не добре починає.
Злосупротивна, хвилешна хвиля уставає,
Судна козацької, молодецької
На три части розбиває.

Перву часть ухопило,
В турецьку землю занесло;
Другу часть ухопило,
В дунайське гирло забило.
А третя часть тут має,
По середині Чорного моря,
На бистрій хвилі,

На лихій хуртовині потопає...
Ой, при тій часті
Було війська много;
А був старшиною
Грицько Коломийчин,
По всьому війську ізбарзе окличен¹⁾.
То до козаків словами промовляє,
Сльозами обливає:

— „Ой, козаки, панове-молодці!
Добре ви дбайте,
Гріхів не тайте,
Сповідайтесь ви
Наперед милосердному Богу
І Чорному морю,
Ой, отаману кошовому”.

Ті ж козаки те зачували,
Та всі замовчали;
Тільки обізветься
Олексій Попович,
Пирятинський рідич²⁾.

— „Ей, козаки, панове-молодці!
Добре ви вчиніте,
Мене ж, Олексія Поповича,
Самого возьміте,
До моєї шиї біленький камінь привяжіте,
Очі мої козацькії, молодецькії
Червоною китайкою запніте.
Ой самого мене в Чорне море іспустіте!
Нехай же я буду сам своєю головою
Чорне море дарувати,
Ніж то я маю много душ, вір християнських,
По Чорному морю
Безневинно погубляти”.

Ті козаки те зачували,
До Олексія Поповича
Словами промовляли,
Сльозами обливали:

— „Ей, Олексію Поповичу,
Славний лицарю, писарю!
Ти ж святе письмо
По тричі на день читаєш
І нас, простих козаків,

¹⁾ Ізбарзе окличен — дуже славний.

²⁾ Пирятинський рідич — тут: з Пирятина на Полтавщині.

На все добре навчаєш,
То чому ж ти від нас гріхів більше маєш?"

Ой, Олексій Попович те зачуває,
Словами промовляє,
Сльозами обливає:

„Ой, козаки, панове-молодці!
Я вже святе письмо
По тричі на день читаю
І вас, простих козаків,
На все добре навчаю,
Від вас таки гріхів більше маю.
Що я в охотне військо од'їзджав,
Не добре починав,
З отцем і матірю
Прощення не мав,
Старшого брата за брата не мав,
Старшую сестру збарзе зневажав,
Ой, у груди стременом одпихав...
Либонь, мене, козаки, панове-молодці,
Найбільше той гріх спіткав.
Ой, іще з гóрода вибігав,
Триста душ маленьких дітей
Конем розбивав,
Кров християнську
Безневинно проливав.
Ой, молодії жени за ворота вибігали,
Маленькі дітки на руки хватали,
Мене ж, Олексія Поповича,
Кляли-проклинали.
Ой, іще ж я повз сорок церков пробігав,
За своєю гордістю шапки не скидав,
На себе хреста не складав
І отцівської й материнської молитви не споминав...
Либонь, мене, козаки, панове-молодці,
Найбільше той гріх спіткав.
Ой, іще ж я повз сорок церков пробігав,
За своєю гордістю шапки не скидав
Мужикам, козакам
На день добрий не давав,
З празником не поздоровляв...
Либонь, мене, козаки, панове-молодці,
Найбільше той гріх спіткав...
Ой, не єсть це мене Чорне море потопляє,
Єсть це мене отцівська-материна молитва карає.
Ой, якби мене отцівська-материна молитва
Од смерти вборонила,

На Чорному морі не втопила.
Як буду я до отця, до матері,
До роду прибувати,
І буду отця тай матір
Чтити, шанувати й поважати.
І старшого брата буду я
За рідного отця почитати,
А близьких сусід за рідну братію в себе мати”

Скоро став Олексій Попович
По істинні, правді
Гріхи Богу сповідати,
Зараз стала злосупротивна
Хвилешна хвиля
На Чорному морі притихати.
Притихала і впадала,
Мов на Чорному морі не бувала,
Ой, усіх козаків
До Тендри острова живцем прибивала.

То козаки на острів виходили,
Великим дивом дивували,
Словами промовляли,
Сльозами обливали:

— „Що на якому Чорному морю,
На бистрій хвилі,
На лихій хуртовині потопали, —
Ані одного через Олексія Поповича козака
Зміждо війська ми не втеряли”.

Олексій Попович
На чердак¹⁾ виходжає,
Бере в руки святе письмо,
По тричі на день читає,
Ой, усіх козаків на все добре навчає:

„Слухайте, козаки, панове-молодці,
Як це святе письмо висвічує,
І на все молення указує:
Ей, которий чоловік отцівську-материну молитву
Чтить, шанує, поважає,
То отцівська-материна молитва
У купецтві і в ремеслі
І на полі і на морі
Ой, на поміч спомагає.
То отцівська-материна молитва

¹⁾ Чердак — верхня частина судна, чайки.

Зо дна моря винімає,
Од великих гріхів душу відкупляє
До царства небесного привожає.

Нам годиться тее спам'ятати,
За которими молитвами
Стали ми хліба-соли поживати”.

Дай же, Боже, миру українському
І народу християнському
Од сьогодні всім на здоров'я,
На многая літа,
Многая літа!

5. Іван Коновченко.

1.

На славіній Україні
У славінім городі у Корсуні¹⁾
Кликне, покликне Хвилоненко, корсунський полковник:
„Годі вам, панове-молодці, домувати,
Ідіте зо мною на Черкеню-долину гуляти,
Слави лицарства козацькому війську доставати!”

Оттоді по городам не музики вигравали,
Осаули військові похажали
Листи читали, козаків в поход викликали:

А хто буде панотцьового — промовляли —
Неділешнього обіда дождити,
Той буде Хвилоненка,
Корсунського полковника
В шести милях доганяти! —

У городі у Черкасі²⁾ жила вдова старенька,
Мала собі сина Івана вдовиченка Коновченка.
Вона тее перше його зачувала,
До господи найскоріше прибувала,
Усі коні із господи позсилала,
Все оружжя у кімнату замикала,
К дому Божому до церкви поспішала.
То Івась од сна прочуняє, по хаті поглядає —
Аж ні одної шаблі булатної³⁾,
Пищалі семипядної⁴⁾
На стіні немає.

У стайню ухожає.

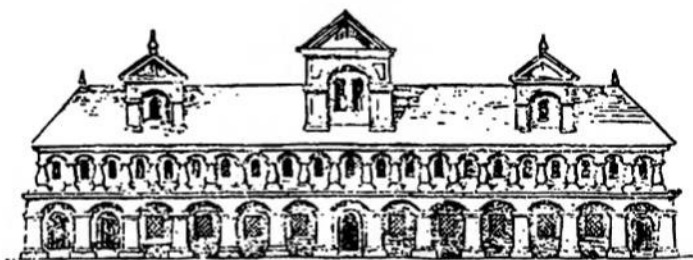
А на стайні ані одного коня вороного немає.

1) Корсунь — містечко над р. Россю, полковий город.

2) Черкаси — місто на правому березі Дніпра.

3) булатний — гартований.

4) Пищаль семипядна — стрільба з довгим на 7 пядей дулом.

Київська Академія при кінці XVII. ст.

Київська Академія та її студенти.
(Гравюра Щирського з 1690 р.)

Творці українського письменства XVI—XVIII ст.

Запорожець-співак з бандурою.

Слудей (студенти) Братської Колегії в Києві.

Він неньку стареньку біля церкви доганяє.

Словами промовляє:

— „Недобре ти, мати, загадала,
Що всі коні із господи позсилала,
Все оружжя у комнату замикала.
А лучше б ти, мати, зробила,
До города Крилова од'їздила,
Сто злотих жиду-орендарю давала,
У наряді⁵⁾ доброго коня купувала,
Мене молодого в поход знаряжала!”

— „Маеш ти чотири воли чабанії,
Два коні вітцівські воронії,
Можеш добре у Черкасі поживати,
Козаків на хліб, на сіль закликати”.

— „Що мені з того, що буду я добре поживати,
Будуть мене козаки за хліб, за сіль поважати,
Тільки будуть мене, мати,
На підпитку, гречкосієм, домонтарем величати.
Коня мого приبلудою називати.
І вже мені не честь, не подоба по рілям спотикати.

Жовтих чобіт каляти.
Дорогії сукні пилом набивати!
А хочеться мені, мати,

Піти під город Тягиню гуляти,
Слави лицарства доставати!...”

То тее промовляв,
У неньки старенької благословення брав,
Із дому вітцівського поспішав,
На Черкеню-долину з козаками прибував.

2.

То не вихор на Черкені-долині гуляє,
Не сизий орел ястребів ганяє,
Вдовиченко Коновченко на воронім коні роз'їздає,
Мечем своїм як блискавка сяє,
Трьюх татар-яничар з коней збиває:
З пліч голови знімає.
Тоді шаблю булатну опускає,
Чотирнадцять лицарів турецьких на аркан хватає
Живцем до козацького намету пригоняє,
Козакам лицарство своє вихваляє,
Безпечно по долині роз'їздає,
Бісурманів на сміх підіймає.

Корсунський полковник, пан Хвилон, те зобачає

⁵⁾ Кінь у наряді — кінь зі сідлом і уздечкою.

І промовляє,
Коновченка братом називає:

— Іване Коновченку, брате мій сердечний!
Коли міг ти лицарської слави дістати,
Благословлю тебе в моїм наметі спочивати.

А Івась Коновченко тее зачуває,
І велику радість має,
Що корсунський полковник братом його називає.
То він словами промовляє:

— Корсунський полковнику, пане Хвилоне!
Благослови мені оковитої горілки напитися,
То я можу іще й лучше та з бісурманами побиться!

Полковник словами промовляє:

— Іване Коновченку!
Я чував од старих людей,
Що ця оковита-горілка барзо вадить,
Не одного чоловіка з цього світа збавить.

У той час і годину
Десь корсунський полковник одгодився,
Іван Коновченко доволі горілки напився...

На доброго коня сідає,
Шаблю із рук випускає,
Між бісурманів бігає,
Сімдесять чоловіка з коней збиває,
З пліч голови знімає.

То безбожні бусурмани тее зачували,
Напилого козака зараз пізнавали,
Більше йому поля гуляти попускали,
Од табора козацького зараз одбивали,
Гнівом Божіим, саранчою, на козака налітали,
Шаблями, пістолями смертнії рани дарували,
Тільки коня козацького не піймали. —
То добрий кінь до табора прибігає,
По куреням гуляє, острими копитами землю копає,
Смутно ржучи, козака свого викликає.
То Хвилоненко тее зачував,
Із намета свого виступав, словами промовляв:
„Отсе ви, братці, недобре зробили,
Що напилого козака гуляти пустили,
Мов ви самі його з світа згубили.
Добре ви дбайте, оружжя заправляйте,

Бісурменів від тіла козацького відбивайте,
Бо вже не даром козацький кінь по табору гуляє,
Мабуть Івася Коновченка на світі немає". —
То козаки тее зачували, на долину найскоріше поспішали,
Бісурменів од тіла козацького відбивали,
Шаблями, наділками суходіл копали,
Шапками, приполами персть вибирали,
Івасю Коновченку могилу насипали,
В семипядні пищалі гремали,
У суремки жалібно вигравали,
Славу козацьку вихваляли.

Полягла козацька молодецька голова,
Як од вітру на степу трава!
Слава не вмере, не поляже,
Лицарство козацьке вяскому розкаже!...

3. Поєдинок козака-Нетяги з татариним.

Ой, од поля Киліімського¹⁾ іде козак-нетяга²⁾,
Рукою махає,
Ні, о чім не дбає.
Ой, у його сермяжина³⁾ по коліна,
Онучі бавовняні,
Напотим пищаль семипядная за плечима⁴⁾.
Аж де взявся татарин старин, бородатий,
На двох конях лисавих за ним уганяє.
Аж до нього козак промовляє:
„Старий татарине бородатий!
Чого ти за мною уганяєш?
Чи на мої зброї яснії,
Чи на мої коні воронії,
Чи на мої шати дорогії?
Що промовить старий татарин бородатий до козака
[запорозького:
— „Не набігаю на твої коні воронії,
Ані на твої шати дорогії,
Не набігаю я на твою зброю ясную, —
Тільки я набігаю на тебе, козака молодого.
Коли б тебе мені судив Бог узяти,
Не зарікався я би в Килії за тебе шликом⁵⁾ червінців брати".
А промовить к ньому козак український:
„Старий татарине бородатий!

¹⁾ Килія — місто над лівим рукавом Дунайської дельти.

²⁾ нетяга — бездомний бідак.

³⁾ сермяга — сіряк, свита з грубого сукна.

⁴⁾ Запорозці турбувалися головню про зброю й коні, про одяг мало дбали.

⁵⁾ шлик — висока шапка.

Не так то мене треба взяти:
Треба зо мною в Киліімськiм полю погуляти.”
До річки до Вітки примикає,
Навколiшки припадав,
Семипядний пищаль з плечей здiймав,
Двома кульками набивав,
З татаринoм жартував;
З обох коней позбивав,
Словами промовляв:
„Татарине старий!
Не буду я злий
Такий на тебе, як ти на мене.
Як ти мене хотiв брати,
До Киліi мя приводити.
Хотiв червоніi за мене шликами брати?
А тепер, татарине, жарту козацького не знаєш,
Та iз коня ся валяєш,
Нiчому ся не спротивляєш.
Тепер буду скарби твої брати,
До вiйська, до табору козацького прибувати,
Буду Киліiмське поле захваляти,
Що маю здобичі — з вiйськом козацьким пропивати”.

12. Козацькі пісні.

(Пісні невідомих авторів записані з усного передання).

1. Байда¹⁾.

В Цареградi на ринoчку	Будеш паном на всю Вкраї-
Там пе Байда мед-горілочку	[ночку!”
Ой пе Байда та не день, не два,	— „Твоя, царю, віра проклятая,
Не одну нічку, тай не годи-	Твоя царівночка поганая!”
[ночку.	Ой, крикнув цар на свої
Ой, пе Байда, тай кивається,	[гайдуки:
Та на свого чуру поглядається.	— „Возьміть Байду добре
„Ой чуро ж мій молодесенький,	[в руки!
Та чи будеш мені вірнесень-	Возьміть Байду, ізв'язіте,
[кий?”	На гак ребром зачепіте!”
Цар турецький к ньому при-	Ой, висить Байда та й не
[силає,	[день, не два,
Байду к собі підмовляє:	Не одну нічку, та й не
„Ой, ти Байдо та славне-	[годиночку.
[сенький,	Ой, висить Байда та й гадає,
Будь мені лицар та вірне-	Та на свого чуру споглядає.
[сенький.	Та на свого чуру молодого,
Возьми в мене царівночку	І на свого коня вороного.

¹⁾ Б а й д а — князь Вишневецький, організатор Січі.

„Ой чуро ж мій молоденький, А царицю — в потилицю,
Подай мені лучок та Його доньку — в головоньку.
[тугесенький. — „Ой то ж тобі, царю, за
Подай мені тугий лучок [Байдину кару!
І стрілочок цілий пучок. Було тобі знати, як Байду
Ой, бачу я три голубочки, [карати:
Хочу я вбити для його дочки. Було Байді голову ізняти,
Де я мірю, там я вцілю, Його тіло поховати,
Де я важу там я вражу.” Вороним конем їздити,
Ой, як стрілив — царя вцілив, Хлопця собі зголубити”.

2. Виїзд козака на війну.

Ой, у лузі та й при березі червона калина —
Породила тай удівонька хорошого сина.
— „Та було ж тобі, а ти, моя мати, цих брів не давати,
А було ж тобі, а ти, моя мати, щастя й долю дати”.
Розвивайся, а ти, сухий дубе, завтра мороз буде —
Убирайся, молодий козаче, завтра похід буде.
— „Я морозу та і не боюся, зараз розвіюся,
Я походу та і не боюся, зараз уберуся”.
Ой, розвився та і край дороги та дуб зелененький,
Од'їздає та і з України козак молоденький.
Од'їздаючи, та і шапочку зняв, низенько вклонився:
— „Прощай, прощай, панове-громадо, може з ким сварився,
Прощай, прощай, панове громадо і дівчино-вутко,
Бо Бог знає, та Бог і відає, чи побачимось хутко”.
Ой, ви галочки-сизокрилочки, підніміться вгору,
Ой, ви хлопці, славні запорожці, верніться додому.
Ой, раді б ми та і піднятися, туман налягає,
Ой раді б ми та і вертатися — гетьман не пускає.
Та не так гетьман, та не так гетьман, як гетьманська мати,
Хоче нами, нами козаками, турка звоювати.
А ми ж його та і не звоюем, тільки роздратуем,
Тільки нами, нами козаками, Дунай загардуем.
Ой, ви верби, верби суховерхі, похиліться в воду,
Ой, ви хлопці, славні запорожці, верніться додому.
Ой, уже ж галочки-сизоперочки круту гору вкрили,
Ой, уже ж хлопці, славні запорожці, жалю наробили.

3. Смерть отамана.

Ой, що ж бо то та й за ворон, що по морю крякає?
Ой, що ж бо то за бурлака, що всіх бурлак збірає?
Збирайтеся, панове-молодці, та все народ молодий,
Та й поїдемо, панове-молодці, у той лісок Лебедин.
Ой, що ж бо то, панове-молодці, щось у хмаронці гуде?
Ой, щось бо там, панове-молодці, за пригодонька буде...
Рости, рости, а клен-древо, рости в гору високо,

Поховали пана-отамана та в сиру землю глибоко.
Рости, рости, а клен-дерево, рости вгору ще вище,
Поховали пана-отамана в сиру землю ще глибше.

Козацька коругва (знамено) домонтівської сотні
переславського полку.

4. Козаки здобувають Варну²⁾ в 1605 р.

А в неділю пораненько
Зібралися громадоньки
До козацької порадоньки;
Стали раду радувати,
Відкіль Варни міста діставати:
Ой чи з поля або з моря
Або з тої річки невелички?
Післали посла ж під Варну;
Піймав посол турчанина,
Старенького ворожбита,
Стали його випитувати,
Відкіль Варни міста діставати:
— „Ой чи з поля або з моря
Або з тої річки невелички?“
— „Ані з поля, ані з моря,
Тільки з тої річки невелички“.

А в неділеньку пораненько
Біжуть, пливуть човенцями,

Поблискують веселцями;
Вдарили разом з самопалів,
Аж півсоткою із гармати.
Стали усі козаки до неї ся

[добувати,

Стали турки нарікати;
Стали Варни, Варни діставати,
Стали турки утікати,
Тую річку проклинати:
— Бодай річка не процвітала,
Вічними часами висихала,
Що нас турків в себе взяла.

Була Варна здавна славна,
Славніші козаки,
Що Варни міста достали
І в ній турків забрали.

²⁾ Варна — місто над західнім побережжям Чорного Моря.

5. Про Морозенка¹⁾.

Ой, Морозе та Морозенку, ой, ти славний козаче,
Гей, гей! За тобою та Морозенку, уся Україна плаче.
Не так тая та Україна, а як тее горде військо,
Гей, гей! Заплакала та Морозиха, ідучи рано на місто.
— „Не плач, не плач та Морозихо, об сиру землю не бийся,
Гей, гей! Ходи з нами, з нами козаками, да меду-вина
[напийся!]”
— „Чомусь мені да, миле браття, да і мед-вино не петься!
Гей, гей! Ох, і десь же мій син Морозенко да із турчином
[беться]”.

Печать Війська Запорозького (Козацькі клейноди).

6. Утеча Запорожців по руїні Січі 1709 р.

Ой, ішли наші славні запорожці та понад Богом-рікою,
Ой, широкою та глибокою — гей, та понад лиманами.
Ой, уже ж наші славні запорожці тай невеселі стали,
Ой, облягли їх, облягли москалі та всіма сторонами.
Ой, кругом церкви, церкви січової, ой, караули стали,
Ой, священику, отцю Владимиру а служити не дали.
Ой, летить бомба з московського поля, да посеред Січі впала,
Ой, хоть пропали славні запорожці, та не пропала їх слава.

13. Касіян Сакович.

Касіян Сакович (ур. 1580, умер 1647) визначний шкільний діяч (професор академії в Замості, потім ректор братської школи в Києві) та церковний. (На жаль в 1641 р. покинув православ'я й перейшов на латинство).

В 1622 р. по смерті гетьмана Сагайдачного видав збірку «Віршів на жалісний погріб зацного лицаря Петра Конашевича Сагайдачного», де вихвалював хоробрість запорожців і гетьмана.

¹⁾ Морозенко — Морозовицький, полковник за часів гетьмана Богдана Хмельницького (1648 р.).

Запорожці.

(Уривок з «Віршів на жалісний погріб Сагайдачного»).

О Запорозькім Війську хто письма читає,
Той їм мужність і славу, хоч не рад, признає,
Бо завше в нім такіі лицарі бували,
Що мужно неприятелів ойчистих бивали¹⁾,
І жадне лицарство в нас не є так славне,
Як Запорозькеє, і неприятелям страшне.

НА ГѢРБЪ СІЛНОГО БОЙСКА Є КЪ МЪ: ЗАПОРОЗВОГО.

КГЛЫ ШЕНСІТВА ЗАПОРОЗУШЕ КРСО ДІВЕ ДОЗНАЛИ
ТІАЫ ЗАТѢРБЪ ТАКОГО ІМІТЬ РЫЦЕРА ДІАЛН •
КОТОРЫЙ ОТО ГОТОВЕ ОНТІСНІВ СЛУЖИТИ •.

Герб Запорозького Війська (з «Віршів на жалісний погріб Петра Конашевича Сагайдачного» К. Саковича.

Україна тим військом цілком заставляєсь,
А де запорожців ніт, татарин впадає.
Вони отчизні нашій є обороною,
Од татар поганих і турків заслоною.

¹⁾ бивали — били (неправильна форма).

14. Яків Гаватович.

Драматична поезія. В XVI і XVIII ст. буйно розвинувся в Україні зовсім новий рід поезії — драма.

Повстала вона й розвивалася зразу при церкві як додаток до святочних богослужб на Різдво й Великдень. З того зродилися окремі релігійні драми: Різдвяна й Великодня.

Перші завязки таких драм дали Беринда і Волкович. З церковних драм найзамітніша п. н. «Слово про збурення пекла». В XVIII ст. писали релігійні драми Митрофан Довгалецький, Юрій Кониський і інші. Такі драми виводили на сцені школярі.

Був тоді звичай вставляти між поодинокі акти (дії) поважноі драми веселі сценки. Ці сценки все були писані чистою народньою мовою, виводили українські народні постаті й побут. Називаються вони інтермедії, зближені вони до комедії.

Перші українські інтермедії надруковані в польській драмі Якова Гаватовича 1619 р. Найкращі інтермедії написав Митрофан Довгалецький у XVIII ст.

З часом підупала релігійна (шкільна) драма, але слід її разом із інтермедіями залишився ще довго в ляльковому театрі, який обносили на Різдво — у вертепі.

В XVIII ст. розвинулася поруч релігійної драми ще й історична. Найзамітніші українські історичні драми того часу — це «Володимир» Теофана Прокоповича (1705 р.) з часів прийняття християнства, «Милость Божя» Теофана Трофимовича (1728 р.), де виведено часи Хмельницького.

Яків Гаватович, спольщений вірменин зі Львова видав у 1619 р. польською мовою драму «Трагедія Івана Христителя», що була тоді ж таки виставлена в Камінці Струмилівій. До цієї драми додано дві українські інтермедії, цебто веселі сценки «Продав kota в мішку» й «Найкращий сон».

Докладно невідомо, чи автором цих інтермедій був Гаватович, чи хто інший.

Продав kota в мішку.

Климко: Що тут ти, побратиме, собі поробляєш?

Кажі мені, як живеш, та й як ся маєш.

Стецько: Я тут не роблю нічого,

Ось іду до дому свого.

Та із тими горшками

Як з своїми сусідами.

Климко: Та нащо так много маєш?

Либонь на жінку кидаєш?

Стецько: Нащо? Чи хочеш вірити,

Що люблю хороше жити?

Всього достаток варити

Кажу, нічо не жаліти.

Климко: Бігмесь, чоловік хороший,

Либонь маєш много грошей.

Стецько: Та щож. Маю.

Климко: То і много поля маєш?

Стецько: Маю. Та що так питаєш?
Климко: Бо хочу тобі служити.
Стецько: Коли хочеш, гаразд, служи.
Климко: Кажеш, що будеш варити
Для мене?
Стецько: Ходи! Видиш много

ΓΡΑΜΜΑ=

ΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΤΕΘΕΙ-
ΣΑ ΕΚ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΓΡΑΜ.
ΜΑΤΙΚΩΝ,

α
Σ Π Ο Τ Δ Α Ι Ω Ν,
οἱ ἐν τῷ τῆς ΛΕΟΠΟΛΕΩΣ
ΠΑΙΔΟΥ ΒΙΩ.

Γραμματικὴ ἐπιλογὴ καὶ ὠραζήτων ἔργων
γραμματικῆς, ἐπιλογὴ καὶ ἔργων
ἐπιλογῆς καὶ ἔργων.

Δράξασθε παιδείαν, μή ποτε ὀργισθῆ
κύριος καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας.

Принимайте науку, да не будете
благословлены, да не будете
благословлены.

Заголовна сторінка шкільної «Граматик», що її зладили учні львівської школи. Вийшла друком у Львові 1591 р.

Горшків, щом до дому свого
Покупив тут на ярмарку?
Купив я і тую мірку,
Що будемо з неї пити.
Та питаєш, що варити
Буду? Ось в цім борщику,
А в тім каша до молока,

Коли риби дістанемо
В цім горщику зваримо.
А в тому звариться тісто,
В тому коропи розписто¹⁾.
В тому ж капусту товстую,
В тому розпустимо лою
До гороху. От так, знаєш.
Ти і пирогів ся наїш.
Та що ти б хотів іншого,
Що маєм, наварим много.

Климко: Бігме, я буду служити,
Коли хочеш так варити.
Та й ти ся хороше маєш.

Стецько: А ти що робити знаєш?

Климко: Я чоловік — все робити
Знаю, та й вовків ловити,
Щоби овець не псували,
Худоби не розганяли.
І іншого звіря много
Дістану. Ось з ліса того
Лисицю, що-м імив, несу.

Стецько: Слугу такого потребую.

Климко: Гаразд! Та ти звірка того
Купи. Дам його не дорого.
Будеш ти до шапки мати.

Стецько: Коли б його пооглядати!

Климко: Іще бистрий, тепер з ліса,
Утік би мені до біса.
Дома його пооглядаєш,
Гейже, хороший! пізнаєш.

Стецько: Як його шацуєш²⁾ собі?

Климко: За шість осьмаків³⁾ продам тобі.

Стецько: Три осьмаки візьми собі.

Климко: Дай пять.

Стецько: Не дам.

Климко: А хочеш купити? —
Чотири. Та будем жити
Собі. Лише довг віднесу
Та горшки ці понесу
За тобою.

Стецько: Іще хочеш много.

Климко: Та бігме не дорого.

Стецько: Бери ж вже чотири гроші

¹⁾ розписто — добре зварене.

²⁾ шацуєш — ціниш (німецьке слово).

³⁾ осьмак — старий гріш.

Та вертайся як хороший.

Климко: Гаразд. Із міхом оставлю,

Та не вельми ся забавлю.

(Климко відходить, а Стецько оглядає лисицю).

Стецько: Огляну цюю лисицю,

Чи буде під рукавицю

Та й під шапку красенько.

Бідна ж моя головонько!

Ось, ось, мене грошей збавив,

Лихий чоловік! Міх оставив,

Ось kota в мішку купив я!

Чом то так немудрий був я,

Що в той міх не поглядив я!

15. Митрофан Довгалевський.

Митрофан Довгалевський, професор поетики в Київській Академії, написав дві релігійні драми, різдвяну (1736 р.) та великодню (1737 р.). До цих драм додав по п'ять інтермедій, де дуже живо й гарно змалював різні сценки з тодішнього українського побуту. Інтермедії Довгалевського відзначаються живим дотепом й патріотичним почуттям.

1. Козак вибирається на Січ.

(Уривок з 5-ої великодної інтермедії).

Запорожець: Піду знову на Січ-мати,
Піду долі в Низ шукати —

Козацькая доле!

Але й буду потугою,
а в москаля заслугою —

Мати ж моя Оле!

Спитаю, чи не буде хоч на Низу добра,
Чи не трапиться де піймати лиса або бобра.

Буду турків воювати, мечем слави добувати,

Буду воювати;

Кармазини з луданами, мати, дроти з султанами,
Зовсім буду брати, з очей не спускати.

Егей, коли б впять, як була, козацькая слава,

Щоб розпустилась всюди як пірями пава,

І щоб зацвіла знову, як рожа у літі,

Як Бог позволить побрать турецькїї діти,

Або ляхів на той час трапиться

І сим києм козацьким по ребесах дати.

2. Утиски в Україні.

(Уривок з 3-ої різдвяної інтермедії).

...Щоб то за причина, і як розважати,
Що ляхи-шилихвости людей продавати
Почали?

Да не знаю, що з того вийде,
Як на ляха година нещаслива прийде
За те, що християнську кров жидам орендують, —
Десь то на себе лихо яке віщують.
Да ще буде їм лихо, нехай пождуть трохи!
Бо ми вже знали добре ляховецькі здохи:
Тільки їх помаленьку будемо нуздати,
То вони заречуться християн продавати.

Підпис Петра Могили, київського митрополита XVI. ст.

16. Теофан Трофимович.

Теофан Трофимович, професор Київської Академії, написав в 1728 р. історичну драму з часів Хмельницького п. з. »Милость Божа Україну од обид лядських через Богдана Зиновія Хмельницького, преславного войск запорозьких гетьмана, освободивша«. Є це найкраща драма того часу, високо патріотична. — Писана вона тодішньою літературною мовою, українською, але ще з деякою домішкою церковно-словянських слів і форм.

Недоля України.

(Уривок з драми »Милость Божа«).

...Як тяжко угнітили
Бідную Україну тими очковими¹⁾,
Поемщинами тими, також роговими;
Повимишляли к тому уже і ставщини,
А при інших поборах і сухомельщини.
Власнее наше добро в очах перед нами
Арендують і в своїм невольні ми самі.
І уже по времені²⁾ ані дітей рідних,

¹⁾ очкове, поемщина, рогове, ставщина, сухомельщина — різні роди податків.

²⁾ в время — час.

Ні жон власних наших нам не буде свобідних.
Щож говорить о інших бідах наших більших?
Що о безчестіях і укоризнах гірших?
Козака і за жида не важать: миліший
Ім жид, аніж русин⁴⁾, і ніби чесніший:
З жидом вони їдять, пють, бенкети справляють,
А козака бідного за нізащо мають.

І що гірше: котрим поклін віддавали
Турки і татари, а многі не востали
Ніколи же; коли раз поклонили шії,
Нині, соромно й сказать, нині сії
Жидам кланяються, і шапку в руках носять
Перед ними і їх як панів яких просять.

* * *

Відаем, яко всім нам Україна мати!
Хто ж не похоче руку помочи подати
Погибаючій матці, був би чей твердіший
Над камінь, над льва був би таковий лютіший
Ми всі, як прежде били без всякої одмови,
Так і найпаче тепер служити готові
Будем себе й матку нашу боронити,
Хоч би нам і умерти, будем ляхів бити!

17. Невідомий Автор: „Вертеп”.

Вертепні вистави, що поширилися в Україні починаючи з кінцем XVIII ст., збереглися в усному переданні. Записано їх з кінцем XVIII ст. і в XIX ст. Автори цих сценок невідомі.

Вертепні сцени.

(Уривки).

1.

1-ий пастух: Грицьку

2-ий пастух: А що Прицьку?

1-ий пастух: Вставай хутенько,

Вибери ягня маленьке,

Та підем ген-ген на гору, —

Може ще й ми поспіємо в пору.

(Хор за сценкою співає: »Слава буди в вишніх Богу«, а **тлим-часом приходять пастухи з ягням**).

(Хор за сценкою співає: »Слава буди в вишніх Богу«, а **тим часом приходять пастухи з ягням**).

1-ий пастух: Оце ж і ми Паничу, до вашої таки мосці,
Але ж Грицько з Прицьком приплелися в гості;
Ось і ягня вам принесли із сільського стада, —

⁴⁾ безчестія і укоризни — безчестя і пониження.

⁴⁾ русин — українець (стара назва).

Нехай буде да здорова вся наша громада.

2-ий пастух: Спасибі ж вам! Ми б довше тут гуляли,
(Скрипка за сценою грає дудочку. Обидва пастухи танцюють
і промовляють):

Дак хліба з дому не брали.

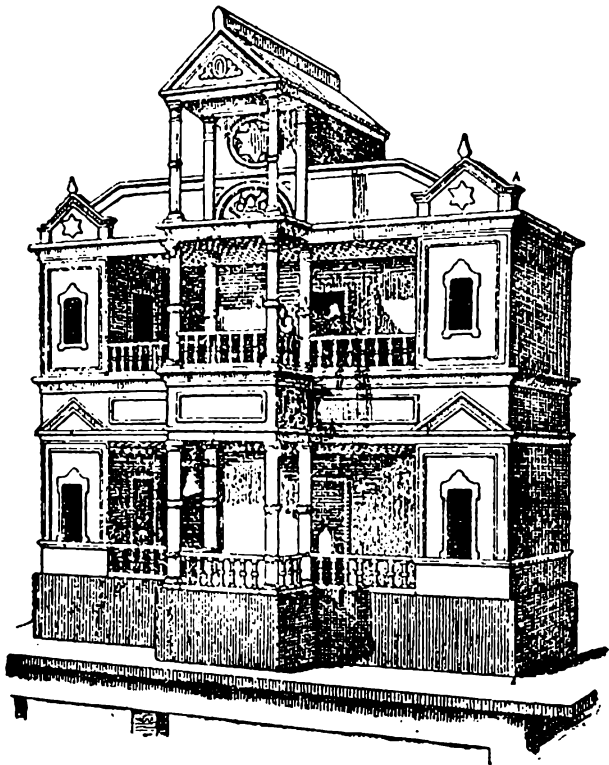
2.

Запорожець (співає за сценою):

Да не буде лучше, да не буде краще,
Як у нас да на Україні...

(Солдат, циган і поляк утікають, почувши голос запорожця).

Запорожець: Хоть дивись на мене, та ба — не вгадаеш;
Відкіль родом і як звуть — нічичирк не знаєш!

Український вертеп.

Кому траплялось коли у степах бувати,
То той може прізвище мое угадати...
А в мене ім'я не одно, а єсть їх до ката, —
Так зовуть, як набіжиш на якого свата:
Жид, з біди, за рідного батька почитає,
Милостивим добродієм ляхва називає,
А ти — як хоч назови, на все дозволяю,
Аби лиш не назвав крамарем, за те пополаю.

18. Іван Мазепа.

Іван Мазепа, один з найвизначніших українських гетьманів, великий подвижник української культури і борець за волю батьківщини, теж, подібно, як князь Мономах, займався письменством.

Приписують йому авторство високопатріотичної дуїти «Всі покою щире прагнуть», пісні про чайку і псалми. Крім того збереглися його гарні листи.

1. Всі покою щире прагнуть.

(Уривок).

Всі покою щире прагнуть,
А не в один гуж всі тягнуть.
Той на право, той на ліво,
А все, браття, тото диво!
Нема любви, нема згоди
Од Жовтої взявши Води¹⁾;
През²⁾ незгоду всі пропали,
Самі себе звоювали.

Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати,
І річами керувати!
На корабель поглядімо,
І, як много, полічило,
Люду, однак сам керує
Стерник³⁾ і сам управує.
Пчілка бідна матку має
І оної послухає.

Жалься, Боже, України,
Що не вкупі має синів.

2. Чайка.

Ой, біда, біда
Чайці-небозі,
Що вивела діток
При битій дорозі!
Киги, киги!
Злетівши вгору,
Прийшлось втопитись

В Чорному морю!...
Киги!...
Жито поспіло,
Діло приспіло,
Прийдуть женці жати,
Діток забірати...
Киги, киги!

1) Жовті Води — місцевість відома із бою Хмельницького з поляками.

2) през — через (старє слово).

3) стерник — керманич корабля.

Ой, чайка веться,
Крилами беться!
Чого ж їй літати?
Чого ж їй кричати?
Киги, киги!

Ой, діти, діти,
Де вас подіти?
Чи мені втопитись,
Чи з горя убитись?
Киги, киги!

Як їй не кричати,
Як їй не літати?
Дітки маленькі,
Вона ж їм мати!...
Киги, киги!

Злетівши вгору,
Прийшлось втопитись
В Чорному морю!...
Киги!...

19. Самійло Величко.

Розвиток козацтва спонукав видатніших козаків списувати його історію. Таким чином повстало, починаючи з половини XVII ст., чимало козацьких літописів.

Декі з них мають не лиш історичну, але й літературну вартість, бо написані поетично: живо й із чуттям.

Найважливіші літописи це »Літопис« Кандиби (»Самовидця«) козацького старшини другої половини XVII ст., »Сказання о козацькій війні з поляками« Самійла Величка, писаря козацької канцелярії, кінця XVII і початку XVIII ст., далі »Дійствія« Григорія Грабянки, »Діарій« (»Дневник«) Миколи Ханенка й інші.

Пригода Хмельницького.

Не міг я того дійти і дослідити з книжних історій якого власне року зложений і докінчений в Польщі¹⁾ славний і кріпкий Брідський замок; того тільки з повісти певної польської шляхти я дійшов, що Богдан Зиновій Хмельницький, яко вільний і значний шляхти української син, оставав в Польщі як конюший²⁾ у вельможного пана Потоцького, фундатора³⁾ замку Брідського в той час, коли зовсім докінчився той замок.

І коли той Потоцький з многими і високими, собі рівними особами з поміж польської шляхти прибув до Бродів для оглядання тої своєї фундації, Брідського замку, тоді в цьому своєму товаристві ходячи по брідських валах, вельми тішився, що за його старанням і його коштом споружено так знамениту і кріпку Брідську фортецю, де чув і від товаришів своїх многії собі похвали і для тої фортеці похвали, яко і нездобутою її називали.

При пану Потоцькім, і конюший його, Богдан Хмельниць-

¹⁾ »В Польщі« — Броди тоді не належали до України, лише безпосередно до Польщі.

²⁾ конюший — двірський урядник.

³⁾ фундатор — основник; той, що дає на якусь ціль гроші (латинське слово). Фундація — річ, основана за такі гроші.

кий, по тих валах близько ходив. Він відзначався великим розумом і наукою, тому його теж його пан дуже любив. Коли його пан запитав таким словом:

— Пане Хмельницький, як тобі здається про цю фортецю? Бо я уважаю, і всі це признають мені, що вона є нездобута.

Хі (в) яким доктові стої, якби сини
 понали пракнкого іня кжиса, инхот
 ли втрокляпи. янайкбисе нти старши
 жнджиски, кнажя иняно оуинтелин
 и. котрих тоисамнса шонтоклан ш
 пои кечерк, идаа шого ты свтк изо
 снапы шслбвх. илакки хкоп: инхот
 ла того иного пхотклан втрокляпи. ин
 джла радостн своєи, икопи инотепе
 ртшнни члєи. много є такии. що
 инхотл втри пи. правдикомь законь
 кжю. ициркєи. стої соборной. икы
 моблаюга. такъ иноты. икотрихто
 покьпоклан сєла иволи инжопы поєи
 ин. хоптєи видл правдивую. илоу
 кь хкь ициркєи стої, япрєца втри
 пи. оуинтелин нашго хл: шко
 ян то розказант шныи пана слєт
 євоєи, щоєи оукєи слєпєи хромєи
 индостятотны вдомь єго: цюєи
 оужнєлин шнои кечерк. Зєиц
 ты єшии Зєижи жидовє, оуєиин
 ци хкы иапєи. икотрихто слєпєи
 єшии ихромєи индостятотны,

Сторінка рукописного «Учительного Євангелія» Степана Плавяньського з 1668 р. — Зразок кириличного письма XVII. ст.

Хмельницький на той час дав неосторожно таку на панське слово відповідь:

— Ясновельможний мості добродію! Що людська рука зділає, то і зіпсувати може.

Воно правда, однак тим одвітом Хмельницького той пан Потоцький, Брідський фундатор, дуже зразився, та Хмельницький не спостеріг того, але від других своїх товаришів.

особливо від ближчих панського боку слуг, з якими дуже добре жив й приятелював, довідався, що мав того дня від панського меча стратити голову. Тоді тієї смертної не дожидаючи чаші, коли почали до панського столу в новозбудованих замкових будинках готувати, він вийшов з замку на свою квартиру в місто Бороди, де взяв лучші свої коні, і що було при нім з майна на вюки зложивши, рушив з челяддю своєю спішно і безвісно з кавтири в намірену путь. І заки прийшло до пів панського обіду, Хмельницький тимчасом від'їхав тричотири милі.

на сирачі на постохатна
 вѣчюе
 »Видя на точи то вѣговікрній Хре
 сшане, сширанмоса сшюгако
 кѣсмо моган мѣсца сного до
 еплати, которое вѣ наго по
 вала вѣрнкі свои посполуби
 смовѣл пѣвыкранамі сго, а
 кѣсмо сѣнь оушѣшпани сльс
 оуслышали,
 котора вѣде мовпни сдѣа
 сирѣдливѣи, і пѣми слова
 мовати.
 При рѣше вѣвѣніи сѣа моѣго
 на сѣ рѣшѣ оутопокланнѣ вѣ
 црѣво небноѣ сѣа сѣжѣніа сѣв
 іа, котора радостіи ра на

Рукопис «Учительного Євангелія» з Закарпаття. — Зразок кириличного письма XVII. ст.

А в пів обіду пан Потоцький велить покоевому своєму винести собі з комнати палаш, а другому слuzі приказав звати Хмельницького, свого конюшого. Не знайшовши по всім замку Хмельницького, удався слуга на його квартиру, а там довідався від домашніх людей, що Хмельницький, посідлавши і повючивши свої коні, рушив спішно з кавтири, не сказавши нікому куди. Коли цей слуга повідомив пана Потоцького про від'їзд Хмельницького, тоді всяк домислився, що Хмельницький, оставивши на-вічне службу свою, втік перед панським гнівом.

Пан Потоцький, почувши про від'їзд Хмельницького, тим більше роз'ярився, і зараз приказав своїм слугам найлучшими своїми кінями гнати за Хмельницьким та завернути його до себе.

Хоч і яка за Хмельницьким погоня й була, однак всує), бо недогнаний Хмельницький без жадної перепони щасливо з Бродів прибув в Україну.

Де недовгий час переживши, із добримися молодцями козацькими обізнавшись, від'їхав з ними на Низ до Січи Запорозької. А там через декілька літ остаючи, набував потріб.

Сюди ж таке Мама достало
а прити у дитинстві поперевстві,
Зовсім та якого хотів та який маю
Всім же ти врані і вночі устань багаті,
Але там агару аба рад
и прити ти зріді нахмалював
и так оуда своєю корві
Хотів перура била и зосте,
и зріді и стовне и стовне
— Пожега дотих вилки и стовне
• Арада ганд рот браује ках
и стовне стовне и стовне стовне,
Зостало достало до стовне стовне стовне
а прити и стовне стовне стовне стовне
Естак шани стовне стовне стовне стовне
а в нахмалі стовне стовне стовне стовне
и стовне стовне стовне стовне стовне
Зі стовне стовне стовне стовне стовне
Але хоч стовне стовне стовне стовне стовне
Мушкетера стовне стовне стовне стовне стовне
Ахмалі стовне стовне стовне стовне стовне
Сові стовне стовне стовне стовне стовне

Сторінка рукописного «Збірника» з XVIII. ст. з різдвяними і великодними віршами. — Зразок скорописного письма XVIII ст.

ного собі знання через працю і труди военні; ходив з запорозькими козаками сушею і морем за промислом военним під бісурманській оселі. В битвах не закривав свого ока перед неприятелем; за що в запорозькім війську в особливій був честі і повазі.

4) в с у е — даром, без успіху (церковно-слов. слово).

20. Григорій Сковорода.

Григорій Сковорода, уродженець Полтавщини (ур. 1722 р., ум. 1794 р.) багато мандрував по світі, багато пережив на самоті, заки став навчати людей своєї філософії. На вищих школах викладав коротко, більше ходив між народ і науцвав життєвої мудрости. Свої філософічні й моральні погляди виложив у низці філософічних творів, які вказують, що Сковорода це безперечно найбільший український філософ.

Крім наукових творів писав Сковорода теж поезії. Є це збірка релігійних поезій, названа »Сад Божих пісень« та збірка байок. В одних і других займається Сковорода передовсім різними питаннями чесного християнського життя, що одинокє дає правдиве щастя.

1. Про вольність України.

(Уривок)

Що то за вольність? Добро в ній яке?
Інші говорять, будьто золотєе.
Ах, не злотєе: як зрівняти злото —
Против вольности еше воно болото.

*Къ ему жь сія рѣчь течеть Къ тому, что въ
сокаже фамилій Люди, не только въ Млѣбахъ,
Войніхъ. Коммерціяхъ. Дажострогителоглвнхъ
Художествехъ: но и въ саиолѣхъ первою Пунктѣ
свѣтъ въ Мислѣхъ. до Бога касажущихся должи
находитъ. Истину: а прѣвоборствоватъ Свѣбрю
Вѣрно это Шарѣ Землѣи, безъ болотнихъ лужъ,
безъ мертвыхъ Озѣр. оубѣтъ чинлвхъ и должило низ-
костѣи вѣтъ не можеть Но въ танихъ мѣстахъ.*

Власноруччя (автограф) Григорія Сковороди.

О, коби би ж мені в дурні не пошитись,
Аби вольности не міг як лишитись.
Будь славен во вік, о мужу ізбранний¹⁾,
Вольности отче, герюю Богдане!²⁾

2. Пісня.

Ой, ти, птичко жовтобоко,
Не клади гнізда високо!
Клади на зеленій травці,
На молоденькій муравці.

От, яструб над головою
Висить, хоче ухватить,
Вашою живе він кровю,
От, от кігті він гострить!

¹⁾ ізбранний — вибраний (церк.-слов. слово).

²⁾ — гетьман Богдан Хмельницький.

Стоїть явір над водою,
Все киває головою.
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають.

Нащо ж мені замишляти,
Що в селі⁴⁾ родила мати?
Нехай у тих мозок рветься,
Хто високо вгору дметься.

А вербочки шумлять низько,
Волокуть³⁾ мене до сна.
Тут тече поточок близько,
Видно воду аж до дна.

А я буду собі тихо
Коротати милий вік.
Так мине мене все лихо,
Щаслив буду чоловік.

3. Пісня про смерть.

Ой, смерть моя дорога,
Ти од Бога прислана!
Зажди мені час-годину,
Закіль зберу всю родину!

А смерть години не заждала,
Так й я родини не збрала.
Не прибрана, не готова,
Іди, душе, хоть така!⁵⁾

Ой, я в питки, а я в гульки⁶⁾
А об смерті нема думки.

⁴⁾ в селі — цебто низького роду, походження.

⁵⁾ така — так, така.

⁶⁾ в питки, в гульки — пю, гуляю.

Заставка зі стародруку.

III. Н О В А Д О Б А

(Кінець XVIII—XX ст.)

21. Іван Котляревський.

Іван Котляревський, (ур. 1769 р. в Полтаві, ум. 1838 р.), служив якийсь час при війську, потім кермував бурсою для шляхотських дітей у Полтаві. Брав дуже живу участь у культурному житті рідного міста, яке завдяки йому високо піднеслося. Довший час був директором місцевого театру.

Найбільший твір Котляревського «Енеїда», наслідування «Енеїди» латинського поета Вергілія, але перенесене на український ґрунт, змальовує прегарно козацький побут по зруйнованні Січі. Цей твір, якого перші частини були викінчені в 1794 р. й відтоді ширилися в відписах по всій Україні,*) замикає українське письменство XVII—XVIII так своєю героїчною темою, епічною формою, як і наслідуванням латинських зразків, замикає добу, що її називають класичною.

Зате другий твір, оперета «Наталка Полтавка» (1819 р.) розпочинає нову добу українського письменства — романтизм. Ця оперета показує простонародний побут, користується народними піснями, а все змальовує з великим, правдивим чуттям.

Інші твори Котляревського це оперета «Москаль Чарівник» і «Ода до кн. Куракіна». Мав написати теж байки, але не збереглися.

1. З «Енеїди».

Еней¹⁾ був парубок моторний
Забравши деяких троянців,
І хлопець хоть куди козак. Осмалених, як гиря, ланців
Удавсь на всеє зле проворний, Пятами з Трої наживав.
Завзятіший од всіх бурлак.

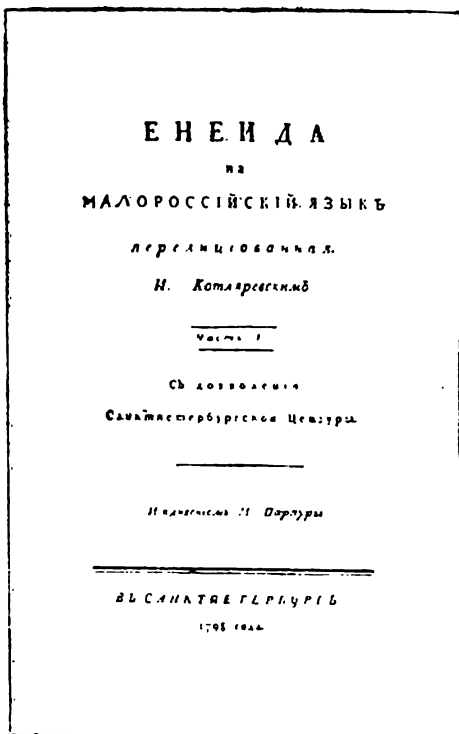
Но греки, як спаливши Трою, Він, швидко поробивши човни,
Зробили з неї скирту гною, На сине море попускав,
Він взявши торбу, тягу дав; Троянців насажавши повні,

*) З одного такого відпису видано в Петербурзі «Енеїду» без відома автора 1798 р.

¹⁾ В «Енеїді» залишив Котляревський давні назви, хоч дію переніс в Україну. Тому тут є назви: Еней, греки, Троя. Під Троєю треба розуміти Січ, а Еней — це провідник козаків. греки — москалі.

І куди очі почухрав.
А вітри ззаду все трубили
В потилицю його човнам,
Що мчалися зо всієї сили
По чорним пінявим водам.
Гребці і весла положили

Як в пікінери⁶⁾ набірали,
Як мандрував козак всю ніч;
Полтавську славили
[Шведчину⁷⁾],
І неня як свою дитину
З двора провадила в поход;

Та сидя²⁾ люлечки курили
І кургикали³⁾ пісеньок:
Козацьких, гарних,
[запорозьких,

Як під Бендерю воювали,
Без галушок як помірали,
Колись як був голодний год.

А які знали, то московських
Вигадували бриденюк⁴⁾.
Про Сагайдачного⁵⁾ співали,
Либонь співали і про Січ,

Не так то діється все хутко,
Як швидко кажуть нам казок;
Еней наш плив хоть дуже
[прудко,

²⁾ сидя — сидячи.

³⁾ кургикати — підспівувати.

⁴⁾ брідня — глупа річ.

⁵⁾ — ця пісня, як і інші, що про них згадується, що повстали за козацьких часів, відомі в Україні й досі.

⁶⁾ пікінери — рід війська, (стрільці).

⁷⁾ — про битву під Полтавою 1709 р.

То все ж він плавав не деньок. На землю з човнів повставали;
І стали тут оддыхать.
Оттак поплававши не мало Ця Кумською⁸⁾ земляка
І поблудивши по морям, [звалась,
Якось і землю видно стало, Вона троянцям подобалась,
Побачили кінець бідам! Далось і їй троянців знать.
До берега якраз пристали,

3 »Наталки Полтавки«.

2. Гомін, гомін по діброві.

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває;
Мати сина, мати сина,
Мати сина проганяє:

— Іди, сину, іди, сину,
Іди, сину, проч від мене,
Нехай тебе Орда візьме!

— Мене, мати, мене, мати,
Мене, мати, Орда знає:
В чистім полі об'їзджає.

— Іди, сину, іди, сину,
Іди, сину, проч від мене!
Нехай тебе турчин візьме!

— Мене, мати, мене, мати,

Мене, мати, турчин знає:
Сріблом-злотом наділяє.

— Іди, сину, іди, сину,
Іди, сину, проч від мене!
Нехай тебе ляхи возьмуць..

— Мене, мати, мене, мати,
Мене, мати, ляхи знають:
Медом-вином напувають.

— Іди, сину, іди, сину,
Іди, сину, проч від мене!
Нехай тебе москаль візьме!

— Мене, мати, мене, мати,
Мене, мати, москаль знає:
Жить до себе підмовляє.

3. Та йшов козак з Дону.

Та йшов козак з Дону, та з Дону до дому,
Та з Дону до дому, та й сів над водою,
Та й сів над водою, проклинає долю:
Ой, доле ж моя, доле, доле ж моя злая!
Доле моя злая, чом ти не така,
Чом ти не така, як доля чужая?
Другим даєш лишне, мене об'їжаєш!...

⁸⁾ Кумська земля — мала бути в північній Африці:

22. Петро Артемовський-Гулак.

Артемовський-Гулак (ур. 1790 р., ум. 1865 р.), професор і ректор харківського університету, співробітник перших українських журналів, що виходили в Харкові від 1816 р., виступив на літературне поле зразу ще як клясик, але скоро пристав до романтичного напрямку. Найважливіші його твори це байка-сатира на панщину «Пан та собака», балади та байки.

1. Пан та собака.

(Байка).

На землю злізла ніч... ніде ані шиширхне,
Хіба то декуди крізь сон щонебудь пирхне.
Хоч в око стрель тобі — так темно на дворі.
Уклався місяць спать, на небі ні зорі,
От, ледве крадькома яка сонлива зірка
Зза хмари вигляне, як миш ізза одвірка.
І небо і земля — усе одпочива;

Все ніч під чорною запаскою хова.
Один Рябко, один як палець не дрімає:
Худобу панську, мов брат рідний, доглядає.
Бо дармо їсти хліб Рябко наш не любив,
Їв за п'ятох, але те їв, що заробив.
Рябко на панському дворі не спить всю нічку.
Коли б тобі на сміх було де видно свічку,

Або в селі де на опічку
Маячив каганець;
Всі сплять, хропуть,
А деякі сопуть.

А наш Рябко, кажу, все спатки не вкладався.
Знай, неборак ганя то в той, то в сей куток:
То зазирне в курник, то — дайко до свинок!
Спита: чи всі в хліві живенькі поросятка,
Індики та качки, курчаки й гусенятка.

То звідтіль навпростець
Махає до овець,

До клуні, до стіжків, до стайні, до обори:
То знов назад чим дуж — щоб часом москалі
(А їх тоді було до хріна на селі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.
Не спить Рябко та знай все гавка й скавучить,
Що песький син, коли аж в ухах не лящить!
Все дума: як би то піддобриться під пана?
Не зна ж, що не мине Рябка обдарована!
Як гав, так гав, поки свінуло на дворі;

Тоді й Рябко простягсь, захріх в своїй норі.

Чому ж Рябку не спать? чи знав він що з ним буде?

Заснув він смачно так, як сплять всі добрі люди,

Що щиро стережуть добра своїх панів...

Аж ось — трус, галас, крик!... весь двір загомонів;

»Цу-цу, Рябко, на-на! сюди Рябка кликніте«.

»Ось-ось я, батечки!... чого ви там? скажіте«.

Стриба Рябко, маха, вертить хвостом

На radoщах неначе попелом,

І знай дурненький скалить зуби,

Як ясочка глядить у вічі, лиже губи.

»Ну вже ж бач«, дума він, »не дармо це в дворі

Од самої тобі зорі

Всі панькаються коло мене:

Мабуть сам пан звелів оддати Рябку печене

І що там од його зосталося варене

За те, що, бач, Рябко всю божу ніч не спав

Та гавкав на весь рот, злодіїв одганяв.«

»Цу-цу, Рябко!« ще раз крикнув один псяюха

Та й хап Рябка за вуха!

»Кладіть Рябка!« гукнув... Аж ось і пан прибіг.

»Лупіть Рябка!« сказав; »чухрайте!... ось батіг!«

— »Защо?« пита Рябко; а пан кричить: »Чухрайте!«

— »Ой! йой! йой!«; а пан їм каже: »Не вважайте!«

— »Не буду, батечку!... За що ж це честь така?«

»Не слухай!«; пан кричить: »Лупіть, деріть Рябка!«

Деруть Рябка, мов піря,

На галас збіглась двірня;

»Що? Як? Защо? Про що?« — Не знає ні один.

»Пустіть«, кричить Рябко,

»Бо вже не вдержу більш!...«

Рябко наш хоч не бреше,

Так що ж? Явтух Рябка все знай по жижках чеше.

»Пустіть, мерщій пустіть!«, пан на весь рот гукнув.

Та й швидше з хати сам умкнув.

»Пустіть!«, гукнули всі: »Рябко вже вдовольнився«.

»Чим, люди добрі, так оце я провинився?

За що ж глузуете?«, сказав наш неборак,

»За що знущаетесь ви надо мною так?

За що, про що?«, сказав, та й попустив потоки,

Потоки гірких сліз, узявшись за боки.

— »За те«, сказав один Рябкові з наймитів,

»Щоб не колошкав ти в ночі своїх панів;

За те... але тут щось... ходім лишень із хати,

Бо тут не дуже то рот можна роззявляти,

Ходім, Рябко, на двір«.

Пішли.

— »Це не пусте«.

Сказав Явтух Рябку: »Оце тебе за те
По жижках, голубе, так гарно пошмагали,
Що цілу ніч пани через тебе не спали.«
»Чи винен я сьому? Чи ти Явтух здурів?«
»Гай, гай!«, сказав Явтух. »Мабуть ти знавіснів;
Ти винен, цуцику, що нічю розбрехався;
Ти ж знав, що вчора наш у карти пан програвся;
Ти ж знав, Рябло, що пан не буде спати.
На чорта ж гавкати? На що ж було гарчати?
Нехай би гавкав сам, а ти б уклавсь тихенько,
Забрившись в ожеред, та й спав би там гарненько.
Тепер же бачиш сам, що мокрим він рядном
Напався на тебе і знай, верзе притьмом:
Що буцім вчора він грать в карти б не сідав,
Коли б сьогоднішню був ніч хоч закуняв;
Що буцім ти, Рябло, так гавкав, як собака;
Що буцім по тобі походить ще й ломака;
Що бачся ти йому остив, надосолив,
І бачся він тебе за те й прохворостив.
От, бач, Рябло, от бач! Не гавкай, не ганяйся;
Ляж, хирний, та й мовчи, із паном не рівняйся.
Послухав наш Рябло поради Явтуха.
»Нехай тяжка йому година та лиха«,
Сказав. »Щоб за мое, як кажуть, жито,

Та ще мене і бито.
Коли моє не в лад,
То я з своїм назад.

А баба з воза, — ну, велика дуже вада!
Кобилі лекший віз, сьому кобила й рада.
Оттак сердега наш Рябло пміркувавсь
Та й спать на цілий день і цілу ніч поклавсь.
Заснув Рябло, захріп, аж ожеред трясеться,
Рябкові байдуже: не сниться й не верзеться,
Що вже москалики в коморі й на дворі
Скрізь нишпорять, мов тут вони й господарі,
Що вовк ягнят, а тхір курчаток убирає...
Аж тут і на дворі туж-туж уже світає.
»Цу-цу, Рябло!«; тут всі, повибігавши з хат,
»Цу-цу, Рябло! на! на!«, гукнули як на гвалт.
А наш Рябло тобі і усом не моргає;
Хоч чує, та мов спить і мов не дочуває.
»Тепер-то«, дума він, »мій пан всю нічку спав«,
Бо не будив його Рябло і не брехав;
»Тепер-то він мені свою покаже дяку;
Тепер уже мені не втре, як вчора, маку!
Нехай цуцукають... мене сим не зведуть,
Поки самі сюди обід не принесуть.
Та ще й тоді, не бійсь, поскачуть коло мене,

Поки возьму я в рот хоч борщ, або печене!
— »Цу-цу!«, гукнув іще Рябкові тут Явтух;
»Цу-цу!«, задихавшись, мов з його перло дух.
»Ходім, Рябко!«

— »Еге, ходім! Не дуже квапся,
Сам принеси сюди«.

— »Іди ж хутчій, не бався!«
— »Ба, не піду, Явтух!«

— »Іди, бо кличе пан!«
Сказав та й зашморгнув на шиї він аркан;
»Чешіть Рябка!« сказав... Аж тут їх щось з десяток
Вліпили з сотеньку київ Рябку в завдаток.
»Лупіть Рябка!«, гука тут пан як навісний;
Рябко ж наш тільки вже що теплий та живий.
Разів із шість Рябка водою одливали
І стільки ж раз його, одливши, знай, шмагали,
А там вже й перестали.

Рябко хотів спитать, але Рябків язик
Запутався в роті так, неначе путом з лик
І герготав от як на сідалі індик.
Годив Рябко їм мов болячці й чиряку,
І честь за те яка Рябку
За службу от таку!

А до того іще спороли батогами,
А за вислугу палюгами.
Чи гавкає Рябко, чи мовчки ніччю спить,
Все випада таки Рябка прохворостить.
Уже мені, бачу, чи то туди — високо,
Чи сюди — глибоко:

Повернешся сюди — і тута гаряче;
Одвернешся туди — і там-то боляче.
З ледачим скрізь біда: хоч верть-круть,
[хоч круть-верть,
Він найде все тобі хоч в черепочку смерть.

2. Рибалка.

(Балада).

Вода шумить!... вода гуля!...
На березі рибалка молоденький
На поплавець глядить і промовля:
— Ловіться, рибоньки, великі і маленькі!

Що рибка мик, то серце тьох!...
Серденько щось рибалочці віщує:
Чи то тугу, чи то переполох,
Чи то коханячко... не зна він, а сумує.

Сумує він — аж ось реве,
Аж ось гуде, — і хвиля утікає...
Аж — гульк! з води дівчинонька пливе,
І косу зчісує і брівками моргає...

Вона й морга, вона й співа
— Гей, гей! не надь рибалко молоденький
На зрадний гак ні щуки, ні лина!
Нащо нівечиш ти мій рід і плід любенький?

Коли б ти знав, як рибалкам
У морі жить із рибками гарненько,
Ти б сам пірнув на дно к линам
І парубоцькее оддав би нам серденько.

Зирни сюди!... Чи це ж вода?
Це дзеркало: глянь на свою уроду!...
Ой, я не з тим прийшла сюда,
Щоб намовлять з води на парубка незгоду. —

Вода шумить!... Вода гуде!...
І ніженьки по кісточки займає...
Рибалка встав, рибалка йде,
То спиниться, то впять все глибшенько пірнає.

Вона ж морга, вона й співа...
Гульк!... приснули на синім морі скалки...
Рибалка хлюп... за ним глубовсть вона!...
І більше вже ніде не бачили рибалки...

3. Батько та Син.

(Байка).

— „Ей, Хведьку, вчивсь! Ей, схаменись! —
Так пан отець казав своїй дитині. —
Шануйсь! бо далєбі колись
Тму, мну, здо, тло¹⁾ — спишу по спині!”

Хведько не вчивсь; і скоштував
Березової кашки,
Та впять не вчивсь і пустував:
Побив шибки і пляшки;
І щоб не скоштувать од батька різочок,
Він різку впер в огонь та й заховавсь в куток.
Аж батько хап за чуб і, не знайшовши різки,
Дрючком Хведька разів із шість оперезав!

Тоді Хведько крізь слізки

¹⁾ Тму, мну, здо, тло — старі назви букв.

Так батькові сказав:
— „Коли б було знаття, що гаспідська дрючина
Так дуже дошкуля, то, песька я дитина,
Коли б я так робив:
Я б впер дрючок в огонь, а різки б не палив!”

23. Григорій Квітка-Основ'яненко.

Григорій Квітка ур. 1778 р. в с. Основі біля Харкова (звідси й прибране імя: Основ'яненко), ум. 1843 р. Разом з Артемовським брав видатну участь у культурному житті Харкова. Був редактором журналу »Український Вістник«, драматичним артистом, директором школи та предсідником дворянства.

Зразу писав по-російськи, від 1833 р. по-українськи. Написав кільканадцять оповідань і повістей, з яких найкращі »Маруся«, »Щира любов«, »Сердешна Оксана« і »Перекотиполе«. Є між ними теж історичне оповідання з козацьких часів »Конотопська відьма«.

Крім того написав драму »Щира любов« і комедію »Сватання на Гончарівці«.

Всі твори Квітки малюють простонародне життя, надихані справжнім глибоким чуттям, повні ідеалізму. В деяких виступають теж надприродні сили (»Мертвецький Великдень«). Завдяки тому Квітка належить до чоловік українських романтиків.

Перекотиполе¹).

(Скорочено).

1.

[В однім селі жили два мужики: Денис Лискотун і Трохим, син бідної вдови Венгерихи. Денис був гарний парубок, проворний, і всі говорили: „Ось росте наш голова!” Трохим же тяжко бідував з жінкою і дітьми. Мати нераз вказувала йому на Дениса, що заробляв багато гроша і приносив всякого добра до дому, не знаючи, що Денис злодійським способом багатів.

Раз якось коло Пречистої вибрався Трохим у губерньський город і став на час ярмарку на службу у якогось купця. На диво стрівся тут з Денисом, що удавав бідного, щоби взяти більшу плату в купця. Денис змовився з циганами, щоби обікрасти купця, та це не вдалося, бо Трохим запримітив, що Денис не позамикав замків, хоч удавав, що замикав, Трохим остеріг купця і злодіїв зловили в ночі разом із Денисом та заперли у вязниці. Як скінчився ярмарок, купець нагородив щедро Трохима. Поспішав він домів, щоби бідній семі принести заробіток, аж ось здоганяє його Денис, що якось викрутився з вязниці.]

2.

Так ішли ніч; ранком скільки пройшли, тут сонечко ще не дуже піднялось, а вже стало дуже пекти, то вони звернули

¹ Перекотиполе — рід степової рослини.

в лісок, та й полягали спочивати. Як піднялось сонечко, що-то вже жарило! Ні вітер не дихне і ніщо не колишеться, так-так що ледве дихати можна. Наші хлопці хоть і заснули були, так не можна ніяк і влжати! Як припече сонце, так місця не знайдуть. На взліссі сонце їх жарить; так вони зайдуть у гущину, так там ще й гірш; ні відкіль прохолоди ніякої, тільки що зерху палить і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не відпються; тяжко вже їм і дихати! Викопають кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому й легше, можна холодом трошки дихнути. Зоґріються й тут, переходять на друге місце, та так знемоглись, що не здужають і поворухнутись. Цілісінський день ні хмариночки ж то!

. Аж ось уже к вечеру, жара затихла трохи, товариші наші піднялись, здихнули свобідніш, поїли чого було й пішли.

— Як не полінуємося, — каже Трохим, — то світом і дома будемо. Від цього ліску до нашого села тільки двадцять верстов.

— І велія милость, що будемо, — сказав Денис, — тільки не відступай; ти все пристаєш. Поспішай.

От як ідуть, і верстов сім учистили з полудня, — стала показуватись мов стіна чорна; далі од неї стали одділятись, мов клубки, густії хмари з золотими, од сонця, кругами. Клуби вються, до купи збіраються і стіна все вищенько підбирається. Сонечко за тучу сховалось зарання, і птиця стала збіраться і чогось жде на себе. Самчики ззивають самичок і як можна спішать, у кого є діточки, так до них; а котрі собі гулящі, так полетіли ховатись. Де-далі, де-далі, усе стихає, ні травка не колишеться, усе чогось жде великого, страшного! Далі стало й гуготіти, далеко-далеко, мов клекоче море, або гуде великий вітер здалеку, або сила велика людей наїзджає, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тільки й показується, а сонечко зовсім зайшло: хмари спустились, та й не видно нічого.

— А що будемо робити? — став казати Денис. — Як ми дійдемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти.

— Аж он маячить лісок! — сказав Трохим. — Поспішаймо туди.

— Де лісок? Я ні його, й нічого не бачу.

— Він, як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темніше становиться.

Вони поспішають. Піднялась і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисне, то нічогосінько й не бачать перед собою. Стіна густа, чорна, страшна надвинула й простяглась од сходу до заходу сонця, і з усіх місць блискавка знай блискає. Грім гуде з переливом, мов де по горах громадне каміння качають і інше, мов упаде, стукне, та й замовкне... а тут луна і загрехотить по всьому небу, по всім куткам цієї великої хмари. Замовкне ж грім, так чути щось гуде й клекоче, бурчить

страшніше самого грому... А блискавка безперестанно! І як блисне, так послі неї гірш нічого не видно.

— А де ти, Трохиме? — казав, дрижаючи, Денис. — Візьми мене за руку та веди; я швидко впаду. Ніг не підвочу!

— Держись за мене! — каже Трохим. — Тут уже не дачко. Он, від блискавки видно.

— Та я бо цієї блискавки боюсь. Ох, коли б швидче до лісу!... Бач, яка страсть іде! Ось і дощик... Ой, швидче поспішай!...

Зовсім повис йому на руки Денис; і Трохим сам утомивсь, і його волочить; через велику силу дотавив його під густе дерево, положив, і сам звалився.

Тут же й уся туча надвинула як раз на той ліс і всюди небо покрила як саме чорне сукно; хоть скільки хоч дивись, — нічого перед собою не побачиш ніяк! Заревла претрашенна буря, шумить під небесами, носиться по полю, опирається в ліс, пре його, мов з місця хоче його спихнути й зомяти зовсім. Гиляки тріщать, ломляться, падають... тут щось страшно загуло, аж світить на весь ліс, грім покрило... і разом геп!... упало, аж земля задрижала! А тут грім як загремотить і знов щось упало, затріщало!... То буря пореється, вікові дуби валяє мов пруття! Як же хлине дощ і вже не йде, а ллє. По лісу шумить, з гори біжить річками, клекоче... і од неї, од бурі, що бушує, і од грому, що так і розривається над головами, шум такий і грохїт, що страшно й згадати!... А тут блискавка червоним огнем очі засліпає... Іменно представлення світу. Денис ні влєжить, ні всидить, і не постоїть на одному місці. Ходить, перебігає зпід одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить!

— Трохиме, Трохиме! Ти спиш, не боїшся нічого! — так голосно зі страху сказав він.

— Ні, я не сплю, та й не боюсь нічого.

— Грім убе.

— Воля Божа! Я це знаю, та хоть і лежу, та молюсь Богу.

— Хиба ж він і помилує, як йому молитись?... Ух! як затріщало в лісі знов!

— Помилує, тільки покайся!...

— Як покаятись такому грішнику? Як мене Бог може простити?

— А щож? Кайся від щирого серця, твої гріхи не які великі? Ти так грішен, як і всяк чоло... Господи! що це?

Тут вони впали обидва навколїшки!...

Огнева стрїла прорїзала все небо і, як оком моргнути, вдарила в це саме дерево, під котрим попередю стояв Денис і отсе прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було, — його так до половини у мїлку щепу розбило й усі гілля стерло та змяло, так що й слїду їх не осталося.

На силу піднявся Денис; а це од них, де вони стояли, теж під деревом, було не більш як сяженів з десяток.

Очунявши трохи, Денис ухопив Трохима за руки і став прохати:

— Ходім, ходім відсіля! Тут нас Бог побе!

— Куди ж ми заховаємось? — каже йому Трохим. — Бач, яке лихо по всьому лісу? Ото грім запалив дерево: бач, горить! Адже й далеко від нас; та й по всьому лісу така халепа!

— Ой, страшно, страшно! А то хто сидить та дивиться на мене?

— Бог з тобою! Нема нікого! Молись лучше Богу!

— Мене й Бог не помилує! Ти думаєш — я такий?... Ох, лице запалило!

— Помилує, молись, кажу, та кайся!

— Де же мені покаяться? Я той, що вас обкрадав. Не було другого злодія в селі... це мое діло! Мене підводили другі... Я обкрадав вас усіх... продавав циганам, москалям... брав гроші та багатів... лавки обікравав... вивертівся! Хотів і тебе так, як отого, що сидить і дивиться грізно на мене...

Так сказав, не тямлячи нічого, Денис, і бючи себе в груди кулаччям.

Тут разом як осяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них упало!... Обидва впали без памяти. Трохим, підпливши водою од дощу, трошки отямився, бачить — Денис бігає коло його, руки ламає, блідий як смерть і не тямлячи сам себе, кричить:

— Я не тільки злодій, а й душегубець! Зарізав бідного... мав грошей у його знайти... одержу свою закривавив... а він онде свариться... Господи! І Ти мене не помилуєш?

І став бігати, як не по своїому умі. Спомігся трошки Трохим, піднявся на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов у чувство.

— Ні, — кричить Денис, — мені Бог смерть дасть... мене грім уба... Я злодій!... я прикидався добрим, а на других пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку в селі не розказав... тепер кажи! Ось-ось мене Бог уба; розкажи всім, який я.

— Та Бог з тобою, Денисе, що це ти думаєш? Повір не мені, Богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду держатись присяги, і тебе не попрекну ні в чім.

Тут же Трохим його розважає, а тут грім так і рокотить, а блискавка аж за очи палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затрещать дуби, як запалає де верх дерева якого, як шархнуть гілля — тут Денис і стане вні ума, і знов своє розказує, що він душегубець, злодій, прикидався добрим і все таке. Далі представляється йому старець, що сварить на його, і він почне розказувати, як убив його і все каже Трохимові: „Усім, усім це розкажи! Нехай бережуться мене!”

3.

Гримів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик; тільки блискавка не давала нічого

розглядіти; далі й та все потрошки все тихше, все менше, далі вже блискає тільки далеко. Роздивився Трохим, аж уже стало на світ займатись.

— Ходім, — каже — Денисе! Вже ми недалеко від свого села. Ходім швидше!

— Братіку, Трохиме! — каже Денис, не сходячи з місця, — боюсь ворухнутись! Усе мені чується грім, усе мені бачиться той анахтемський старець!... Трохиме, голубчику, не розказуй нікому нічого!

І знов Трохимові треба божитись; сяк-так розговорив його, пішли.

Що досвітком, що вже й сонечко зійшло, йдуть і все поспішають. Денис через усю дорогу хоть би пару з уст пустив, усе задумавшись іде, — далі як крикне:

— А лучше б мене грім убив!

— Бог зна, що ти споминаеш! — сказав Трохим і глянув на Дениса, та аж злякався: очи як жар горять і сам розлютований, мов звір який. А все розговорює його:

— Будь веселенький, — каже — вже тільки пять верстов зосталось; це вже наше поле.

— Тільки пять верстов... Тільки не видно, як з ким небудь пострічаємся і мене видаси! Пропадай же ти один!

Та з тим словом так і повалив Трохима, і насів його.

— Бог знає... що ти... Денисе, робиш!... — сказав, стогнучи, Трохим під Денисом; далі став проситись: — Пусти мене, братіку, голубчику, соколику! Ей — велике слово — нікому нічого не скажу! Возьми собі мої всі гроші, що тут зі мною, тільки не губи душі своєї і моєї! Не сироти моїх діточок, не вбивай за життя жінки. На кого моя старенька матінка зостанеться? Братіком, батьком рідним буду тебе цілий вік звати!... Не дай мені без покаяння вмерти! Дай же мені хоть часиночку Богу помолитись!...

— Помолишся й на тім світі! — лютуючи як звір, казав Денис, одною рукою держучи руки Трохимови і коліно його надавивши, а другою рукою достаючи ізза халяви ніж свій; так як ні поспішає, не справиться однією рукою. А Трохим знай проситись; здихнув і каже:

— Господи милостивий!... Не несе Бог нікого, щоб хто свідком був моєї безвинної смерти!

Тут і підкотилось перекотиполе од вітру і до самого його. Він глянув жалібно, тай каже:

— Нехай це перекотиполе буде свідком, що ти мене безвинно погубляєш!

— Нехай свідчить, скільки хоче! Знав же, на кого й по-слатись! — казав, регочучись, Денис і, знімаючи зубами піхву з ножа, з того ножа, яким усю дорогу країв Трохимів хліб і пропитувався.

— Господи милостивий! Прийми мою душу!.. Жіночко... діточки... тату...

Денис махнув рукою... хотів щось, регочучись, сказати... так янгол Божий, щоб не дати йому в цей час насміватись, хлинув йому в рот братовою кровю, і, прийнявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса.

4.

Прибігло двоє пастухів від череди й об'явили голові, що в такому то й такому місці лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку й не роздивились. Голова зараз самих надійних людей послав, щоб коло того зарізаного сторожили і щоб ні самі до його не підходили, й нікого не допускали, а стане хто навязуватись, або що таке робити, або казати, то його, як підозрілого, взять і до волости привести. Тут же написали до земського суду рапорт об такому случаї, що „скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по імені і прозванню неізнаний, лежить благополучно на тім самім місці, де його смерть постигла”.

Аж ось, на другий день явився в село й Денис. Та що то одягнений! Ще лучше усе собі посправляв, у чім попереду ходив. Веселий, говірливий, жартує з усіма, кого пострічає. Бачить, що люди сходяться все до волости, і він туди. Йсму й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не стерпів і питається:

— Що ж його жінка та мати кажуть?

— Чиї? — дивуючися, питає його голова.

— Адже ви... чи хто пак казав?... що, кажуть, то Трохим...

— Ще незвісно й ніхто з нас об тім і не думав на те, що й казати. Чи мало їх повиходило з села на заробітки? Може, це й не наш.

— Хто ні єсть, нехай собі лежить, поки зведемо, — сказав, сміючись, Денис. — А хто зарізав, свідки скажуть!

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг і крикнув:

— Де мертве тіло?

— На місці, ваше благородіє! — одвіт дав голова.

— Писар! Одбери понятих чесних людей, візьми з них присягу й веди до тіла: я сейчас буду. Голова! Іди зі мною!

Голова, як мав Дениса за чесного, то й не сказав, як він приговоривсь, і не забризькав його. І так осталось.

Під'їхав і лікар: запрягли і понятії. Справник побачив між ними Дениса і каже:

— Зачим же в поняті, та такого молодого парня поставили?

— Це, ваше благородіє, — казав голова, — хоть і молодий чоловік, а в нас із стариків нема такого розумного, понятливого і як то все умно розбере.

Це ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як же справник, почувши це од голови, сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: „Хорошо, подавай його сюда!”, то, сее почувши, Денис дуже поблід, а справник і примітив, і буцім і нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справник велів понятим провирити, чи нема боевих знаків?..

— Та нема! — гукнув Денис, здалеку стоячи. — Де вони будуть? Тут разом різонуті ножем, тай аминь..

Справник замітив і це, і мовчить.

Оглядаючи, найшли, що поли у світі на кінцях повіризувані, і як коло того знайшли гривеничок, та і догадались, що в світі були гроші, та винято. Як же роззули чоботи й онучі, то й знайшли зашитих аж п'ять золотих. Тут Денис зовсім забувся, та аж крикнув: „Бач, і не признався!”. Та, сказавши це, схаменувся, зирнув, аж справник на його пильно дивиться, — так і він не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід, та швидче між народ... Справник ще мовчав.

Як ось настигли жінка й мати Трохимові; за ними учепився й хлопчик його по шостому году. Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка й пізнала, та крикнула: „Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!...” і припала до його з матір'ю, а хлопчик, звісно дитина, плаче, та кругом його облазить та дивиться.

— А це, мамо, що? — крикнуло хлопя, граючись із чимсь, що виняло з батькової руки.

Справник, почувши це, сказав Денису, що край його, надувшись та на бакир шапку маючи, стояв:

— Поглянь, що там таке, і покажи сюда!

Денис пішов, виняв, подививсь, здригнув увесь, зім'яв у руці й кинув геть. Сам же то поблід, як стіна!

— Чому ти кинув? — крикнув на його справник. — Що там таке? Покажи сюда!

— Та це нічого, ваше благородіє! Це так... бурян... — каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

— Який бурян? Покажи сюда!

— Бурян, так, трава. Мабуть, як покійник умірав, та за траву вхопився, так вона в його руці й зосталась..

— Та яка ж то трава? Покажи сюди! — Так допитувався справник, бачучи, що Денис ні з того, ні з сього, усе більш мішається.

— Та так пе... пере... коти... поле... — ледве промовив Денис.

Тут хлопя ухватило перекотиполе, що як на те прикотилось туди їх багацько, тай показує Денисові й каже з дуру: „Ось, дядьку, ще таке, їх багато коло тата, вони мабуть бачили все...” — „Брешеш!” — крикнув Денис, одіпхнувши хлопця од себе, і вже не тямлячи, що й казати. Так-то вже в його Бог і розум одняв і язик попутав...

— Досить! — крикнув справник. — Говори тепер усю правду! Ти знав, що на мертвому побоїв нема, ти жалкував, що він не признався об золотих, тепер боїшся перекотиполя! Говори, чого ти боїшся його? Розкажуй, як діло було?!

Денис і сюди й туди, й відбріхуватись би то, так справник на всякому слові так його й піймає, і тільки що покаже йому перекотиполе, то Денис так і затруситься і помертвіє. А далі — ніде дітись — і всьому повинився; за віщо, і через віщо, і як він зарізав Трохима; як той, сердешний, здався на перекотиполе; як, утікаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялось йому за ноги перекотиполе. І якби не воно тепер, та хлопя з ним у вічі не прилізло, то може б ще й одбрехавсь.

— Так, от який він бездільник! — сказав справник.

— Говори, признайся, твоє діло? — крикнув справник на Дениса.

Той як затрусився, і повинився в усьому, що як почав з курей красти, та бачучи, що грошики перепадають, так і він дальш; як зазнався з москалями, природженими злодіями; як і де з ними й кого обікрав, — усе розказав; далі як і старця німчного зарізав, і як на других кару зводив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть:

— Хто ж на його надіявся, що воно таке ледащо? Ми думали, що од його розумнішого, моторнішого й чеснішого і в селі нема, а воно ось яке виявилось! Самий первий злодій, мошенник і душегубець!

— Хоть люди, не знаючи, і думають про кого, що він добрий, а коли бездільничає і кінці ховає, то Бог його хоть не скоро, а завсіди виявить — сказав справник і велів Дениса препровадить у город.

Досталося ж Денисові Лискотину, за всі його діла! Котюзі по заслугі.

Так-то суд Божий не потерпів неправди, і хоть кінці були заховані, так Бог об'явив; і через яку покидьку? — через бурян, через перекотиполе.

24. Євген Гребінка.

Євген Гребінка (ур. 1812р., ум. 1848 р.), проживав довший час у Петербурзі, де м. ін. допоміг Шевченкові при викупі з кріпацтва, й де живо займався українськими культурними справами. В 1841 р. видав літературний збірник »Ластівка«, в якому згуртував майже всіх тогочасних українських поетів.

Найцінніші його твори — це прегарні байки (»Приказки«, вийшли друком 1834 р.), що живо відбивають у собі український побут і — зокрема — гумор.

Крім того писав Гребінка російською мовою повісті з історії України.

1. Сонце та хмари.

Ось сонечко зійшло — і світить нам і гріє,
І Божий мир, як маківка, цвіте;
На небі чистому — ген! — хмара бовваніє.
Та хмара надулась і річ таку гуде:
»Що вже мені це сонце надоїло!
Чого воно так землю веселить?
Хоч я насуплюся — воно таки блищить...
Я полечу йому назустріч сміло,
Я здужаю його собою затемнить«.
Дивлюсь — і хмарами пів неба замостило,
На сонечко мов ніччю налягло...
А сонце вище підійшло
І хмари ті позолотило...

2. Гай та сокири.

Гай хочуть сплундрувать і пуці всі пошкодить.
Сокири й топори затіяли війну,
По гаю темному туга велика ходить,
Війна ця повела на дерева суму:
Дуби задумались, осики затремтіли,
І клен гнучкий і вяз із лиха в низ нагнувсь.
Аж ось сокири вже в гаю забрязкотіли
І дуб найстарший усьміхнувсь.
»Не бійтесь!« він гукнув: »того я і жахався,
Як з топорищами ці навісні прийдуть.
Аж деревяний рід заліза одцурався!
Без дерева вони самі нас та не втнуть.
Ото було б але — нехай йому аби-що!
Якби з сокирами прийшли і топорища,
Тоді-то бу бив наш капут!«
І справді, скільки тут сокири ні бряжчали,
Ні дубчика ні липки не стяли,
І тільки денече що кору пописали
Та і додому з тим пішли.

3. Будяк та коноплиночка.

Чого ти так мене, паскудо, в боки пхаєш?
На коноплиночку в степу будяк гукав.
— „Та як рости мені? і сам здоров, ти знаєш.
Що землю у мене зпід корінця забрав”.

Бува і чоловік сьому колючці пара:
Людей товче та й жде, щоб хто його кохав!

4. Ячмінь.

Син:

Скажи мені, будь ласка, тату,
Чого ячмінь наш так поріс,
Що колосків прямих я бачу тут багато,
А деякі зовсім схилилися униз,
Мов ми, неграмотні, перед великим паном,
Мов перед судовим на стійці козаки?

Батько:

Оті прямиї, колоски
Зовсім пустісінькі, ростуть на ниві даром:
Котрі ж поклякнули — то Божа благодать:
Їх гне зерно, вони нас мусять годувать.

Син:

Тогож то голову до неба зволить драть
Наш писар волосний, Онисько Харчовитий!
Аж він, бачу...

Батько:

Мовчи! почують — будеш битий.

5. Ведмежий суд.

Лисичка подала у суд таку бумагу¹⁾:
Що бачила вона, як попеластий віл
На панській винниці пив як мошенник брагу²⁾,
Ів сіно і овес і сіль.

Суддею був ведмідь, вовки були підсудки;
Давай вони його по своєму судить

Трохи не цілі сутки!
„Як можна гріх такий зробити!
Воно було б зовсім не диво,

¹⁾ бумага — папір, урядовий документ.

²⁾ брага — осід, що повстає при виробі горілки.

Коли б він їв собі м'ясиво".
Ведмідь сердито став ревіть.
„А то він сіно їв!" — вовки завили.
Віл щось почав був говорити,
Та судді річ з починку перебили,
Бо він ситенький був, — і так опреділили
І приказали записать:
„Понеже віл признався попеластий,
Що він їв сіно, сіль і всякі сласти;
Так за такі гріхи його четвертувать
І мясо розідрать суддям на рівні часті,
Лисиці ж ратиці оддать".

25. Маркіян Шашкевич.

Маркіян Шашкевич (ур. 1811 р. в Золочівщині в Галичині, ум. 1843 р.) священник, під впливом наддніпрянської української поезії довів до відродження української поезії в Галичині. Разом з Іваном Вагилевичем і Яковом Головацьким видав збірник гарних українських творів, власних і записаних з усного передання, п. н. »Русалка Дністрова« 1837 р.

Поезії Шашкевича, переважно ліричні, надихані глибоким сумом, хоч і бе з них віра в краще майбутнє Рідного Краю. Крім лірик написав Шашкевич оповідання п. н. »Олена«.

1. Веснівка.

Цвітка дрібная
Молила неньку,
Весну раненьку:
— „Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай мені долю,
Щоб я зацвила
Ввесь луг вкрасила,
Щоби я була,
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щоб я згорнула

Ввесь світ до себе!" —
— „Доню, голубко,
Жаль мені тебе,
Гарная любко,
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде,
Краса змарніє,
Личко счорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде".

2. Підлисса.

Шуми вітре, шуми буйний
На ліси, на гори,
Мою журну неси думку
На підлиські двори.

Там спочинеш моя думко,
В зеленій соснині,
Журбу збудеш, потішишся

У лихій годині.

Там ти скаже дуб старенький:
І один і другий,
Як там жив я ще маленький
Без журби, без туги.

Там ти скаже та соснина
Й всяка деревина,

Як там грало серце моє,
Світала година,

У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками

Як тебе не бачу,
Так ми тяжко, так ми сумно,
Що трохи не плачу.

Веселая стороненько!
До серця-сь припала;

Безуробності:

Ах, мучило в дитинстві серце, шаленьке,
І дає вродитись в добуру іденту,
Щастя: як лютим сонце тешеньке
Вриває му велику огрубля іденту,
І світ йому мильні і солодні нощі
Мисли веселі і серденько грає
Зай у дуброві тихенька критичка
Дитини зі дитини тат йому стілька.
Линь хто в посестру вуй дитинку недолго
Що давить серденьки вв'язи конячі
Кто братом мурів помагає в неволі
Наму з дурвалми і сок і забави,
Тому жод лівітін, авь гудюкого
Кудити си світло і гудити і сового
Стурдрсердць, ав, пав св, величла
Зубав мильні ав змиє зігони
Буди дитини, зодовля зня ринка
Лав му ав мильні, не творити сорозки.
Щастя хто мурі му серць, стілька іденту
Ти у кудити, ти зі змисли іденту
Ти у гуді браїта ти хотів в дитини друга
Котів на талого стільне зсердць тій зі
Лит коли слези в гудіх, талсєв іденту
І в тибрину савим над сердцем ав змисли
Зубав из жєтєв мур денв гудітєв і смертєв,
Лав і гуді мильні ав і смертєв,
Ксєтєв. п. вє мєв. ав

Власноруччя Маркіяна Шашкевича.

Літа молоденькі.

Там колодязь студененький,
А дуб воду тягне;
Не так щастя, як тої води
Моя душа багне.

Підлисецька горо біла!

Душа тебе, як милого
Мила, забажала.

Там то любо, там солодко,
Весело і мило!
З миленькою у любощах
Вік би ся прожило!

3. Побратимові

посилаючи йому українські пісні.

От так, Миколаю¹⁾, вкраїнські вірлята
І веселять душу й серце загривають;
От так, Миколаю, вкраїнські соколята
То вголос, то стиха матері співають:
Аж мило слухати, як то серце бється,
Коли з України вкраїнська пісенька
Так мило-солодко вколо серця вється,
Ще коло милого мила русявенька.
Так 'го обнимає, так до себе тисне,

Пригортає і любує
І голубить і цілує
І плеще і тішить
І медочком дише,

Що трохи не скажеш: пусти мене, пісне! —
Аж тут і небавом буйний вітер повине,
Гостинець вже інший, от вже думку несе.
Несе й каже: »Сю ніч степами гуляв я;
Нагулявшись доволі, по могилах лягав я,
Буцім то спочити — а то підслухати,
Як то стара бувальщина буде розмовляти:

Про давні літа,
Про давні часи,
Як слава гула
Світом вокруги;
Про вкраїнських батьків,
Боярів, князів,
Про гетьманів, козаків...

І стане повідати зразу так мило,
Стиха й величаво, мов над морем цвила
Цвіт-доля любенько... Потім голосніше
Застогне; заплаче, що раз то сумніше,
Сумніше, страшніше гукне, засковиче,
Зпід могил, казав бись, страх людей кличе,

Щоби поспитати
Про спис, про шаблюку,
Щоби розвідати
Про орду канюку,

Як вкраїнським тілом згодувалася,
Як вкраїнською кривлею напувалася,
Як вкраїнська шаблюка все її витала,
Як кривим зубом серце добувала,
В пуці вигідненько на ніч ліг стелила,
В воду, під могилу спати кладовила...

¹⁾ Побратим — це Микола Устиянович, український поет.

І знов згомонить ти нишком мило-чемно,
Як в сумерк вечірний півсонно півтемно,
І луно розпустить ген-ген долинами
І гомін шибне ген-ген дубровами,
Ні то комусь-то десь там повідає,
Як то колись-то красою засяє,
Як при Чорнім морі
Себе завітчає,
В степах на просторі
Весело заграє;
Як в водах — Дніпрі
Змиєсь, прибереться,
Легеньким крильцем
На Дністр занесеться:
В тихенькім Дністрі
Собі приглянеться,
Крилоньками сплесне,
Стрясе, злопотить
Під небо, до сонця
Сонячком повисне:
І буде літати,
І буде співати,
О українській славі
Скрізь світу казати!

26. Тарас Шевченко.

Тарас Шевченко уродився 10. березня 1814 р. в селі Моринцях, звенигородського повіту на Київщині, в кріпацькій родині. Як талановитого маляря викупили його українські земляки 1838 р. з кріпацтва й вписали на науку до Академії Мистецтв у Петербурзі яку він закінчив з відзначенням (дістав велику срібну медалью). В 1847 р. іменували Шевченка професором малярства на київському університеті, але скоро потім арештували за приналежність до українського визвольного товариства, що називалося: »Кирило - Методіївське Братство«. Шевченка за те засудили на заслання, де він перебув цілих 10 літ. По повероті з заслання 1857 р. перебував у Петербурзі, бо в Україну заборонено йому було виїздити. Тоді дістав ще найвище мистецьке відзначення, яке було в Росії, титул академіка. Заслання, важка військова служба у безводних киргизьких степах, зламала здоров'я Поета. Він умер 11. березня 1861 р.

Свої поезії почав писати Шевченко дуже рано. Перша збірка 8 поезій вийшла в Петербурзі в 1840 р. п. з. »Кобзар«. (Заспів, Перебендя, Катерина, Тополя, Думка, До Основ'яненка, Іван Підкова, Тарасова ніч). Наступного року вийшла велика історична поема »Гайдамаки«, згодом дальші його поезії, малюнки й писання для народу (»Буквар«). Багато його поезій не можна було в Росії надрукувати, вони виходили за границею (збірки в Ляйпцігу 1859 р., у Львові 1867 р., в Празі 1876 р. і ін.).

Ранні поезії Шевченка — романтичні, багато в них балад, захоплення минулим України й побутом простолюддя. Все те Шевченко зразу ідеалізував.

По подорожі в Україну 1843 р. став Шевченко реалістом, цебто малював життя таким, яким воно справді було, не цураючись малювати його навіть чорними красками.

Під кінець життя наблизився до класичного напрямку, писав спокійно і зрівноважено, переважно на класичні, цебто старогрецькі і староримські теми.

Поезії Шевченка надихані такою любов'ю до України, написані з такою силою поетичного слова, такі глибокі — що ставлять Шевченка високо понад усіх інших українських поетів. Шевченко це не лише найбільший український поет, але також найбільше український.

Його твори найбільше в Україні читають. Досі розійшлися вони в величезній кількості, поверх 5,000.000 окремих книжок, а крім того передруковували їх багато разів у часописах і книжкових збірниках.

1. Застів.

(Скорочено).

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози — чом не затопили?
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люди, що в мене болить,
Не питали б, защо проклинаю долю,
Чого нуду світом... „Нічого робить!" —
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав? Може, і вгадав.
Може, знайдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на ці думи, —
Я більше не хочу...
Одну сльозу з очей карих,
І — пан над панамі!
Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть діти,

В нашу Україну,
Попід тинню сиротами,
А я — тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

2. Тополя.

(Балада).

По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
Марно зеленіє.
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.

Чумак іде, подивиться,
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ние:
Кругом ні билини!
Одна-одна, як сирота
На чужині гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте, все розкажу.
Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов, та й загинув.
Як би знала, що покине,
Була б не любила;
Як би знала, що загине,

Була б не пустила;
Як би знала — не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
— З милим під вербою;
Як би знала!...

І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!
Само серце знає,
Кого любить. Нехай вяне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє —
Не довго, дівчата!
До полудня, та й завяне,
Брови полиняють...
Кохайте ж, любіться,
Як серденько знає.

Защечебче соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Хбдя¹⁾ по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати,
А він її запитає:

¹⁾ Хбдя, стбя — старі форми: ходячи.

„Чи не була мати?“
Стануть собі, обіймуться;
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться —
Обоє раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не питає:
„Де ти була? що робила?“
Сама собі знає...
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Чуло серце недоленьку,
Сказати — не вміло.
Не сказало, — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя¹⁾ під вербою;
Не співає, як сирота
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужії люди;
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила,
А серденько беться!

Минув і рік, минув другий,
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка —
Мати не питає.
„Чого вянеш, моя доню?“ —
Стара не спитала,
За сивого, багатого
Нищечком єднала.
„Иди, доню!“ каже мати:
„Не вік діувати.
Він багатий, одинокий,
Будеш панувати!“
— „Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівають,

А дружки заплачуть:
Легше, мамо, в труні лежать,
Ніж його побачить”.

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Дивилася чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити,
Чи довго їй, одинокій,
На сім світі жити?
„Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щиру правду,
Де милий-серденько?
Чи жив-здоров? Чи він любить?
Чи забув, покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько!
Скажи, — бо ти знаєш!
Хоче дати мене мати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза, —
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю!”
— „Добре доню! Спочинь
[трошки!
Чини ж мою волю!
Сама колись діувала,
Тее лихо знаю;
Минулося, — навчилася,
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала”.

Пішла стара, мов каламарь.
Достала з полиці.

„Ось на тобі цього дива!
Піди до криниці,
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки цього зілля —
Все лихо загоїть.
Випеш — біжи, яко мога;
Що б там не кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш. А як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
Втретє випить треба.
За перший раз, — як за той рік,
Будеш ти такою²⁾;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою,
Коли живий козаченько
То зараз прибуде;
А за третій — моя доню,
Не питай, що буде!
Та ще, чуеш, не христися!
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду³⁾!”

Взяла зілля, поклонилась:
„Спасибі, бабусю!”
Вийшла з хати: „Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!”
Пішла, вмилась, напилася,
Мов не своя стала;
Вдруге, втретє, та, мов сонна,
В степу заспівала:

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости гнучка та висока
До самої хмари,
Спитай Бога: чи діжду я,

Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе!
Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сміються люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
Р землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя! Доле моя!
Боже милий, Боже!
Подивися, тополенько!
Як нема — заплачеш
До схід сонця, ранесенько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору!
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!”

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала,
Зілля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернулася додому,
Не діждала пари:
Тонка, гнучка та висока
До самої хмари.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

²⁾ будеш така — як була за той рік.

³⁾ яка ти була торік — вмивайся і пий уперше.

3. Іван Підкова.

(Історична поема)

I.

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю, —
Минулося: осталися
Могили по полю!
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини,
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем¹⁾ кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо — може, серце
Хоч трохи спочине.

II.

Чорна хмара зза Лиману
Небо, сонце криє;
Синє море звірюкою
То стогне, то вие,

Дніпра гирло затопило.

„А ну-те, хлопята,
На байдаки! Море грає,
Ходім погуляти!”

Висипались запорожці,
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!” — заспівали,
Запінилися хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає здовж байдака,
Гасне люлька в роті:
Поглядає сюди-туди,
Дето будь роботі?
Закрутивши чорні вуси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали:
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу²⁾, отамани,
Панове молодці,
А у Царград³⁾, до султана
Поїдемо в гості!”
— „Добре, батьку отамане!”
Кругом заревіло.
„Спасибі вам!”

Надів шапку.

Знову закипіло
Синє море. Здовж байдака
Знову похожає
Пан отаман, та на хвилю
Мовчки поглядає.

¹⁾ Поставець — глиняний посуд, щось наче чарка.

²⁾ Синопа, Синоп — турецьке місто на побережжі Чорного Моря,
з азійського боку.

³⁾ Царград — столиця Туреччини.

4. Гамалія.

(Історична поема)

„Ой, нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати? —
Не чуємо на чужині.

„Ой, повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу¹⁾,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!

„Ой, заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що плывуть козаки, тільки мріють шапки
Та на цей бік за нами!

„Ой, Боже наш, Боже! Хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України:
Почуємо славу, козацькою славу,
Почуємо, та й загинем!”

Отак у Скутарі²⁾ козаки співали,
Співали, сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор³⁾ аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синее море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

Зареготався дід наш дужий⁴⁾,
Аж піна з уса потекла.
„Чи спиш, чи чуєш, брате-Луже?
Хортице-сестро⁵⁾?”

Загула
Хортиця з Лугом:
„Чую, чую!”

¹⁾ Великий Луг — велика низина над долішнім Дніпром, із лівого боку, поперерізувана водами, балками, заросла плавнями, очеретами. Це був добрий захист козакам.

²⁾ Скутара — передмістя Царгороду, де були тюрми.

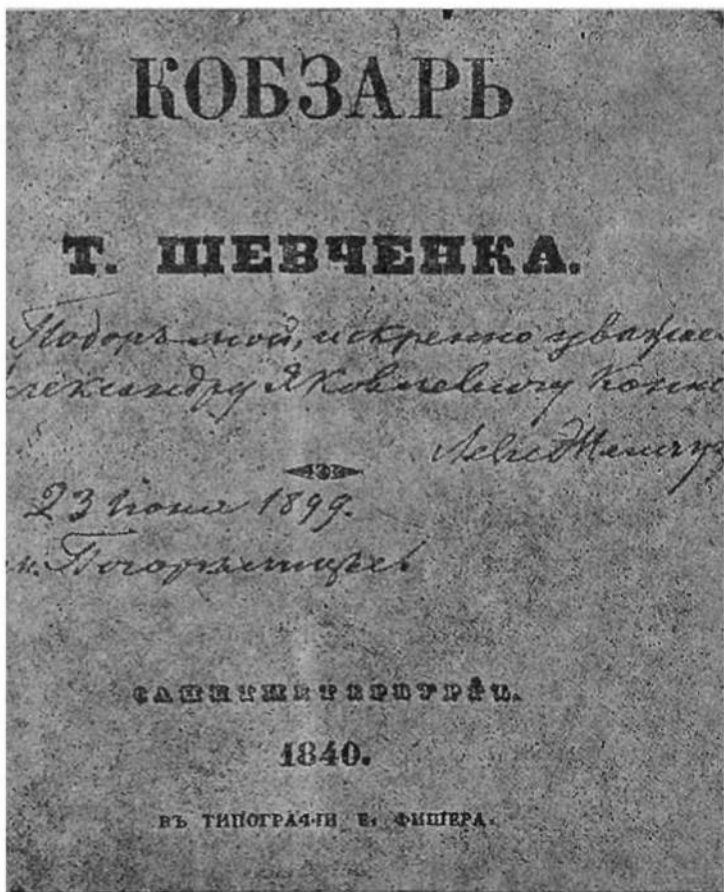
³⁾ Босфор — морський пролив під Царгородом.

⁴⁾ Це Дніпро, якого у наших піснях величають дідом.

⁵⁾ На острові Хортиця була найстарша Запорозька Січ.

І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

„У Туркені⁹), по тім боці,
Хата на помості.

Заголовна сторінка першого видання «Кобваря» з 1840 р.

Гай, гай! Море, грай,
Реві, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

„У Туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить, —

⁹ Туркеня — у збірному значінні = турки.

Їдем, різать, палить,
Братів визволяти!

„У Туркені яничари⁷⁾
І баша⁸⁾ на лаві.

Гой-ги, вороги!
Ми не маєм ваги:
Наша воля й слава!”

Пливуть собі співаючи;
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.

— Гамаліє! Серце мліє:
Сказилося море.
— „Не злякає!” —

І сховались
За хвилі, за гори.

Дрімає в гаремі⁹⁾, в раю Візантія¹⁰⁾
І Скутарь дрімає; Босфор клекотить,
Неначе скажений, то стогне, то вие,
Йому Візантію хочеться збудить.
„Не буди, Босфоре, буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!” реве синє море.
„Хибá ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?”

Так море спиняло
(Любило завзятих, чубатих словян¹¹⁾).
Босфор схаменувся. Туркеня дрімала,
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склепу¹²⁾ не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

„О, милий Боже України!
Не дай пропасти нá чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,

На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести
І перед всіми у кайданах
Стать козакові!...”

— „Ріж і бий!

⁷⁾ Яничари — це було турецьке військо, дуже завзяте; набіралося воно з християнських дітей, яких виховували в ненависті до всього християнського. ⁸⁾ Баша або паша — військовий начальник. ⁹⁾ Гарем — кімнати турецьких жінок. ¹⁰⁾ Візантія — стара назва на Царгород (Константинопіль). ¹¹⁾ Чубаті словяни — запорозькі козаки, що носили чуби (оселедці) на голові. ¹²⁾ у склепеній тюрмі, під землею, в льоху.

Мордуй невіру, бісурмана!" — Кайдани ламає.
Кричать за муром. — „Вилітайте, сірі птахи,
Хто такий? На базар до паю!"
— Гамаліє! Серце мліє: Стрепенулись соколята,
Скутарь скаженіє! Бо давно не чули
— „Ріжте, бийте!" — на Хрищеної тії мови...
[фортеці І ніч стрепенулась:
Кричить Гамалія. Не бачила, стара мати,

ГАМАЛІЯ

Соч. Шевченки.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ ТИПОГРАФИИ М. ОЛЬХИНА .

1846

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги;
Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі,
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий!
Темно всюди, як у будень, —
А свято чимале!
Не злодії з Гамалієм
Ідять мовчки сало

Без шашлика¹³).

— „Засвіtimo!”

До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Візантія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.

Реве, лютує Візантія,
Руками беріг достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутаре, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає.
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури; срібло, злото
Несуть шапками козаки
І наспають байдаки.

Горить Скутаре, стиха
[робота,
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та, звичайне — запорожці,
Пливучи співають:

„Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволи

Братів визволяти.
Ой, приїхав Гамалія
Аж у ту Скутаре, —
Сидять брати запорожці.
Дожидають кари.
Ой, як крикнув Гамалія:
„Брати, будем жити, —
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити!”
Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
„Слава тобі, Гамаліє,
На весь світ великий,
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!”

Пливуть, співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія,
Орел орлят мов стереже.
Із Дарданелів¹⁴) вітер віє,
А не женеться Візантія:
Вона боїться, щоб Чернець¹⁵)
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.

Пливуть собі...

А ізза хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекочить.

Гамаліє! Вітер віє
Ось-ось наше море!...
І сховалися за хвилі,
За рожеві гори.

¹³) Шашлик — бараняче м'ясо, перетикане салом.

¹⁴) Дарданелі — морська вузлина, що веде з Мармурового Моря до Егейського. ¹⁵) Чернець — то гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (1614—1622), що робив походи на Кафу, Варну, Синоп і Царгород.

¹⁶) Галата — місто над Чорним морем, тоді турецьке.

5. Мені однаково.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені!

В неволі виріс між чужими,
Я, не оплаканий своїми,

І не помяне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися, сину! За Вкраїну
Його замучили колись”.

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,

Мені однаково чи буду
Я жити в Україні чи ні
Чи хто згадає чи забуде
Мене в снігу на чужині
Однаковісінько мені
В неволі виріс між чужими,
Я не оплаканий своїми
В неволі тільки умиру
І все я собі заберу
Малою сліду не покину
На нашій славіній Україні
На нашій не своїй землі
В неволі тільки бачив я очима
Наскільки синові України
Його замучили колись
Мені однаково чи буде
Той син молитися чи ні.
Та не однаково мені
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її окрадену збудять...
Ох, не однаково мені

Власноруччя Тараса Шевченка.

В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малою сліду не покину
На нашій славіній Україні,
На нашій — не своїй землі.

Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її окрадену збудять...
Ох, не однаково мені!

Травень 1847. Петербург, у цитаделі.

6. Три шляхи.

Ой, три шляхи широкії
Докупи зійшлися;
На чужину з України
Браті розійшлися,
Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той сестру, а найменший —
Молоду дівчину.

Посадила стара мати
Три ясені в полі,
А невістка посадила,
Високу тополю;
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена
Червону калину.

Не прийнялись три ясені,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зовяла.
Не вертаються три брати, —
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті,
Сестра плаче, йде шукати

Братів на чужину,
А дівчину заручену
Кладуть в домовину...

Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

Травень 1847. Петербург, у цитаделі.

7. Вечір.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сімя вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає,

А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

8. Сонце заходить.

Сонце заходить, гори чорніють, На сине небо виходить зоря:
Пташечка тихне, поле німіє; „Ой, зоре, зоре” — і сльози
Радіють люди, що одпочинуть. [кануть,

А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну:
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,

„Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?”
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку, щоб і не
[чули!

9. За сонцем.

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає,
І сонце спатоньки зове
У сине море; покриває
Рожевою пеленію,
Мов мати дитину...
Очам любо... Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...

А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
і тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповие тобі душу,
Й не знаєш, де дітись.
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

10. На Великдень.

На Великдень, на соломі
Проти сонця, діти
Грались собі крашанками,
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку, а тій стяжку,
Тій стрічку купили;
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,

Кому свитку... Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукави.
— „Мені мати купувала...”
— „Мені батько справив...”
— „А мені хрищена мати
Лиштву вишивала”.
— „А я в попа обідала!” —
Сирітка сказала...

11. І досі сниться.

І досі сниться: під горою,
Між вербами, та над водою
Біленька хаточка; сидить,
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,

І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: „Де ж те
[лихо?
Печалі тії, вороги?”
І нищечком старий читає,
Перехристившись, „Отче-наш”.
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне... День погас, —
І все почило. Сивий в хату
І сам пішов одпочивати.

12. Сон.

На панщині пшеницю жала;
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, — пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитеє кричало
У холодочку за снопом;
Розповилá, нагодувала,
Попéстила, і ніби сном,
Над сином сідя, задрімала.
І сниться їй: той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий,

На вольній, бачиться, — бо й сам
Уже не панський, а на волі;
на своїм веселім полі
Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
І усміхнулася, небога.

Прокинулася — нема нічого!...
На Йвася глянула, взяла
Його, гарненько сповилá,
І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового.

13. Заповіт.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій:

Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, — було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синее море
Кров ворожу, — отоді я
І лани, і гори —
Все покину і долину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кровю
Волю окропіте!
І мене в сімї великій,
В сімї вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим, тихим словом!

27. Панько Куліш.

Панько (Пантелеймон) Куліш, ур. 1819 р. на Чернигівщині, ум. 1895 р. Куліш брав дуже видатну участь в українському культурному житті: видавав журнал «Основа», народні пісні й перекази, історичні матеріали, писав наукові праці з обсягу історії, етнографії й літератури, організував українські недільні школи. За приналежність до «Кирило-Методіївського Братства» його засудили, разом із Шевченком, на 3 роки заслання.

Писав Куліш дуже багато. Крім ліричних поезій, писав історичні поеми, крім оповідань (найгарніше «Орися») повісті (найкраща історична повість «Чорна Рада») та драми. Дуже багато теж перекладав з чужих мов на українську (Св. Письмо, драми Шекспіра і б. ін.).

Поруч Шевченка це один з найбільших українських поетів.

Підпис Панька Куліша

1. Заспів.

Удосвіта встав я... темно ще на дворі;
Де-не-де по хатах ясне світло сяє;
Сяє ясне світло, як на небі зорі...
Дивуюсь, радію, у серця питаю:
„Скажи, віще серце, чи скоро світ буде?“

— „Ой, скоро світ буде,
Прокинуться люди,
У всяке віконце
Засіє сонце...“

Ой, ударю ж зразу
У струни живії:
Прокиньтесь, вставайте
Ой, ударю ж зразу

Віщуванням новим
Серце моє бється,
Через край із серця
Рідне слово летється...

2. До кобзи.

Кругом неправда і неволя
Народ замучений мовчить...
Шевченко.

Кобзо моя, непорочна утіхо!
Чом ти мовчиш? Задзвони мені з-тиха,
Голосом правди святої дзвони,
Нашу тісноту гірку спомяни.

Може чиє, ще не спідлене, серце
Важко забеться, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

Хто не здолів озватись ділами,
Хай обізветься німими сльозами;
Ти ж своє слово дзвони-промовляй,
Душам братерським заснуть не давай.

Хай недовірки твої туманіють,
Хай вороги твої з жалю німіють;
Ти рідну семью до купи ззивай.

Гей, хто на сум благородний багатий,
Сходьтєся мовчки до рідної хати;
Та посідаймо на голих лавках
Та посумуймо по мертвих братах.

Темно на дворі, зоря не зоріє,
Вітер холодний од півночі віє,
Квилять вовки по степах-облогах.

Кобзо! Ти наша відродо єдина...
Поки із мертвих воскресне Україна,
Поки діждеться живої весни,
Ти нам про нашу тісноту дзвони.

Стиха дзвони, нехай мучене серце
Важко забеться, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

3. На чужій чужині.

І тебе вже оце не побачу до віку,
мій краю коханий,
Не побачу степів тих розкішних,
гаїв тих співучих,

І поляжу без слави в могилі чужій
і нікому не знаній,
І забудуть мене на Славуті-Дніпрі,
на порогах ревучих!

Не забудеш мене, поки віку твого,
моя нене Україно,
Поки мова твоя голосна у піснях,
як срібло чисте, дзвонить;
На що глянеш — усюди згадаєш
свого бідолашного сина:
Од тебе, моя нене, його туподумство
людське не заслонить!

4. Степ.

Блакитне небо, мов дугасте море,
Безднею порожною стоїть.
Під сонцем степ, козацьке дике поле,
Вогнем переливається, жахтить.

Гарячий вітер хилить-нахиляє
Траву хвилясту стиха до землі,
І в прозірній, золоченій імлі
Даль степова мов тоне, пропадає.

Понад безкрайним полем жар німий
Переливається, пливе високо;
Розтоплюється воздух осяйний,
Тіснить у грудях дух і сліпить око.

Дивлюсь кругом: не фарбами — огнями
Картина світо-іскрява горить;
Над нею любо попід небесами
Музика, мов срібло тонке, дзвенить.

То жайворонок, лірник одинокий,
Зайняв відрядну серцю вишину
І звеселяє світ шумно-широкий,
Співаючи про волю та весну.

Німує степ: йому байдуже воля,
Це немовлятко сонце в сповитку:
Судилась велетню дрімлива доля
На довгому, порожньому віку.

Закутався у свої зелені шати,
Пахучі мовчки нюхає квітки;
Над ним по вітру носяться крилаті
Метелики мов марево легкі...

5. Орися.

1.

Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясна зоря в погоду. Отже, хто бачив дочку покійного сотника Таволги, той сказав би, може, що вона краща й над ясную зорю в погоду, краща над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, й звіря в дуброві, й мак у городі.

Може й гріх таке казати: де таке видано, щоб дівча було краще від святого сонця й місяця? Та вже, мабуть, так нас грішних мати на світ породила, що як споглянеш на дівочку вроду, то здасться тобі, що вже ні на землі, ні на небі нема нічого кращого.

Гарна, дуже була гарна сотниківна! знали її по всій Україні; бо в нас, в Україні, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди. Було чи треба кому з молодого козацтва, чи не треба у Війтовці, йде за сто верст, аби тільки побачити, що там за дочка в сотника Таволги, що за Орися, що всюди про неї мов у труби трублять! Та не багато з того виходило користи. Якось не було козацтву приступу до неї з залицанням. Чи батько був дуже гордий, чи дочка дуже пишна, того не знаю; а знаю, що було вернеться інший крутиус із Війтовець та й ходить, мов неприкаяний. Спитає його про Орису товариш...

»Шкода«, — каже, — »брате, нашого повабу й залицання! Не для нас зацвіла ця квітка! Може хто застромить її собі за високу шапку, тільки той буде не з нашого десятка«.

А товариш похитає мовчки головою, та й подумає: »Отже занастила козака!«

2.

А Орися була вже не дитина, вирівнялась і викохалась, як біла тополя в леваді. Подивиться, було, на неї старий сотник, подивиться на її пишний зріст і гарну вроду, порадуеться батьківським серцем, що діждав на старість собі такої дочки, а часом і посумує: »Доспіла ти, моя ясочко, як повний колос на ниві! Та чи знатиме женчик, яку благодать бере собі від Господа милосерного? Є багато людей, і статечних, і значних, що залицяються до тебе, та не хотілось би мені віддавати тебе в руки сивому дідові: звялить тебе ревнуючи, як вітер билину в полі. Ой, не хотілось би віддавати тебе й за молодого шибайголова, що не поживе довго без степу та коня, поляже в полі буйною головою, а тебе зіставить горювати з дітоньками!«

Так собі думаючи та гадаючи, старий Таволга часом тяжко, тяжко засумує, аж сльоза покотиться йому з ока.

А Орися росла собі як та квітка в городі. Повна та гарна на виду, маяла то сям, то там по господі в старого сотника, походила як по меду бджілка і всю господу звеселяла.

3.

Приснився раз Орисі предивний сон. Здавалось, прийшла до неї з того світу покійна пані-матка, стала над нею в головах та й каже: »Дитино моя, Орисю! не довго вже тобі дівувати, щодень благаю Господа милосерного, щоб післяв тобі вірну дружинук«.

Встала Орися ні сумна ні весела, йде до панотця в світлицю, зачервонілась, як та квіточка, та й каже; »Панотченьку, позолили мої дівчата плаття. Нехай запряжуть нам коней; поїдемо ми до Трубайла, під Турову Кручу: там вода чиста, як скло рине по камінням«.

А панотець рече: — Чого ж тобі, Орисю, так далеко їздити?

— Хіба ж то вже, паноченьку, й далеко?... на півгодини ходу; та туди ж уже їхати лугом та левадами, що й не зчуєшся, як вода заблищить під горою.

А панотець: — О, я вже знаю, що тільки чого забажала б, то вмієш випросити. Поклич же мені старого Гриву!

Поскочила Орися до дверей, не довго шукала Гриви, зараз привела його перед панотця.

А той Грива був старий, дідизний чоловік. Знав він пана сотника ще змалечку; випестив його на руках; вивчив і на коні їздити. Потім виходив з сотником у походах ледви не всю Польщу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; та вже на старість не схотів би й панства, щоб тільки при йому дожити віку. Старий уже був дуже дідуган той Грива; брови на очі йому понасовувались, і борода сива, до пояса.

Увійшов у світлицю, вклонився пану сотнику, та й каже:

— Добридень, добродію!

А сотник йому: — Здоров, добродію! — Бо вони один одного звикли добродіями величати.

— Запряжи, — каже, — добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що, було, сухарі в поході возим, та повези наших прачок до Трубайла.

А той йому: — Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти?

І ото зараз іде, бере двох хлопців, викочує спід повітки віз, довгий і широкий, добре йому знайомий, що нераз у лихій годині, засівши за його, відбивався від ляхів, або від татарви, нераз прийняв через його й нужди немало, часом як трапиться, було, утікати із ним по корчах, по болотах, по багнах, щоб вихопитися манівцем із залоги. Викочує старий Грива той віз тепер на іншу потребу; запрягає пару коней, що вже літа

погасили давно в них той вогонь, що кипить у серці, паше з очей і з ніздер, і кидає коня сюди й туди, на страх жінкам і дітям, а доброму козакові на втіху. Смирнії тепер ті два білі коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно відвик від козацького герця.

Отже дівчата Орисині несуть сорочки, шиті рушники, настільники й усяке добро; наклали повний віз, і самі посідали: усі в стяжках та в квітках, — Орися між ними, — і як мак у городі всі квітки закрашає, так вона сиділа поміж своїми дівчатами. Сивий Грива сів спереду; хлопята кинулись відчиняти ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

— Не барися ж там, Орисю!

А вона: — Ні, паноченьку!

Ляснув погонич пугою; коні заржали, почувши лугову пашу; потюпали й зникли з очей і з возом, і з погоничем, і з дівчатами.

4.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено, й туди зелено. Було бо це саме на весні, як ще трава свіжа та молода, тільки що вкріє землю. Скільки вгорі синього неба, стільки внизу зеленого лугу. І так як ясна зоря вночі покотиться, палаючи по небі, так тая Орися проїжджала широким лугом зі своїми дівчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблестить саме в тому місці, де вода рине через каміння, то ти сказав би, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий криштал рине з гори і беться на дрібні склянки об каміння.

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим вязом, а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявся за те коріння і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине, та рине! Оце ж тая й Турова Круча.

Дивляться на неї дівчата, та й питаються в старого Гриви, чого вона прозвалась Туровою?

— Нащо вам знати? — каже Грива.

— Аджеж ти щось знаєш? Так і нам скажи!

— Ой, мої голубята! Сказав би вам, та тільки більш не поїдете на річку.

— Що ж там таке? Скажи бо таки нам, дідусю!

Як узяли просити, не видержав старий, сів на камені над річкою, та й почав глаголати:

— Колись то давно, іще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Та й був собі той князь стрілець такий, що аби зуздрів на око, то вже й його; і кохався він у польованні. Ото ж раз поїхав той князь на польовання, та й відбився у пущі від своєї челяді. Іде та йде пущею, коли ж дивиться, аж на лощині пасеться стадо турів.

— А що ж то, дідусю, за тури? — спиталася Оріся.

— То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх ніде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина, така, що усю пущу красою освітила. Підскочив він до неї, так сясє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце тая чудова краса.

»Дівчино! — рече, — будь моєю дружиною!« А вона рече: »Тоді я буду тобі дружиною, як Трубайло назад вернеться«. А князь їй знову: »Як не згодишся на моє прохання, то я твої тури постріляю«. — »Як постріляєш мої тури, то вже більш нічого не стрілятимеш«. Розсердився князь, взяв лук з плеча і почав стріляти золоторогі тури. Сунулись ті тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тоді був не такий вузенький як тепер, — прибігли над високу кручу й усі шубовсть у воду! та й ніодин не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками: »Потопив ти моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічні роки!...« Отже й блукає, кажуть, той князь до сього часу по пущі й ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже й у татарських руках, був і в ляцьких, — чого вже не було з тим Переяславом? а він не знайде його, та й не знайде. А дівчині тури лежать і досі камінням у воді, і от прислухайтесь: то не вода реве, а ревуть тури глухо зпід води. Отже, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ по Україні.

5.

Слухають дівчата, та аж сумно їм стало; слухає Оріся, та вже боїться й глянути на каміння, що простяглось купою через річку. Вже їй здається, що то справді не каміння; і вода шумить якось не так, як вода...

Засумував зовсім дівчат старий Грива. Не знають уже, чи прати б то їм, чи додому вбіратись; сором тільки старого Гриви; поглядає бо на них, та тільки всміхається. То було люблять прати на самій бистрині, положивши кладку з каменя на камінь; а тепер відійшли дальше від кручі, де вода ще не дійшла до каміння і пливе тиха та чиста, хоч вглянься як у дзеркало. І, справді мов у дзеркалі, видно в воді й небо, й кручу з тими кудлатими коріннямми, що переплутались із хмелем, і кучеряві вязи, що повибігали на самий край і попростягали зелені лапи над річкою.

Дивиться Оріся в воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло; хтось ніби виїхав із пущі на сивому коні і стоїть поміж в'язами. Боїться глянути угору, щоб справді не було

там когось; боїться глянути і на каміння: вже їй здається, що ось, ось заревуть і сунуться з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину й показала в воду: дивляться дівчата, аж на Туровій Кручі князь на сивому коні. Так і обомліли. Бо хто ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Не мало ж, видно, здивувався і козак: стоїть на коні нерухомий. Бо хто ж би не здивувався, опинившись над такою кручею? Унизу рине вода через каміння, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомі дівчата, з пращами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата, чи, може, русалки повиходили прати сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою. Оце ж, мабуть, і сам він вийшов з води погріти старі кості на сонці. Ще раз погляне козак на сивого діда, ще раз погляне на дівчат: позасукували по локоть рукава, попідтикали плахти й мережані заплоччю подоли... Золото не сяє так на дорогих перстнях, як сяють у воді й над водою їх білі ноги. Задивився козак, і собі стоїть нерухомо; коли ж гукне на нього старий Грива: »Гей, гей! козаче! Чого це тебе занесло на кручу? Хіба хочеш полоскати свої кармазини в Трубайлі?«

І скоро промовив, — зараз наче розбив які чари. Засромилися дівчата й давай бовтатъ полотнищами.

А козак одвітує дідові: — Та й за те слава Богу, що хоть на кручу вибрався. Скажи, будь ласка, дідусю, як мені виїхати ік Війтовцям?

— А чого тобі треба в Війтовцях?

— Через Війтовці, — каже, — лежить моя дорога.

— А куди ж лежить твоя дорога?

— Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.

— Еге! — каже старий Грива, — нехай же тобі Господь у доброму ділі помагає! Отже куди тобі виїхати. Берись униз, понад берегом; то там трохи нижче буде тобі доріжка; тією доріжкою виїдеш ти на річку. Є через річку й кладочки: возом не проїдеш, а конем добрий козак перехопиться.

Подякував козак за пораду, повернув коня і сховався поза деревом.

Як сховався, тоді то вже розгулялись наші дівчата: розписали козака як на папері: які й очі, які й брови, як і говорить, як і сміється. Та каже: »Це твій суджений!«, а та: »Це твій!«. А одна додала: »Не змагайтесь дурно, дівчата: чи рівня ж таки вам пишний князь! Це нашій панночці суджений!«

Почервоніла Орися. — Збожеволіла, — каже, — ти, Параско! Хіба не чула, що він сказав дідові?

І жаль їй було, сама не знає чому, що він їде свататися. М'якше від воску дівоче серце. Тане воно від козацьких очей, як від сонця...

— Шож, — каже Параска, — що їде свататися! Судженої й конем не об'їдеш!

6.

Попрали дівчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посідали й поїхали додому, свіжі та веселі; щебечуть як ластівки. Іще далеко не доїхав віз до сотницького двора, а в дворі вже чутно було, що вертаються.

— Орися, наша панночко! — крикнули дівчата, скоро розчинилися ворота. — Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Це ж того козака, що ми бачили, це ж твого князя, це ж твого судженого!

Гляне Орися, а в серці наче жаром запекло. Чи вона злякалась, чи вона зраділа, сама того не знала.

Виглянув у вікно із світлиці молодий козак: їде в двір віз старими кіньми, із старим погоничем; зелена трава волочеться по боках і беться по колесах; а ізза сивої бороди старого Гриви, ізза білої зими, червоніє літо — повний віз дівчат у квітках та в намисті, — Орися як сонце поміж ними! Виглянув, та аж руками сплеснув: — »Це ж вона, це ж вона!« І ото вже тоді почав на прямоту викладати свою мову пану сотникові, і хто він такий, і чого приїхав. Хто ж він такий, то це вже пан сотник знав давно: Миргородський осауленко, отаман у своїй сотні, хорошого й багатого роду дитина. А чого приїхав? Приїхав подивитися, що там за Орися така, що там за дочка в сотника Таволги на всю Гетьманщину; а побачивши та й себе показавши, довідатися, чи вже надбала шитих рушників у скриню... Про що журився, чого бажав пан сотник, те й йому як із неба впало. Не довго думавши, позвав Орися. Ввійшла в світлицю, червона, як калина.

— От, Орися, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може підодеш кращого?

Хочби тобі слово промовила, хочби тобі очима зглянула. Стоїть сердешенька і головку схилила.

Бачить панотець, що не діждеться від неї одвіту, — бо де ж таки, щоб дівчина сказала, що в її на мислі. Очиці хіба скажуть, а сама ні. Порахував це панотець, та й каже: — Де вже такий козак та люб не буде! Обніміться ж та поцілуйтеся, та й Боже вас благослови!

Обняв козак Орися, поцілував у ті губоньки, що наче з самого меду зліплені, і вклонилися обое низько, до самого долу, панотцеві.

Чи багато ж наїхало дружини на весілля, чи бучно відбули гостей, чи довго гуляли, це вже не наше діло розказувати.

Бачив я Орися саме перед весіллям; гарна була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргороді, — ще стала краща замужем, і дитина в її, як Божа зірочка. Вже я нераз думав собі, на неї дивлячись: — »Це божа слава, а не молодиця! Що, якби хто дотепний змалював її так, як вона, із маленькою дитинкою на руках! Що б то за картина була!«

28. Марко Вовчок.

Марко Вовчок це приbrane літературне імя Марії з Вилинських Марковичевої (ур. 1834 р., ум. 1907 р.), талановитої авторки гарних оповідань з важкого життя українських кріпаків. Між цими оповіданнями, що вийшли вперше 1858 р. заходами Куліша, найгарніші »Два сини«, »Інститутка«, »Сестра«, »Козачка« й ін. В історичному оповіданні »Степовий гість« змальовано геройську українську дівчинку. — Оповідання Вовчка писані прегарною мовою.

Степовий гість.

1.

Давним-давно в Україні стояв хутір, а в тому хуторі проживав козак Данило Чабан із жінкою та дітьми.

Хутір цей, де вони жили, такий, що кращого не бажав би собі найбільш вимисливий чоловік. Дістався він Данилові, перейшовши через руки Бог зна кількох прадідів та прабабок, а звісно ж кожному, що де оселиться українець з україркою, там зараз зацвіте вишневий садочок коло білої хатини, запахнуть усякі квітки, простелюються криві стежечки по степу та гаю та розлягатимуться мелодійні пісні — то можете уявити собі, який то садок був, викоханий стількома поколіннями Чабанів, яка то сила квіток, кілько улюблених куточків і в степу й у лісі й на сумежній луці, та яке то багатство пісень!

До того сам Бог умістив цей хутір між степом та лісом, річкою та лукою, горою й долиною: з одного боку степ ховався з очей, безкрай, запашний, покритий хвилями зелені — з другого здіймалися до неба гори, то завітчані деревами, мякенькою травицею, то каменясті й оголені. Прегарна долина, зовсім самотня, без тропу, або дороги, якось щасливо цвіла собі з третього боку, а з четвертого котила води свої річка то через луку, в рівень із мякими берегами, відбиваючи в своїх водах одне небо з його світилами та габу гнучкого комишу, то раптом попадала між дві скалисті кручі й шуміла під їх величненною аркою¹⁾.

2.

Одного вечора зібралися гості у Данила Чабана. Вечір був тихий, темний, гості були задумані та сумирні, господарі не клопотливі й не веселі. Більш розмовляли очима як словами. Усіх либонь огорнули одні й ті самі думки, всім лежали тягарем на серці одні турботи. Зрідка зверталися до Андрія Крука з запитаннями про місто Чигирин і, коли вели розмову, то все про Чигирин.

Знати було, що Андрій Крук добре знав це місто: він відповідав не запинаючись і немов малював своїм оповіданнями і мури чигиринські й улиці й кріпосні вали.

¹⁾ Арка — лукове склепіння в мурованих будовах.

Жіноцтво журливо прислухувалося до чоловічої розмови, а коли ця розмова втихала й звої диму почали овивати вусаті обличчя, вони тихо проміж себе шепотіли. В їх шепоті все чулося про всякі січі, про спалені міста, зруйновані села, про поляглих у січі людей.

Одна бабуса сиділа, ніби скамяніла, нерухомо; тільки вряди-годи, коли всі зм'євкли, вона немов прокинувшись, говорила:

— Мої обидва пішли. Сама виряджала!

Діти не вовтузились, не пустували, а тулились денебудь у куточку і з насупленими личками теж думали свої думи, або, присівши до старих, нашорошували вуха й либонь ловили кожний погляд та затямлювали кожне слово.

3.

На дворі було темно, і в хаті стало тихо-тихо. Нараз хтось постукав у хатне віконце.

Сталося це так несподівано, що зразу ніхто не вірив сам собі. Але стукнуло в друге і щераз та чути було виразно, ясно, голосно.

Господар підвівся зі свого місця й пішов відчиняти двері, його гості та приятелі смоктали безпечно, як перше, люльки, жіноцтво сполохалося, дівтора здригнулася.

Данило відхилив двері й спитав, хто стукає. Йому відказали, що це подорожній, втомлений чоловік просить дозволу відпочати в ласкавого господаря.

Данило на це відповів: „Милости просимо” і, розчинивши двері навстяж, запросив подорожнього ввійти.

В розчинені двері потягло запашним повітрям і на хвилину блиснуло кілька блідих зір, потім двері заступила веле-тенська людська постать, у всіх закутках залунало й прогуло „Помагай Біг” і, низько схиливши голову, боком пронісши могутні плечі, вступив до хати подорожній.

Коли б у хаті були люди хиткішої, менш спокійної вдачі, вони певно б змішалися й не знали б, як вітати цього подорожнього. Хоч в Україні й навдивовижу могутня та блискуча козацька краса, проте не легко було б знайти де пару цьому подорожньому, що ввійшов до Данила Чабана. Цей височезний ріст разом із дивною огрядністю та гнучкістю, це засмалене суворе лице з огняними очима, чуткість та обачність до всього й zarazом вільний, безпечний спокій — хоч кого заставили б здригнутися.

Господар та його гості зі свого боку показали себе при-мірно: коли дивились на такого мандрівця, певно їм прихотили на гадку питання, від яких смертельно свербів язик: звідки він прибув і куди мандрує? Скільки він виходив гір та долин, поки втомилось його міцне тіло? Знає він либонь трохи й Січ Запорозьку, бачив і всю Україну зкраю вкрай.

Але ніхто не потурбував подорожнього, а себе не зневажив ні лукавим словом ні питанням. Розмовляючи, лише дивилися на нього на його сільське вбрання, та міркували про себе, де та тихомирна нива, оброблена його руками, на якій він здобув собі шрамище на всю щоку, від горбатого носа до чуткого вуха.

Одначе що далі йшла розмова, то подорожній ставав балакливіший: мабуть заохочений увагою всіх присутніх та мовчазним спочуттям, він почав описувати так живо й яскраво недавні битви, що всі затаювали дихання, ніби самі навіть бачили справжні січі. Спокійні з виду козаки запалилися, жінки скрикували й плакали, діти, втративши сон, що все перемагає, й ті з пів розкритими устеньками, з широко отвореними очима, сиділи нерухомі на своєму місці, немов зачаровані.

Нараз різко пронеслися два постріли з пістоля, один за одним. Усі в хаті принишкли й нашорошили вуха. Постріли донеслися звідкілясь із степової далечини й знову настала спокійна тиша, як і попереду. Мовчанка тяглася далі, але більш жадного звука не донеслося, окрім повіву пахучого повітря в розквітлім гиллю садка, що обступив навкруги хату.

— І до вашого хутора долітає голосок! — промовив подорожній.

— Це чи не з чигиринського шляху? — мовив і собі Андрій Крук.

Тим часом жіноцтво стало розпрощуватися з господинею, вибіраючись додому. Одні вели, інші несли дітей. Потонула в запашному розквітлому саду хата, в якій тремтяче світло каганця відсвічувалось на вусатих обличчях, на порозі напів відчинених дверей постать господаря, що проводив очима гостей, які тихо зникали на окружних стежках; двір, що виходив у степ, ніде ані тину, ані огорож, окрім шелестячого дерева — це все являло, здавалося, мирний сільський малюнок, але разом із тим малюнок цей також дихав, сказати б, якоюсь особливою, німою та тихою, але грізною силою.

З гостей лишилися тільки Андрій Крук та Семен Ворошило.

4.

— А як тепер добратися до Чигирина? — спитав подорожній, спускаючи голос, як звичайно мимохить робить це чоловік непевного часу, знімаючи розмову про щось для себе важне.

— Трудновато, — відповів господар.

— Тепер туди просто й ворона не перелетить, — завважив Андрій Крук.

— А чи далеко до Чигирина? — спитав подорожній.

— Краще б „далеко, — та легко, а то близько, та слизь-

ко!" — озвався Ворошило, а Андрій Крук уважніше поглянув на подорожнього, а господар на Андрія Крука.

— Нашому братові, мандрівцеві, нема розбірать доріг, — відповів мандрівець, — хоч часом дорога й докученька, а береш її... Гаразд, як лучиться добрий товариш, панове!

Йому відповідали значучими поглядами.

Якийсь час тяглася оця німа розмова, але о стільки красномовна, що після неї і слів не треба було: один одного признали.

— З Січі товариство уклін засилає! — сказав мандрівець, — а мене послом у Чигирин.

— Ми вам вірні друзі і слуги! — відповіли йому козаки в один голос.

— Мені треба пробратись у Чигирин, — сказав січовик трохи помовчавши.

— Всі шляхи відрізано.

— А Гунин хід?

— У них у руках.

Січовик замислився, але видно було, що його обманута надія не засмутила, не лякала трудність, а що просто він пробірав в умі нових способів та засобів, як краще досягнути задуману ціль.

— Слухайте, товариші — сказав він, подумавши, — мені треба пробратись у Чигирин до Петра Дорошенка. Справа тут іде не про одну голову, а про всю Україну... Як я опізнюсь у Чигирин, то...

Тут січовик обернув погляд у всі боки.

Господині не було в хаті, діти поспалися сидячи, і він уже хотів повести річ далі, як раптом зустрівся з утопленими в нього очима, немов двома величезними алмазами, що горіли співчуттям та увагою. Очі ці сяли з темного неосвітленого кута хати і тільки добре приглянувшись січовик розглянув там ставну постать дівчинки, що вияснилися непорушно у тінку: вона як оперлася на складені рученята, витягши головку, стромивши очі, так і застигла, неначе заслухалась.

— Це моя маленька дочка, — сказав господар, оглянувшись слідом за очима січовика. — Марусю, підійди-но сюди!

Маруся підійшла до батька. Блискуче світло ударило їй просто в личко і розсипалося по усій їй стрункій постаті. Це була справжня дівчина-українка з темними оксамитними бровами, з засмаленими щічками, у вишитій сорочці з широкими рукавами, у синій запасці і червонім поясі. Густе біляве волосся, заплетене в коси і в косах трохи було кучеряве та лисляло, як шовк. На голові був вінок із квіток, одні з них вже повяли, інші ще були свіжі і трохи пахли.

— Марусю! — мовив батько, — що ти чула з нашої розмови?

— Усе — відповіла Маруся.

— А що?

Марусині очі звернулися на січовика.

— Треба у Чигирин, — промовила вона, — треба до пана гетьмана...

— Слухай, дочко, — сказав батько повагом і стиха, — про те, що ти чула, не кажи жадній живій душі, так наче ти не чула. Розумієш?

— Розумію, тату! — відповіла Маруся.

Батько не наказував удруге і Маруся не давала ніякої обіцянки, але про непохитну щирість дівчати не було й сумнів.

— Не треба тобі слухати наших річей, Марусю, — сказав Данило. — Піди, поклич матір з саду, скажи їй, що брати послули.

Маруся покірливо пішла до дверей, але в ту ж мить разом почулося кінське тупотіння — скакала ніби ціла ватага кінниці, чути було на різні товсті голоси гукання і бліде як смерть лице господині показалося в дверях.

— Скачуть верхівці... ватага... — промовила вона. — Просто до нашої хати... ось вони...

— Пропало все діло! — глухо вигукнув Данило.

Січовик став уже на рівні ноги і держав у руках шапку. Козаки стояли мовчки. Метушні не було найменшої, але знати було, що мислі тяжко напружені були в кожній голові і що тисячі плянів і намірів перевернулося у кожного на умі.

Господиня зачинила двері знадвору в сіни і з сіней у хату і стояла, не зводячи очей з чоловіка, дожидаючи наказу та розпорядку.

Коло неї так само бліда і в такому ж замішанню стояла Маруся.

— Ви спіть! — промовив Данило, звертаючись до козаків. — Ти роби щось, ший! — сказав він жінці. — Я пішов до товариша ще завидна... Козаки прийшли оглянути воли, торгують у мене.

— Єсть вихід із світлиці у степ, — звернувся він до січовика, — йди за мною!

Все це сказане було хутко, а зараз потому виповнене хутчій, ніж це можна розповісти словами.

В одну мить обидва козаки лежали на лавках і спали завидним сном, підклавши під голови люльки та шапки; світло грало на їх обличчях, ані трохи не тривожачи їх міцного сну, дихання було таке мірне, що по ньому можна було немов на годиннику числити час; хазяйка сиділа над роботою, Маруся теж і обидві пильно потонули в мудрості мережаних рукавів.

Данило з січовиком швидко переступили темні сіни, відчинили й зачинили за собою двері в світлицю.

Тим часом ватага пригналася і була вже перед ганком:

хропіння коней, розмову верхівців виразно було чути в хаті, потім кілька чоловіків зіскочило з коней, а далі нагло загрюкано у двері і хтось товстим голосом крикнув:

— Ей, ви!... відчиняйте!

Не всіла господиня звестися і спитати, хто там, як двері мало не відскочили від одвірків від нового грюкання і вибита шибка задзвеніла у хаті, упавши додолу разом із насадженою рямою. З шорсткими вусами і широкими вилицями пика зазирнула у вікно, швидко та підозріло все оглянула й гукнула:

— Чого не відчиняєш?... Чого не відчиняєш?...

Господиня випустила з рук роботу, але все ще стояла вагаючись на одному місці.

— Відчиняй! — загукало відразу кілька грізних голосів і двері так затремтіли від ударів, що вся хата здригнулася.

Господиня відчинила двері. Ватага чужоземних салдатів вдерлася до хати і з шумом та гамором кинулася шарити по усіх кутках.

Господиня, зібравши коло себе малу дівчурку, нагло розбуджену, перелякану й здивовану, що жадливо стежила за всею метушнею очима поними сліз, стояла осторонь і байдужно дивилися на те, як увесь її хатній прибір, усе хазяйське добро кидали додолу, били й нищили.

Тим часом, як одні присікалися з допитами до Андрія Крука, що позіхав на весь рот замість усякої відповіді і, немов опянілий від сну, хитався то на той то на цей бік, як хитається свитка на жердці вітряної погоди, інші штовхали попід боки Семена Ворошила, який підводився, позирав на них, вважав їх то за кума Гарасима то за кума Явдокима, і знову падав на лаву немов підстрілений.

— Це він! Той самий!... Ні, не він!... Ні, він!... — кричала військова ватага, сперечаючись між собою і термосячи обома козаками

— Де господар?... Подавай господаря! — кричав як не свій, знати, старший ватаги.

— З ранку до приятеля пішов у гості, — відповіла господиня.

— В гості?... Дам я вам гості! Зрадники! Бунтівники!... Що це за люди?

І він, замість того, щоб указати, вдарив з усієї сили нагаєм спершу Крука, потім Ворошила, і з таким виглядом підступив до господині, що вона поступилася назад, немов перед розлютованим звірем.

— Знайомі люди, — відповіла вона, перемагаючи після цього мимовільного руху знову своє замішання.

— Прийшли воли торгувати в нас, дожидають чоловіка.

— Так, так, ваша милість, — обізвався Андрій Крук,

встаючи й проганяючи буцим останні сни, — ми прийшли воли торгувати й не застали хазяїна.

— Перестань верзти, дурний хлопе! Хитруни! Знаємо ми вас! Повязати їх! — гукнув він до своїх і вони в ту ж мить накинулись на козаків немов шуліки.

Саме в той час відчинилися двері й до хати вступив Данило.

— Хто такий? — загукав старший, накидаючись на нього.

— Та колись люди тутешнім господарем звали! — відповів Данило.

— Ей, ви! Чи стоїть варта коло двору? Не дрімать! чуєте?

— Коли тобі миле твоє життя, — почав він, звертаючись до Данила, що стояв перед ним, — відповідай мені зараз без викрутів: де бунтівник - запорожець? Відповідай просто!... А то я тебе в попіл зітру!

Сказано це було чванливо й крикливо. Данило позирнув на доволі грубу постать перед собою, що ледве досягала йому до козацького плеча і відповів спокійно:

— Не відаю ні про якого бунтівника запорожця!

— Я хату твою в попіл оберну! Я тобі й сліду від неї не лишу! Чуеш?

— Ваша воля й ваша сила! — таксамо спокійно відповів Данило.

— Та він не втече від нас! Варто ізза цього гарячитись? — сказав другий, теж знати, офіцер.

— Що є їсти? — загукав гнівно старший, нагло й люто кидаючись на всі боки й нюхаючи повітря. — Що? Подавай сюди! Хутко! Подавай!

І він тупотів ногами й лупив своєю шаблею об стіл.

— Жінко! — промовив Данило. — Поспішай з вечерою.

Господиня проворно взялася готувати гостину. Очі її обігли всю хату, всі кутки, ніби шукаючи когось і, здавалось, якась тривога промайнула на її байдужому обличчі.

Вона шукала очима Марусі й тепер лише примітила, що дівчина непомітно зникла підчас метушні.

6.

Чудова, темно-блакитна прозора, тепла ніч таємничо зоріла, коли Маруся спішно вислизнулася з хати, проповзла попід гілястим наметом розквітлої калини, що стелилася по землі, й опинилася в саду. Тут її сховали кучеряві яблуні й густі, як сітка, черешні.

Тут вона постояла, ждучи, поки перестане битися серце. Кожна жилка в ній билася, ноги підгиналися під нею, ми-слоньки роїлися й мішалися; якісь блискучі образи літали перед очима, а з очей точилися пекучі сльози від нової, досі незваної туги на серцю, суміш із якоюсь радісною надією.

Від свіжого нічного повітря вона прийшла до пам'яті,

нарешті й сльози припинилися й думки взяли лад.

Усе навкруги було таке свіже, пахуче та цвітуче! Усе таке любе й близьке серцеві! Уся сповнена любови й смутку вона нахилилася й палко почала цілувати траву, квіти, нахилене гилля, звертаючи туди й сюди очі свої, виказуючи всею істотою й вагання й щиросердну прихильність до чогось не зовсім ще ясно зрозумілого, але що вже поглинуло всю її душу.

Легенький шелест між деревами проняв її морозом. Вона припала до землі й уся її біла постать потонула в розквітлому білому гиллю.

Все знову замовкло.

Вона на якийсь час немов прикипіла до землі серед цього німого саду під м'яким світлом і мерехтінням зір, серед тихомірних пахошів квіток і трави — всюди кругом неї було тихо, й вигуки, що долітали з двору, пронизливо тремтіли в теплому повітрі.

Вона хотіла вже було відхилити гилля, що прикривало її, як знову пронісся легонький шелест, такий самий як і попереду, й просто перед нею виринула здоровенна постать січовика між двома високими черешнями.

Марусине серце радісно затремтіло й слідом потому журно та жахливо затріпотіло.

Постоявши трохи січовик рушив далі, — знати простував до виходу з саду над річку. Велетенська постать його здавалася велетенською тінню — так легко, так тихо, так зручно пробивалася вона поміж густими, міцно сплетеними між собою черешнями та кучерявими яблунями: ані шелесту не було чути, ані колихання не було помітно.

Сама не розуміючи добре, чому й на що Маруся пробиралася й собі слідом за січовиком, часом лише зупиняючись від тьохкання та завмирання серця.

Так обоє перейшли вони увесь сад, вибралися за огорожу із живої й повзкої живоплоти й опинилися коло річки.

Річка колисалася між берегами з якимось невгомним ропотом. Побережний комиш сріблився в темряві; золоті зорі миготіли на хвилях і блискотіли в небі. До вяза, що попустив спідне гилля своє в річку, прив'язаний був човен, хиткий і легенький, як шкаралупа. Сумежна лука, гори — все повите було тишею й прозорою теплою імлою.

Тут січовик знову спинився, обертаючи погляд у всі боки і міркуючи — як нараз почув позад себе дитячий тихий голос і в цю ж мить почув дотик дитячих ніжних рученят. Він обернувся, як людина, якої ніщо не всилі ані здивувати, ні вразити, й побачив перед собою Марусю.

— А що, дівчино? — спитав він її таким рівним голосом, ніби й у зароді не бувало ніякого лиха ні напасти.

Але Маруся не примогла вимовити й словечка й тільки, вхопивши його за руку, з благанням звертала до його очі.

Проте ці очі говорили так красномовно й так багато, що січовик погладив її по головці. Щось схоже на ласкаву ніжність, на жалісне співчуття виявила його нахилена постать.

— Можна пробратися до Чигирина! — вимовила Маруся.

— Яким же робом, дівчино-порадонько? — спитав він, стиха усміхаючись.

— В степу стоїть батьків віз із сіном, — промовила Маруся, — воли пасуться теж у степу... Я все знаю, де й що... Запряжемо воли... Я повезу до Книшевого хутора... Там річка... За річкою вже чигиринська сила!

Січовик дивився в блискучі її очі, на її тремтячу легеньку постать, що стояла перед ним, і чув, як колотиться маленьке серденько. Він почув нараз, що його мужне, загартоване серце немов розтоплюється в грудях і щось таке з ним подіялося в цю хвилину, що й опісля не міг він до ладу розказати, а тільки замислився, згадуючи.

— Хто це тобі цю думку подав, Марусю любя? — спитав січовик.

— А я знаю казку, — відповіла Маруся, — так дівчина від розбійників втікла...

7.

Тихо посувався величезний віз степовим шляхом; при світлі погасаючих зір мигтів степ, недавно викошений і вже густо й м'яко застелений молодю травою та квітками, всипаний ще незівялими стогами запашного сіна. Тихо посувався величезний віз шляхом. Тихо було навкруги й два-три гукання в далечині, два-три далеких постріли ще більше давали відчувати цю тишу.

Перед Марусею розбігався краєвид на всі боки широко й далеко. Кожний найменший звук ловило її чутке вухо: найменше шелестіння трави або пташиних крилець — і безусипливо її очі зверталися на всі боки й стежили за кожною точкою. У темі літнього досвітка не видно було виразно її личка, нічим не виявляла вона своїх думок чи почувань, але вся невеличка постать її на версі кошлатого зеленого воза говорила про її невсипущу пильність, про її томливу тривогу.

Нараз почулося тупотіння значної кінної ватаги; праворуч указалася юрма верхових та сказано летіла до Марусинового воза.

Кілька диких, похриплих голосів здалека загукало до неї:

— Стань! Стань!

Вона спинила воза.

Миттю обступили її і питання на чужій для неї мові полилися з усіх боків:

— Куди?... Звідки?... Чия ти?...

— З хутора, — відповіла Маруся, — Данила Чабана

дочка. Везу сіно на хутір Гони, до пана Книша.

Заспокоєні верхівці розступилися трохи й хрипливий голос мовив з досадою:

— Я ж казав вам; що фальшива тривога, а ви полохаєтесь, як степовий птах! Ну, де ж ваші шпигуни?

— Про те ніякої біди не сталося від того, що ми проскакали пів верстви в бік! — відказав на те другий голос, видимо, якоїсь молодой та безжурной людини.

— Коли в голові гуляє вітер, то все не біда! — незадоволений пробурчав перший.

Дальше бурчання заглушив свист нагая і тупотіння коня, що рванувся вперед.

— Ох, сердитий який! — промовив другий голос із легким сміхом. — За мною, хлопці! Віз захопіте!

Ватага рушила і під її вартою рушив Марусин віз.

Куди дівчина не обертала свої очі, всюди бачила вона коло себе похмурі, зловіщі постаті, грубі суворі обличчя; всі їхали ходою і немов відпочивали, понурившись у свої думи й на час забувши про сторожкі козацькі звичаї. На одних обличчях знати було сум, на інших турботу або невгавчу відвагу або байдужність до всього на світі.

Коло самісінького воза, черкаючись об нього, їхав уже немолодий верхівець. Очі дівчини, призвичаєні до присмерку, добре розгляділи кожную грубу рису його живого, розумного лица. Він глядів пильно на неї і без слів можна було зрозуміти його погляд: „Чудне оце мале дівча! Чудний і той, хто обібрав цю крихку цяцьку за погонича серед ночі неспокійного, непевного воєнного часу!”

— У тебе, дівчино, рідні батько та мати, чи ні? — спитав він несподівано Марусю й помітивши, що вона не розуміє його мови, каліченою українською мовою переклав їй це питання.

— Рідні батько й мати, — відповіла Маруся.

Погляд його впився в неї ще більш непевно й став ще допитливіший та пронизуватіший.

— А ваші батько та мати живі?... Багато в вас родини? — питала й його Маруся. — Є в вас діти? Дочки, чи сини в вас?...

Не знати, чи тихий здержливий голосок, чи звичайне питання розбуркало заглушені радощі та тугу на серці; тільки вони прокинулися й допитливе, підзорливе обличчя, що наповнило Марусю томливою тривогаю, стало якимсь ігрищем то охмарюючих його тіней, то світлих просвітків: спомини, образи, жалощі, надії, здавалося, душили сильну людину, підступаючи живими припливами. Чудно гляділи тепер на Марусю ці підзорливі, попереду допитливі очі, ніби жадаючи в її образі якийсь інший, далекий образ, що засталяв, може, колись усміхатися тепер тремтячі губи.

— Так, у мене єсть дочка, — промовив він, помовчавши чимало.

— Велика? — спитала Маруся.

Він усміхнувся. Мабуть перед його очима промайнула дуже маленька, німічна, хрустка постать.

— В тебе завбільшки, коли ще не менш, — відповів він і тяжко замислився.

8.

Недалечко від шляху видно було тихе, невеличке озерце, отрите немов димовою пеленою ранішнім туманом; від озера праворуч звивався м'який чорний шлях до хутора, над яким стояв тонкою прямою цівкою дим.

Це виднівся хутір пана Книша.

— Господи Ти, Боже мій! Яка малеч! — мовив один із ватаги, углядивши Марусю при світлі сонця. — І їде собі байдужнісінько: ні пороху, ні кулі не боїться...

— Та таку дрібноту ні одна куля, гадаю, не візьме, — відказав другий. — Все одно, що макове зерно.

— У них і дівчата не боязкі; це вже такий народ — устряв до них третій. — Я, скажу вам, бачив, як підчас самої колотнечі кров хлющить, земля дрижить і січуться і вмирають, а вона собі ходить поміж тих та визбирує кулі своїх, наче в саду ягоди, їй-Богу!

— Тай гине ж їх скільки! — сказав ще один бесідник, що прилучився до них.

— Та всі ми загинемо так чи інак, — сказав хтось із боку. — В цім тільки й річ, щоб загинути найкращим способом! От що!

Здалека донеслося кілька пострілів і гук від них, немов чари, в одну хвилину сполохнув усі інші думки, всі інші почування й уся ватага разом перекинулася немов ув одну істоту, що чутко нашорошила вуха й готова була до відсічі.

— Це з нашого боку! Напевно, це з нашого! — скрикнув молодий офіцер. — Гайда, гайда! У підмогу! Це наші б'ються! Вперед!

Маруся не встигла ще й зміркувати допутя, у чім річ, як уже ватага помчалася як вихор і скоро зникли всі з очей.

Віз посувався помалу вперед до Книшевого хутора; замигтіли засіяні, але подекуди немилосерно витоптані, витолочені поля, постріли долітали все частіше й частіше й непомітно підіймаючись на згористу могилу, через яку звивався далі шлях, Маруся вгляділа якісь намети й шатра, а над ними стояли сувої чорного диму й вибухали вряди-годи вогняні язики червоного полум'я. Часом у голосному ранковому повітрі чути було людський голос і стогін, ледве виразне жалібне ревіння худоби й дитячий плач та тріскання від руїн людських осель.

З'їхавши на самий шпиль могили, Маруся як на долоні побачила здалека бойовище. Вона побачила село в огні, дві дитячі постаті, що бігли, самі не знаючи куди, вхопившись за руки, перелякані, з жахом; розпізнала кілька жіночих постатей, що нерухомо простягалися серед степу; і на її очах падали стогнучи люди, мчалися перелякані коні без їздців, рідшали люті ватаги, застелялася земля трупом та пораненими; трава, змочена теплою кровю, темнішала. Небо мало якийсь зловіщий червоно-синій відтінок. Купи пороху кружляли хвилями.

А просто перед нею зеленів і пахнув хуторець пана Книша і віз тихо до нього посувався все ближче та ближче. В гущавині густого саду вже вирізнявалося різнорodne дерево і кущі зі своїм мережаним листом і квітками; в відчинені ворота побачила вона темно-жовтих, перістих курей, що походили по широкому дворі, порослому м'яким оксамитним мурижком і заставленому всякою хозайською справою та зряддям; коло воріт сиділа величезна кудлата собака; вона вже угляділа на шляху воза й ждала його байдужно та пильно, як особа, що вже досить бачила дечого в своїм життю й давно вже поклала собі за правило не квапитися виявляти свої почуття.

Маруся довезла щасливо січовика до Книшевого хутора, звідки він перебравсь безпечно до Чигирина.

29. Степан Руданський.

Степан Руданський, ур. 1830 р. на Поділлі, ум. 1873 р. По званню лікар. Помер вчасно, набравшись важкої недуги, на Криму.

Руданський залишив багато прегарних ліричних поезій, історичних поем та співомовок. Хоч сам хворий, писав бадьорі поезії («До дуба»). В історичних поемах змалював геройські постаті нашого минулого («Олег Віщий», «Полуботок», «Мазепа») «Співомовки» — це дотепні віршування українських народніх сміховиннок.

Крім того Руданський багато перекладав, між ін. найбільший старогрецький твір: Гомерову «Іліяду».

1. До дуба.

Нехай гнеться лоза,
Куди вітер погне:
Не обходить вона
Ні тебе ні мене.
Може й важко її,
Може й спина болить,
Але буря її
З корінця не звалить.
На болоті росте
І слабая сама —
Вона гнеться собі

І так вік прожиге
І без слави в багні
Як трава зогниє;
Як трава осока,
Зогниє у багні —
І хіба лиш комар
Заспіває по ній...
Нехай гнеться лоза!...
А ти, дубе, кріпись!
Ти рости та рости,
Не хились, не кривись!

Ти глибоко углиб
Твердий корінь пусти,
Гилля вгору розкинь,
Ти рости та рости!
І до пекла дістань
І у пекло заглянь
І до хмари дістань
І на небо поглянь.
І весь світ обдивись
І усе розпізнай
І, що доброго є,
Ти у себе впивай.
І у силі, в добрі
Як скала затвердій
І як Бог світовий
На сторожі ти стій.

І пташки світові
Защебечуть тобі;
І співак відпічне,
Заспіває тобі...
А як буря лиха
Тебе з місця зібе,
А та хмара-гора
Тебе громом убе:
Світ почує цю смерть.
І повітря здрижить
І ліси загудуть,
І земля задвигить
І пташки пролетять,
Спогадають тебе;
І співак перейде,
Не забуде тебе!

2. Гей, гей, воли.

Гей, гей, воли! Чого ж ви
[стали?
Чи дуже поле заросло?
Чи леміша іржа поїла?
Чи затупилось чересло?
Бадилля зсохло, вже
[й валиться;
Леміш я добре насталив,
А чересло моє новеє...
Чого ж ви стали? Гей, воли!

Чого ж ви стали? Гей, воли!
Гей, гей, воли! Зоремо поле,
Насієм ярого зерна,
Пройде разок тонкеє рало
І пробіжиться борона;
А там — дивись, зібралась
[хмарка,
Дрібненький дощичок полив —
І нива шовком зеленіє...
Чого ж ви стали? Гей, воли!

Гей, гей воли! Чи зсохло
[поле?
Чи плуг у землю не іде?
Чи дерев'яная полиця
Тяжкої скиби не зведе?
Земля пухкая, плуг не стогне
І скибу добре відвалив;
І борозна уже чорніє...

Гей, гей, воли! Зерно поспіє
І заколосяться поля;
І верне нам за піт кривавий
Із лишкою свята земля.
Тоді збирай колосся повне
Та тільки Господа хвали...
Чого ж ви стали, мої діти?
Пора настала! Гей, воли!

С п і в о м о в к и.

3. Не мої ноги.

Серед ліса, серед гаю
У неділезній обід¹⁾
Заснув мужик у чоботях,
Прокинувся без чобіт.

Прокинувся, протер очі,
Разів кілька позіхнув,
Разів кілька босі ноги
З подивлінням повернув.

¹⁾ У обід — в полудне.

— „Не мої це, каже, ноги:
Присягаю на чім світ,
Бо в мої в чоботях були,
А ці — босі, без чобіт”.

4. Окуляри.

Розходився мужичок,
Аж гвалт дякувати,
Та одна йому біда,
Не вміє читати.

Отак і я заведу
Кондаки й тропарі³⁾,
Тільки піду та куплю
Такі окуляри!”

До граматки²⁾ б? та куди!
Не того він хоче:
Він гадає чим другим
Просвітити очі.

Пішов мужик до крамниць;
Різні вибирає...
Що на очі накладе, —
То все не читає.

— „Не вміє ж так старий дяк
Стрічки розібрати,
Окуляри ж як візьме —
То куди читати!

Далі соті з носа зняв
І об землю вдарив,
Розплатився тай пішов
Сам без окулярів.

І на Проводи сказав
Хрищеному люду:
„Окулярів не купив,
Та й дяком не буде!”

5. По чому дурні.

-- „Де ти був-єсь, пробував-
Розкажи, Іване!” [єсь? Дурні продаються?”

— „Та де вже я не бував-єм,
Всюди був я, пане!
Був в Одесі і Бендерах,
В Ромнах і Полтаві,
Ходив в Київ разів кілька,
Бував і в Варшаві.”

-- „Та то, пане, як до дурня,
Які попадуться!
Дурень пан — заплатять
[більше,
Бо честь таки знають,
А як мужик, то звичайне:
Без ціни спускають...”

6. Розумний панич.

Привіз дідич раз на свята
Ізі школи сина,
І не може натішитись,
Що вчена дитина.

Раз здибає гуменного .
І тому хвалиться:
— „Ото, каже, мій синочок,
Як у школі вчиться!...”

²⁾ граматка — буквар.

³⁾ кондаки й тропарі — церковні пісні.

„Та і розум, що за розум!
Як тобі, Іване?”
— „А мені то щось не так-то
Здається, мій пане!

Бо якби наш панич мали
Розуму доволі,
То нічого їм би було
Вчитися у школі!”

7. Циган на толоці.

Вміли-сьте, кумцю, варити,
не вміли давати.

Народня приказка.

Пішов циган на толоку
До сусіда зраня;
Та в сусіда без обіда
Косив до смеркання.
Ізнемігся сіромаха,
Косить і не косить:
Аж під вечір пан господар
Вечеряти просить.
Іде циган вечеряти,
Та слину ковтає...
Садовиться на покутті
Пояс розпускає.
Садовиться на покутті,
Випив пів бляшанки,
Так, як муха до патоки,
Припав до маслянки.

Припав циган до маслянки,
Яндилу кінчає...
Аж тут кума вареники
З печі висуває.
Схаменувся бідний циган,
Та вже не поможе!...
Із'їв кілька вареників,
А більше не може.
А тут ще й вареників
З стола не прийняли,
Як порося печенее
До хрону подали...
Подивився бідний циган,
Та й став промовляти:
— „Вміли кумцю, ви варити,
Не вміли давати!...”

8. По воді піду.

По ярмарку циганчук
Конем виграває,
Понад воду всіх людей
З ярмарку скликає.
Кого здібає — кричить:
— „Сину! тату! діду!
Ходить живо понад став:
Я по воді піду!”

Посходились понад став.
— „Всі по грошу!” каже.
Заплатили йому всі:
— „Ідь же, кажуть, враже!”

А той собі на коня:
— „Спасибі вам, люди!
Тоді піду по воді,
Коли зима буде”.

9. Циган з конем.

Вивів циган на ярмарок
Коня продавати;
Посходились ярмаркові,
Стали оглядати.

Оглядають, кінь як сокіл.
І ганчу*) не має!
А сам циган кругом ходить,
Та все примовляє:

*) Ганч — хиба, недостача.

„Що конина, то конина!
А щоб язик мала,
То вона б вам, люди добрі,
Всю правду сказала!”

Купив якийсь ту конину,
Дома оглядає:
Аж конина його справді
Язика не має...

10. Циган в огірках.

Сидить циган на городі
Темненької ночки,
До блискавки вибирає
Чужі огірочки.

— „Ой, батечку, голубчику!
Чиніте, як знайте!
Тільки прошу вас, пан-отче,
За пліт не кидайте!”

Та все собі промовляє:
— „Блисни, Боже, блисни!”
А господар його ззаду
Як вилами свисне!...

— „Отже ж кину!” — „Бійтесь
— „Кину, бісів сину!” [Бога”.
Підняв цигана на руки
Та й через пліт кинув.

— „А сто бісів в твого батька
Та у твої груди!
Розкратати мою працю?
А що тепер буде?”

Підійнявся вражий циган,
Та як зарегоче:
— „Мені того й бракувало:
Спасибі, пан-отче!”

11. Циганський наймит.

Відавав у наймити
Циган свого сина:
— „Та він, каже, буде в вас
Добрая дитина!

А як коли зноровить
Та їсти не схоче —
Не жалуйте, прошу вас...
Нагаєм, пан-отче!...

Та все йому говоріть:
„А їж таки, враже!”
А робити? — чорт із ним,
Не силуйте!” — каже.

12. Хто кого лучше.

Бився Мошко із Гаврилом
Та й потім хвалився:
— „Ото, каже, на ярмарку
Я з Гаврилом бився!”

Він на мене із ломаком
По плечах махало;
А я йому все з ярмурком
По носі давало!”

— „А як же ви, Мошку, би-
Хтось там запитався. [лисьь?”
— „Як ми бились? — та так би-
Що світ дивувався! [лисьь,

— „Було з чого дивуватись!...
А хто ж кого лучше?”
— „Та Гаврило мене лучше,
А я його лучше!”

13. Вовки.

— „Чого, жидку, так збілів?
Що з тобою сталось?” — „Та й п'ятдесят диво в нас...
Де б їх стільки взялось?
— „Ах! за мною через став — „Ну, Іванцю!.. нехай так,
Аж сто вовків гналось!” Але десять гналось!”

— „Бог з тобою!.. сто вовків? — „Та і десять не було!
Та б село почуло!” Знать, один усього?”
— „Та воно пак і не сто, — „А як один? аби вовк!...
А п'ятдесят було!” Страшно і одного!”

— „А може то і не вовк?”
— „А що ж то ходило?
Таке сиве та мале,
А хвостик як шило?...”

30. Осип Юрій Федькович.

О. Ю. Федькович родився 1834 р. в Сторонці-Путилові на Буковині, ум. 1888 р. Був старшиною австрійської армії, потім шкільним інспектором і війтом у своєму рідному селі.

Федькович займає окреме місце в українській літературі як співець Гуцульщини. Майже всі його вірші, оповідання і драми малюють гуцульське життя, писані часто теж гуцульським говором. Творчість Федьковича така жива, буйна і барвна, як природа і побут Гуцульщини.

В українській літературі створив Федькович окремий гуцульський напрямок, бо чимало поетів наслідувало його.

1. Ой, вийду я з хати.

Ой, вийду я з хати та й стану гадати:
Коби то не зброя, не білі кабати¹⁾,
Тож би я полетів, як куля, як кріс,
Де орлом родився, де соколом ріс.

Виходить із хати рідненькая мати:
— „І слихом слухати і видом видати! —
А де ж бо ти, синку, а де ж бо ти був,
Що моїх ти сльозок ніколи не чув?”

— „Ой, ненечко-утко, не жалуй, не думай!
Летів я за море, летів я за Дунай!
Ходив я далеко, далеко у світ,
Підгіря шукати, Підгіря там ніт²⁾).

¹⁾ В тому часі вояки ходили в білих кабатах.

²⁾ ніт — нема (стара форма, тепер уживана ще на Гуцульщині).

Приходять до мене молодці-соколи:
— „Легіню³⁾, на танець, легіню, на поле!”
— „Ой піду я, братя, ой піду я д' вам,
Лиш сестрам-голубкам даруночки дам”.

Ой клоню я сестрам кармазин та квіти,
Вони ж полинули чим борше до кліти⁴⁾,
Виносять одержу, виносять кресак⁵⁾,
Убрався, уклався як пава, як мак.

Сорочка в три цирки⁶⁾, хустина шовкова,
Топірчик з Сиготу⁷⁾, а черес з Кракова,
Обі порошниці в Розтоках набив,
А ретязі мої би й Добуш носив.

2. Довбуш.

(Уривок)

Гей, чи чули, добрі люди, перед ким то звірі стинуть, А за ким то молодиці, а за ким дівчата гинуть? То наш Довбуш, наша слава, то капітан на Підгірї, Красний, красний як царевич, двадцять років і чотири.	Ні топірчик вже не пестить, ні кресак не обзирає. Ходить, ходить по долині, клонить голову й думає. — „Гей, капітан, ти наш пане, не ялося сумувати! Я співак є на Підгірю, не розкажеш заспівати? Я умію пісень много, а й потраплю затужити; Капітане, чи не кажеш? Може хлопців побудити?”
Хлопців тисяч йому служить, поклонися пред ним, крале! На той топір його ясний клали німці много сталі, А на тії порошниці били угри злота много, А той ремінь більше вартий, як у двоє царства твого.	Онде хлопців тисяч двісті полягали по убоці... ⁸⁾ Гей, які ж бо буйні, жваві, а які в них бистрі очі! Бо води вони не пили, хіба кров та буйні вина, Хліб їх білий не годує, лиш зуброва ⁹⁾ солонина.
Ясна нічка в Чорногорі, місяць світить, місяць мріє, А капітан ходить сумно, чогось серце в грудях мліє.	

³⁾ легінь — парубок, молодець (гуцульське слово).

⁴⁾ кліть — хата.

⁵⁾ кресак — капелюх з широкими крисами.

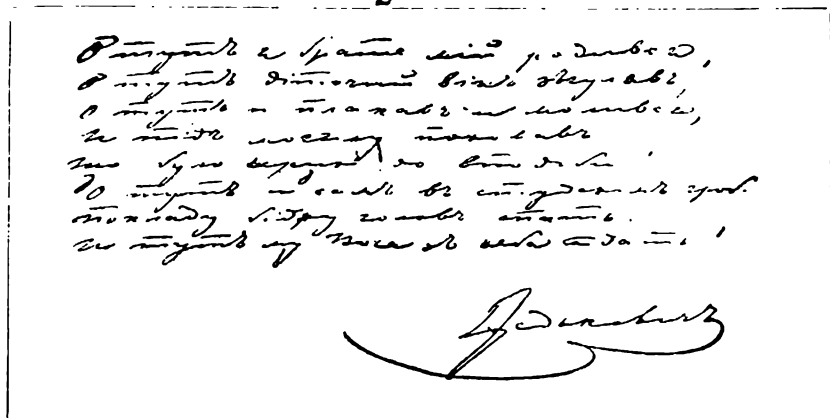
⁶⁾ в три цирки — збирана.

⁷⁾ Сигіт — місто на Закарпаттю, Розтоки — містечко на Буковині.

⁸⁾ убоц, убоче — узбіччя, схил гори.

⁹⁾ зубр — дикий віл, з породи пережувачів.

А капітан став над ними, Ви підете враз зі мною".
 рве пістоля, зводить скали¹⁰⁾; „Як розкажеш і до грани!¹¹⁾
 Грим! а хлопців тисяч двісті Ти капітан в Чорногорі,
 на ногах вже повставали: а ми твої, капітане!"
 — „Що розкажеш, пан капітан?
 Чи палити, чи рубати, Ясна нічка в Чорногорі,
 Чи якому королеві світить місяць з зіздочками;

кажеш голов з вязів зняти? З легінями тисяч двісті
 квапить Довбуш облазами.
 — „Вража голов не пропаде, А сова десь затужила,
 заки руська не застила; що аж серце в грудях мліє.—
 Але красна, красна Дзвінка В Чорногорі нічка ясна,
 на вечіркі запросила. місяць світить, місяць мріє.

3. Король Гуцул.

(Балада)

Що ти кажеш, що король наш На Соکیلському святиня,
 В Бога зорі завертає? Лади-Дажбога¹³⁾ святиня,
 А король наш, кріль наш гуцул, Вся у рожах та в кедрині,
 Зорі пасти й не гадає, Вся з кришталю дорогого,
 А в Соکیلськiм¹²⁾ він дримає, Із мarmуру й злота кута
 А дрiмá вже годів много! Та в порфірі та у парчі
 Знаєш, брате мій, за віщо? Мов княгиня одягнута.
 Я розкажу, задля чоґо.
 Десь давно-давно стояла У святині в середині
 У просторій злотій залі

¹⁰⁾ скали, скалки — тодішні пістолі були на кресала і скалки.

¹¹⁾ до грани — до краю, до решти.

¹²⁾ Соکیلське — висока скеля на Черемошем, на Гуцульщині.

¹³⁾ Ладо — поганська богиня весни, Дажбог — бог сонця.

Два божки, два мармурові,
На посадищах стояли:
Перший білий, як той лебідь
В синьо-золотому морі,
Другий чорний, як той ворон,
Як той чорний в Чорногорі.

В цю святиню пре-прекрасну
Тут сходилися що літа
В празник Купала святого
Гуцулі з усього світа.
Кріль же Гуцул перший з ними,
Перший він на всі гуцу́ли,
У лицарстві, багатирстві
Пари в світі му не було.

Всі жертвенники палають
Пресвятому Білобогу,
! дванадцять білих комонь¹⁴⁾
Вводять легіні в чертоги¹⁵⁾;
Кожний комонь у порфірах
Та у золоті сіяє!...
Лик довкола Білобога
Їх у піснях обвожає.

І дванадцять чорних комонь
Вводить другий лик в святиню
Все в чорні в них, все чорно́ в
І зубела і стремені; [них:
Так обводить лик їх чорний
Доокола Чорнобога.
Той співає, цей дивиться
Наче ворог, наче з рога¹⁶⁾.

І як стали раз по сьомий
Вони божків об'їзджати,
Аж нараз — о, хто б це здумав,
Хто б не вжахся, милі братя! —
Оживають вам богове,
Та додолу, та до зброї...
Ї сам князь гуцул вам не видів
З роду бучі ще такої.
Так лиш грім у чорній хмарі,

Так лиш веться блискавиця...
Видить гуцул, видить нарід:
Іскра сипле, меч казиться...
Аж тут — горе! тричі горе!
Білобог став увявати,
А здуфалий¹⁷⁾ кріль той гуцул
Нуже з нього наругатись:

— „Що ти, славний Білобоже?
Ти вступаєш цьому чорі?¹⁸⁾
Ха-ха-ха!... тож подивися,
Як шаблюю гуцул оре!”
І що оком лиш кліпнути,
Чорнобог вже д' землі веться...
— „Видиш, славний Білобоже!
Так то в нас ув уців беться!”

— „Й справді, гуцуле, незгірше
Топірцем це тим махаєш!
Та одну лиш правду в світі,
Ти, небоже, ще не знаєш:
Що, де бог із богом боресь,
Не мішатись чоловіку!
І ця правда була вічно
Спокон світа, спокон віку.

„Задля того ж у гору цю
В середину будь заклятий,
І „Сокільський” ме гора ця
Від сьогодні в світі зватись;
Бо аж доти меш в ній спати
Ти по моїй божій волі,
Аж на Купала одного
Пушу свої я соколи.

„Пушу сімсот семикрати
З свої світлої палати
! будуть вони цю гору
Семикрать аж облітати.
Провалися в неї, князю!
І з садами і з святинню
І з ватагою своєю,
Що сміялась з мене нині!”

¹⁴⁾ к о м о н ь — кінь (староукр. слово).

¹⁵⁾ чертоги — світлиці.

¹⁶⁾ наче з рога — твердо, суворо, наче був би з твердого рога.

¹⁷⁾ з д у ф а л и й — зарозумілий, гордий.

¹⁸⁾ ч о р а — чорний чоловік, тут Чорнобог.

Бог промовив — і сталася
Та страшная божа воля
Князь, святиня і ватага
Провалилися до долу!...
Як і комонь, так і власник,
Всі залізним сном дрімають
Та на Купала святого
Тих соколів дожидають.

„Ти же скорше, чуро-спюху,
Подивися по подвірю,
Чи соколів не зіслав ще,
Що так гарно бесь на міру!¹⁹⁾
А як ні... як собі схоче,
А ми мемо, хлопці, спати
Та до бою, та до рати
З чортом сили добирати!...”

А на Купала що сім рік
Бог на хвиль сім з сну їх будить.
І протягшись суди-туди
Князь гука на свої люди;
А гукá, що зодрігаєсь
І святиня і палата:
— „Нуте, уци¹⁹⁾, годі спати!
Час мабуть би вже вставати!

Й знов на сім рік усипає,
І лицарство і отроки...²¹⁾
— „Доки, князю, спати будеш,
І дрімати доки — доки?!...
— „Не журися, руський роде!
Коли встану, то вже встану,
І поборю, о! поборю
Руську долю ту погану!”

4. Гуцульський храм.

У нашому селі, знаєте, чинять два храми врік, один на зимні Миколи, а другий на весні.

Зимні Миколи, як здорові знаєте, припадають серед пилпівки; скрипку не можна навіть зачепити, а за танець і не говорім таки нічого; бо якби панотець узнали, то би й до церкви не пустили, не то що.

А парубкам та дівкам що за храм без музики? Але на що казати, коли самі здорові знаєте. От тому ж тото сидять собі наші легіні та дівки на зимні Миколи красенько дома та дозирають хати, а стариня сама собі здоровенька храмує; як же за то дасть Бог дочекати весняних Миколів, то вже стариня сидить дома, а молодь пускають у храм.

От тому ж тото назвали в нас зимний храм чесний, а весняний к р а с н и й. Та й не дурно його так і прозвали, — хто хоче видіти охоту та красу, то хай приходить до нас у к р а с н и й храм. Скучно йому чей не буде, бо цілі молоді гори тут вам зляжуть, як би їх вітер змів. Але що вам казати, коли навіть і з того боку²²⁾ легіні приходять. А хороші тоті галицькі легіні, хороші! Лиш стань, та дивися!

Від нас знову хожують аж до шістьох сіл на храми, — ходять до Сергіїв, у Плоську, до Тораків, до Киселиців, у Дихтинець і в Довгополе, — ба, декотрі ходять аж у Шипіт або

¹⁹⁾ У'ци — гуцули.

²⁰⁾ Битись на міру — битись у двою.

²¹⁾ о т р о к — хлопець, лицарський чура, слуга.

²²⁾ цебто з Галичини до Буковини.

тяр²³) аж Молдовицю²⁴). Та й ніщо вже й казати, скрізь нас так красно та чесно приймають, що дай, Боже, лиш добрим людям так! Ми знову за того стараємось, аби й їх так повеличати, як вони до нас прийдуть, або ще й ліпше; бо Сторонець²⁵), знаєте, перше село на всі буковинські Гуцули, та ми не хотіли б сорому набратися, а ми, парубки, вже й тільки ні.

Тому тото мій брат, бувало, — він був старшим парубком у селі — скоро прийде неділя перед красним храмом, скличе з церкви всіх легінів до себе, та дає їм порядок: ти, Федоре, каже, підеш з тими й тими проти довгопільців; а ти, Андрію, знов із тими й тими підеш у стріть дихтинецьким, і так далі, — так вам уже розпаює²⁶) красно, що другий із письма так не удав би, поки світа. — А сам уже старається про базар, — базарисько в нас страх велике, то він як накаже підпарубочні, так його й обтичують молодими смерічками та всіляким бростом²⁷), що аж любо дивитись, а стежечки вам починяють, стежечки, хоть най царівна проходається, не сором!

Жидів з оковитими горівками позаповідає вам аж із Вижниці, а музику заповість вам місяцем уже наперед аж із самої Глиниці²⁸), або тяр аж із Сучави, що як вам потягнуть смиками, то серденько лиш як на ниточці дригає.

От дасть Бог діждатися й храму. Парубки вже знають свою службу; ще до опівночі повстають, повибричуються, попробираються, як лицарі, плоски²⁹) в дзьобні³⁰), колачі в бесаги³¹), посідають собі на гарні сідлані коники, та гайда зустрічати сторонське парубоцтво, як уже там від брата приказ мали.

А брат вам убереться в кармазин, кресаню³²) з полами насуне на чоло, порошниці, удвое через плечі, так і сяють; а пістолят аж четверо засадить за ремінь та й стане собі кінець суток³³), як наvertsється д' церкви, аби тут сторонських парубків ще раз, та ще краще привітати.

Коло брата стоять чотири післанці для його потріби, два знов післанці стоять кіньми з цього і з того боку села, аби дати знати, як буде надходити славне парубоцтво, а два післанці стоять на цвинтарних дверях із мальованими пляшками, аби частувати кожного а кожного парубка, що ступить через поріг. Така вже, бачите, в нас установа. А ще вам скажу, що тоті чотири післанці, що стоять із братом, називаються стрільці, бо вони мають таку службу, що скоро яка сторонська дівка надійде, так вони їй зараз на віват мають стріляти, відтак відводять її два аж у цвинтар, а тут чекає вже моя

²³) тяр — навіть. ²⁴) Шипіт і Молдовиця — укр. села на Буковині. ²⁵) Сторонець — родинне село Федьковича. ²⁶) розпаювати — поділити. ²⁷) брость — тут: зеленна, май. ²⁸) Глиниці — село під Чернівцями, заселене циганами-музикантами. ²⁹) плоски — плоскі пляшки. ³⁰) дзьобня — гарна вовняна торбинка. ³¹) беаги — подвійні мішки, до перевішування на конях. ³²) кресаня — широчий капелюх. ³³) кінець суток — кінець вулички.

старша сестра, та веде в церкву святу, де знов середуща сестра жде, аби її красно де постановити.

Кінець села, чути стріляють; це вже йдуть парубки. Музика там стоїть із одним післанцем, а друга з другим, — бо ми, бувало, усігди по дві музиці кличемо — зачинають відгравати на пригіст.

Приїдуть парубки. Брат їм клониться, вітає мальованими порційками, та й провадить у Божий дім. Тут аж чи не сім поїв, а восьмий дякон, соборну службу правлять. Господи! А дяків таки й не рахуй, такого понасходилося, та як вам разом усі заспівають, то аж якось страх слухати.

Церква в нас красна дуже та вбрана: образи святі всі під золотом та під сріблом, лиш за тільки хіба, що тісно, таки так тісно, що в храму лиш стариня та дівчата входять в середину, а парубки хіба що світло постановлять та служби віддадуть, відтак мусять виходити надвір, та чекати водосвяття, але легіні, коби здорові, не конче й журяться про це, — де б уже мав правду дівати! — вони зроблять вам дорогу від церкви аж на гостинець.

Приїхали парубки перед церкву. Зараз скочили підпарубочі, що вже наготові так і стояли, та повідбирали парубкам коні; бо в нас, знаєте, така поведінка, що в якунебудь оруду, най буде храм, най буде старощиння, най буде весілля, а най буде таки і простий танець, так мусять підпарубочі ватажним парубкам коней пазити³⁴). Як би який флекев³⁵) цього не пантрував, то й не приймили б його парубки ніколи в парубки. Чи скажете, може, що це діло не добре? Ой, ні, це таки так має бути!

Віддавши парубки коні та скінчивши діло в церкві, стали собі по цвинтарі прохожатись, — а цвинтар у нас великий! — вітаються одні з одними, пізнаються, сміються, жартують, розказують одні одним, як там у них діється, що там чувати, — от звичайно, як бурлакам заряд; чим би й журилися, а чоловік, кажуть, мусить чимсь журитися на цім світі — от так і наші парубки.

А й я журився, страх! Одно: що вус той дідьчий не хотів рости, а друге: Корочукова Аксенія казала, що прийде на храм, та й не прийшла. І брат мій не був конче при волі, — знати, що також очікував когось, та нема; аж тут, дивлюся — йдуть сутками два парубки, один рижим, а другий карим, а самі повбирані, що краще й не може бути на світі, — пави та й тільки.

— Бадіко³⁶), — кажу я, та й справляю на гостинець, — адіть!³⁷)

— Гей! — крикнув мій брат, та аж стрепенувся; — де ж,

³⁴) пазити — пильнувати. ³⁵) флекев — молодий парубок (гуц слово). ³⁶) бадіко — старший брат. ³⁷) адіть — глядіть.

варе³⁸⁾, так прибарилися? — а сам кинувся до свого коня, що з другими кіньми парубоцькими стояв у пастівниці, сідланий, готовий. Другі парубки тож само собі до коней, але вони ще й не посідали, а брат уже летить узаводи тих двох гостей зустрічати.

Позлітали з коней, як соколи, поцілувалися, коли не більше, як десять раз, пообзиралися, сплакнули трохи, — як би мій фудульний³⁹⁾ брат знав, що я вам оце оповідаю, то, бігме, ще б у лице мені дав, — віддавши колачі, ведуться поза шию до церкви; а тимчасом поприлітали й другі легіні, що з братом у ватазі були, і поклонилися гостям, віддавши колачі. Але доки що куди, доки підпарубочі знов коні повідбирали, минуло вже й водосвяття, а люди зачали помалу з церкви виходити...

31. Леонід Глібів.

Леонід Глібів (ур. 1827 у Веселому Подолі на Полтавщині, умер 1893 р.), гімназійний учитель, згодом управитель друкарні. Подібно як і інші українські письменники видатний культурний діяч і організатор українського життя в Чернігові (м. ін. видавав український тижневик «Чернігівський Листок» у 1861—1863 р. р.).

Глібів писав ліричні поезії, надихані сумом (песимізмом), драматичні сценки, поезії для дітей, та найцінніші з його творів це байки. Він умів своїм байкам надати українських красок, зробити їх рідними й близькими.

1. Пісня.

Летить голуб понад полем, Спочинку не має; І долини і діброви І луги минає.	Що й долини і діброви І луги минаєш? „Хіба й тобі мій голубе, Не жалко нікого? Хіба ніхто не кохає Й тебе молодого?...
Ні в садочку вишневому, Ні в лісі густому Не живеться, не сидиться Йому молодому.	„Ой, спустися сизокрилий, Оддиш із мною; Полетімо в інше поле Разом із тобою.
Сидить козак край дороги, Коня попасає; До голуба, до сивого Тихо промовляє:	„За горами, за ярами, На іншому полі Пошукаємо з тобою Щасливої долі”.
— „Ой, куди ти, сизокрилий, Куди поспішаєш,	

³⁸⁾ в а р е — таки. ³⁹⁾ ф у д у л ь н и й — гордовитий.

2. Стоїть гора високая.

Стоїть гора високая
Попід горою гай
Зелений та густесенький
Неначе справді рай.

Ой, річенько, голубонько!
Як хвилечки твої,
Пробігли дні щасливі
І радості мої!

Під гаєм веться річенька:
Як скло вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

До тебе, моя річенько,
Ще вернеться весна;
А молодість не вернеться,
Не вернеться вона!...

Край берега у затишку
Привязані човни,
А три верби схилилися,
Мов журяться вони:

Стоїть гора високая,
Зелений гай шумить;
Співають пташки голосно
І річенька блищить...

Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осіплеться їх листячко
І понесе вода.

Як хороше, як весело
На білім світі жить!...
Чого ж у мене серденько
І мліє і болить?

Журюся й я над річкою...
Біжить вода, шумить;
А в мене хиле серденько
І мліє і болить.

Болить воно та журиться,
Що вернеться весна,
А молодість... не вернеться,
Не вернеться вона!...

3. Бджола та мухи.

Хтось мухам раз сказав,
Що на чужині краще жити,
Що слід усім туди летіти,
Хто щастя тут не мав.
Наслухались дві мухи того дива
(Про це найбільше джміль гудів);
— „Тут”, — кажуть, — „доля нещаслива;
Дурний, хто досі не летів!
Покиньмо, кумо, Україну —
Нехай їй хрін! —

Та помандруймо на чужину
Аж до веселих тих долин,
Де доля кращая вітає
І може плаче нас ждучи...
Зими там, кажуть, не буває:
Гуляй, безпечно живучи!”

Так одна муха-цокотуха
Базікала з кумою вдвох,
Коли поглянуть на горох —
Сидить бджола та мовчки слуха.

— „Здоровенькі були”, —
Обидві мухи загули; —
„От добре, що зустрілись з вами...
А ну-те й ви збирайтесь з нами!”

На це бджола сказала їм:
— „Шкода! Я рідну Україну
Не проміняю на чужину;
Нехай це щастя вам самим”.

А мухи разом задзижчали:
— „Ось, годі, не кажіть!
Жили ми тут, добра не знали.
Бодай би так не жить!
Усяке шкодить нам,
Щодня життя таке погане;
Колись так буде й вам”.

— „Ні, я цього не сподіваюсь, —
Сказала їм бджола. —
Мені шаноба скрізь була,
Бо я без діла не тиняюсь,
А вам —

Однаково що тут, що там.
Ви ні на кого не жалкуйте;
Обридло тут — туди мандруйте
На втіху павукам”.

Я про охочих до мандрівки
Давно сказати хотів:
Хто дома зледащів,
Тому не жаль домівки.
Діди мовляли їм колись:

— „Ідіте, ринде,
Куди інде;

На що ви нам здались?
Там може вас не знатимуть,
То й риндею не зватимуть”.

4. Вовк і кіт.

В село із лісу вовк забіг...
Не думайте що в гості, братця!
Ні, в гості вовк не забіжить;
А він прибіг, щоб дененебудь сховаться:
Проклятий люд з собаками настиг...
І рад би вовк в які ворота вскочить,
Та лишенько йому: куди не поглядить
Усюди вовчика недоленька морочить.

Хоч сядь та й плач!
Ворота як на теж, кругом заперті,

А дуже вовкові не хочеться умерти.

(Бо ще він не нажився, бач!)

А гірше — од людей, од видимої смерті...

Коли глядить —

На загороді кіт сидить,

На сонечку мурликає, дримає.

Підскочив вовк і до kota мовляє:

— „Котусю-братіку! скажіть мені скоріше,

Хто із хазяїнів отут усіх добріший?

Я хочу попрохати, щоб хто мене сховав

На цей недобрий час... Я б у пригоді став...

Чи чуєш гомін той? за мною то женуться!...

Котусю-батечку! Куди мені поткнутися!”

— „Проси мерщій Степана:

Він добрий чоловік, кіт вовкові сказав.

— „Так я у його вкрав барана”. —

— „Ну так навідайсь до Демяна”.

— „Е, і Демяна я боюсь:

Як тільки навернусь,

Він і згадає поросятко”. —

— „Біжи ж, аж ген живе Трохим!”

— „Трохим?, боюсь зійтися з ним:

З весни ще злий він за ягнятко!” —

— „Погано ж!... Ну... а чи не прийме Клим?”

— „Ох, братіку! теля я в його з'їв!...”

— „Так ти, бачу, і цим тут добре надоїв” —

кіт вовкові сказав; —

„Чого ж ти, братіку, сюди і забігав?

Ні, наші козаки ще з розуму не спали,

Щоб вовка од біди сховали.

І так таки ти сам себе вини:

Що, братіку, посіяв, те й пожни!”

5. Прохожі та собаки.

Через левади та городи — „Ось не займай лишень,

Два кума з весілля до господи [Кіндрате”, —

Бредуть, балакають про щось... Тут обізвався до його Клим:

Аж ось — „Я їх натуру знаю, брате;

Де не взялась собака в біса, Відчеплються.. ось-ну, ходім,

Чи зпід воріт, чи ізпід ліса Та не махай і не дивися...”

Присікалася, аж вищить... От і пішли вони... Ідуть собі

Коли поглянуть — ще біжить [та йдуть...

Мабуть з десяток, чи й не Собаки й справді унялися,

[більше. А далі стало вже й не чуть.

Та як напали, бадю мій!

*

Одна гаразд, друга ще гірше. Отак і заavidні люди

Кіндрат маха ціпком мерщій. (Вони є всюди!...)

Якщо завидно їм — куди! — А ти собі іди та йди:
Брехати мов собаки стануть... Набрешуться та й перестануть.

6. Дві бочки.

Дві бочки їхало колись селом: Та ще й налає:
Одна із медом вверх пов- -- „Який це враг її приніс?
ненька, Нехай їй біс!”
Друга — порожня, теж слід-
[ком. Хто про свої діла стрекоче,
Та, що була з медом — ти- Кому й не слід, коли захоче,
[хенько, Тому усяк мерщій зверта,
Повагом йде собі та йде; Бо він такий, як бочка та:
Порожня ж так собі пустує Усіх від себе розганяє.
Та так брика́ та так басує, Зате розумний чоловік
Що аж на все село гуде. Живе тихесенько весь вік,
Хто йде, із ляку швидш Не торохтить і не гукає —
[звертає Та й місце має.

7. Жаба і віл.

Раз жаба вилізла на беріг — „Що, сестро? як тобі
[подивиться [здається
Та й трошечки на сонечку Побільшала хоч трошки я?”
[погріться — „Та ні, голубонька моя!”
Побачила вола — „Ну, а теперечки? дивися!”
Та й каже підрузі тихенько — „Та годі, сестро, схаменися!”
(Вигадлива була!): Не слуха жаба, дметься гірш,
— „Який здоровий, моя ненько! Все думає, що стане більш.
Ну, що, сестрице? Як надмусь, Та й що, дурна, собі зробила?
То й я така зроблюсь. З натуги луснула та й одубіла.
От, будуть жаби дивуватися!” *
— „І, де вже, сестро, нам Такі і в світі жаби є,
рівняться!” Прощайте, ніде правди діти;
Казать їй друга почала. А по мені!) — найлучше жити,
А та не слуха. Дметься... Як милосерний Бог дає.
дметься...

* по мені — по мойому; на мій погляд.

32. Олександр Кониський.

Олександр Кониський (ур. 1836, ум. 1900 р.), видатний громадянський діяч, у своїх поезіях і оповіданнях («В гостях добре, а дома ліпше», «Непримиренна», «Молодий вік Максима Одинця») змальовував непересічних громадських діячів, що працювали безкорисно для Рідного Краю.

1. Молитва.

Боже великий, єдиний!
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни!

Молимося Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Свої всі ласки-щедроти
Ти на люд наш зверни.

Світлом науки і знання
Нас усіх просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа,
Щастя дай, Боже, народу
І многая літа!

2. У селі.

Втомився день — вже й сонце і зіроньки святі вітають,
[сіло, співають янголи: „Мир вам!“]
Мир Божий хоче одпочить;
На дворі вже повечоріло,
Вже череда в село біжить.
Повагом, тихо йде отара,
За нею з тугою пастух;
Устала курява мов хмара,
На дворі вар займає дух...
Жінки покинули куделі,
Ідуть овечок відлучать,
Хватаються, щоб на вечері
Діток своїх нагодувать...
Вози навючені копами
Вже круторогії везуть,
Слідом з блискучими серпами
Женці з обжинками ідуть.
В вінках дівчата молодії,
У хлопців на брилях квітки,
Брилі солом'яні новії
Неначе золото блищать.
По небі зірки так і сяють —
Здається, чесний труд селян

І сам Господь благословляє
Трудящий люд вночі спочить...
Старий як лунь дідусь стрічає
Своїх женців аж у воріт...
Уже женці вечерять сіли,
А місяць дивиться на них
І усміхаєсь... Боже милий,
Як весело й мені на них
Дивитися й за них радіти!
Ти, Боже, труд їх наградив —
Не пропадає те на світі,
Що потом гірким хто полив...
Старий вже „Чайку” затягає,
Розбитим голосом веде,
„Киги, киги!” гурт помагає,
І по селу луна іде...
А ось „Обжинних” заспівали,
Старий навприсядки пішов:
І весело женці гуляли,
Покіль аж місяць не зайшов..

3. Сестра-жалібниця.

(Оповідання лікаря)

1.

Що тільки появилася пошесть, утворили скрізь по повітах такі санітарні¹⁾ відділи, що склалися з лікаря, хірурга²⁾, помічниць та помічників під проводом лікаря; ці відділи звалися летючки. В одній такій летючці між помічниками була сестра-жалібниця, що на імя їй було Ніна. Вона була з панського роду, ще дуже молода, доволі освічена, а щира така, що її душа, серце, думки були наче на долоні. Не знати, яка причина привела її в жалібницю, але відай це була потреба її чистого серця; бо, як пізнати було з її поступків, так усі її сили підлягали одному високому змагання: працювати скрізь і завсіди на других, а не на себе. У неї не було слідно ні жалю за чимнебудь минулим, ні нарікання, ні страху, ні сумування, ні радощів, навіть надії на ліпше для себе; вона була зовсім задоволена з життя свого, яке присвятила цілковито для терплячих.

Отака вдача зробила з Ніни вірець сестри-жалібниці, бо вона спочувала в собі незвичайну ревність у боротьбі з недугою і безкраю ніжну прихильність до недужих та дбайливість про них. Вона йшла до кожного недужого, хоч би не знати на яку заразливу слабість занедужав, а прийшовши, не цуралася при ньому ніякої роботи й усяку звинно робила. І в такі години вона ставалася наче не своя, немов перероджувалася. Маленьке й буцим байдуже лице Ніни, якомсь горіло, очі її займалися якимсь лиском, округ чола сіяв якийсь чарівний німб³⁾. Просто не людина вона тоді була, а втілений янгол: янгол життя зісланий Господом, боротися з янголом смерті.

Отже зразу був я, — оповідає лікар, — з моєю летючкою в селі Горовім. Скоро ми туду приїхали, день-два — оглянули село й сумежні хуторі, я й кажу: тут холери⁴⁾ не буде, й робити тут нічого. Село хоч велике, але всі обставини добрі: стоїть на горі, на просторі; ґрунт тут пісок; вода в трьох криницях, чиста та погожа — гарна вода. Двори в людей великі, чисті, садків чимало, вулиці широкі, без смітників; але головна річ от у чім: люди чепурні, охайні й з достатками — а в тім і вся сила!

Просиділи ми там дванадцять день, а не маючи що робити, постановили переїхати на інше місце. Але ось прибігає гонець та привозить телеграму, щоб що швидше переїздити в Киселівку, бо там велика холера.

¹⁾ санітарний — здоровний; той що має на меті охороняти здоровля перед недугами. ²⁾ хірург — лікар, що переводить операції, цебто відрізування ушкоджених, невилічних частин тіла. ³⁾ німб — сяйво, світляний вмієць довкруги голови. ⁴⁾ холера — важка пошестьна недуга.

2.

Киселівка — це жидівська хліборобська колонія⁵⁾. Бачив я по степовій Україні всякі колонії, бачив по світах всякі людські житла; але ж доки не побачив Киселівки, доти нічого й пошого не спромігся б увити собі! Отже в Киселівці нема ні однісінького вдатного до роботи чоловіка; самі тільки каліки, слабосильні діти, хлопці підлітки та жіноцтво з дітьми. А де ж робучі чоловіки? Ба, де! Розлізлися по всій Україні; одні фірманяць, другі крамарюють, треті по великих містах ремісникають; а до Киселівки навідується в ряди-годи, на свята, або просто на спочин.

Які мешканці, такі й житла. Хатки тісні, кривобоки, обідрані, стріхи пообвисали; шибки на половину повибивані; дворів нема, бо хати не то що не пообгороджувані, а часто обхідчасті, мов самітний курінь чабана серед степу.

З немалим трудом знайшли ми кінець села опушену хату, в якій щойно вмерла самітна вдова; от ми тут станули кватиною⁶⁾, перевівши попереду докладну дезінфекцію⁷⁾. Обійшов я потім з Ніною усіх недужих. У цілім селі розгостилися на добре всякі можливі заразливі недуги, а найбільше голодний тиф⁸⁾.

— Ну, — кажу я до Ніни, — тут є коло кого рук доложити!

— Дійсно, — промовила вона, — над селом, здається, тільки й вітає що сама смерть. Але будемо боротися.

Цілу ніч Ніна не спала, лиш провела її на роздумуванні й молитві, так нетерпеливо ждала дня, щоб що швидше забратися до діла. Другого дня, ще сонце спало, як я встав, — Ніни вже не було, що світ поспішила до недужих.

3.

Так працювали ми вже місяць і підрятували нещасну Киселівку. Отоді то, а найбільше через перший тиждень нашої праці я запевнився, яка то незвичайно людяна, дійсно свята душа ота жалібниця. Де була найбільша небезпека, де можна було найлегше набратися зарази, туди саме вона йшла — та ще як йшла! Йшла до недужих як лицар на війну — тільки не боротися з людьми, розносячи між людей смерть, але навпаки, боротися зі смертю, тим найлютішим ворогом чоловіка, щоб їй не дати поглотити ані одного людського життя. Хто ж це годен розповісти, яка хмара гризоти й розпуки огортала Ніну, коли всі наші заходи показалися безсильні супроти смерти. Зате ж і не сказати, як вона раювала-раділа, коли хворий видужав.

Дивлячись на її працю, очам своїм не йму було віри, як

⁵⁾ колонія — тут: нова оселя. ⁶⁾ стати кватиною — часово замешкати. ⁷⁾ дезінфекція — відчищення. ⁸⁾ тиф — заразлива пошесна недуга.

її організм⁹⁾) виносить таку силу праці; де в неї снага береться! Я було обійду кілька хат з недужими й так ослабну, що, як ляжу, так не спроможуся й ногою двигнути; а вона хоч скільки працює коло недужого, а скінчить із ним, зараз до другого, й не видно було на ній утоми. Хоч як було придивлятися їй, ні одною рисою не покаже, вона, що їй тяжко: бачиш було перед собою дивну-предивну людину, що про ніщо більше не думає, як лиш про недужих та про голодних.

Але ж під кінець третього тижня її не пізнати було, так дуже знемоглася. Я почав її благати, щоб спочила.

— Побережіть себе, — кажу, — не переводьте марне свого життя.

— Ні, — відповідає вона спокійно, — такою працею не переводиться життя. Як поїду звідсіль, отоді спочину.

Тим часом прийшов наказ, щоб летючку розпустити та, об'їхавши околицю, вертатися до міста. Я так і зробив, а Ніна лишилася ще при кількох недужих, що не встигли ще піднятися на ноги, та вже за своїм поворотом я мав жалібницю забрати з собою у місто.

4.

Недовго тривала моя об'їздка, а неспокій про полишену самотню жалібницю прискорив мій поворот у Киселівку. Приїхавши, навідуюся до віта та питаюся про сестру-жалібницю. Віт каже, що її вже другий день не бачив, але вона нікуди не від'їхала, бо коней із села не брала. Тоді я поїхав що скоріше до хати, де була наша квартира. Хата була зачинена; я думав, що Ніна про пребагатьох трудах уживає тепер відпочинку, та не хотівши перебивати їй спокою, поглянув через вікно.

Як поглянув, так і не стямився — затремтів увесь, захитався, так на приспу й присів, наче мені хто косою ноги підтяв.

Мій товариш хірург глянув на мене й догадався; зирнув і собі в вікно та прожогом у двері. Я зібрав усі сили й пішов за ним.

Входимо в хату — Ніна лежить мертва посеред хати; знати було, що померла цієї ночі на холеру.

Не було що діяти — поховали. Усе село збіглося оплакувати добродійку, що всім спішила на поміч, а її саму нікому було рятувати, нікому було навіть води подати.

Так самотною, без людської помочі, полягла велика трудовниця!

Це була в Киселівці остання жертва холери.

⁹⁾ організм — тіло.

33. Іван Нечуй-Левицький

Іван Левицький (приbrane імя: Нечуй, ур. 1839, ум. 1918 р.) один із найвидатніших українських повістярів. У своїх багатьох повістях («Хмарис», «Над Чорним Морем», «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Причепка» і ін.) вірно і живо змалював побут усіх українських суспільних верств, а вже найкраще українського селянства. Малюючи це життя дуже вірно (реально), став Левицький одним із найвизначніших реалістів в українській літературі.

Вітрогон.

Памятаю, мені було років шість або сім, як це діялось. Наша хата стояла майже край села, вся обсаджена вербами та тополями. За нею стелився до кінця села широкий вигін, де весною й літом пастушки пасли ягнята.

Дома не було мені з ким бавитись. Була в мене одна менша від мене сестра, але така вередлива та плаксива, що й гуляти з нею не було можна. Оце почнемо гратись, я торкну її, чи зачеплю, а вона й починає плакати на всю хату та й зараз біжить до матері жалітись.

Нема мені дома з ким гуляти, а гуляти, Господи, як хочеться! Так було мене й тягне на той вигін. І побігати є де на просторі й з хлопцями гарно погуляти.

Оце було втечу з хати на вигін до хлопців, бігаємо навперейми, граємо в довгої лози, загнущаємось та гуляємо в коней. А обридне бігати, йдемо до річечки, що текла внизу коло вигону серед очерету та осоки. Лазимо було в лозах, понариваємо прездорові пучки ожин, наїмося ще й позамазуємо пазухи ожиною. Прийду було додому й сестрі принесу пригорщу ожин. А мама питають:

— Нащо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожиною?

— Велика цяця — біла сорочка! Спробували б мама, як гарно лазити в лозах та ожину рвати!

Раз побіг я з пастушками купатися в беріг. На дворі було душно. Старші пастушки покинули менших стерегти ягнята, а самі побігли зо мною до річки. Купались ми, купались, а потім вискочили з води та давай качатись по гарячому піску. Один пастушок наглядів калюжу під вербами. Ми побігли до тої калюжі, пообмазувались чорною гряззю. Так нам смішно, що ми всі стали такі чорні. Я знав, що мама мені за цю мазанину дали б на закуску зо дві або зо три кислиці¹⁾, але все таки обмазався увесь гряззю, навіть лице й лоба обмазав.

В бѳерезі стояв човен. Хлопці повлазили в човен та давай стрибати з човна в воду на бік, де було води по пояс. Я дивився, дивився та й думаю:

— Ви стрибаєте в воду, як маленькі, а от я так скочу, як скачуть парубки з каменя, або з гаті в воду.

¹⁾ д а т и в з а к у с к у к и с л и ц і — вибити.

Розігнався я з берега, перебіг по човні та плиг у воду з самісінького носа човна на глибиню! Хотілось мені почванитись перед хлопцями та я й не знаю, де та сміливість узялася. Скочив я в воду; думав, буде мені по шию, але чую, що ногами дна не дістаю та все потопаю глибше. Плавати я ще не вмів та й ніхто з нас ще не бивчбився плавати. Я пригадав тоді вперве, що люди топляться у воді й у мене в душі похолло. Чиркнувся я ногами об дно, чую, несе мене вода вгору. Я вирнув, глянув на світ, бюся руками й ногами та й крикнув, що було сили. Але чую, я знову потопаю, знов пірнув під воду. Тягне мене на дно, неначе руками. Вже мені дух вода забиває, вже мені важко дихати. Я роззявив рот і хотів дихнути, а вода пішла в рот і я пю її. Я зрозумів, що топлюся, що я тут сяду на дно та й не вирину більше на верх води, тут мені буде смерть. Я знову черкнувся об одно: почав пручатись у воді. Чую, вода мене знову винесла наверх. Я глипнув очима, побачив світ і знов крикнув. Мабуть на моє щастя саме тоді нагодилась якась молодиця, прийшла в беріг плаття прати. Кинулась вона в воду, захопила мене за чуб та й винесла на беріг. Дивлюся я: пастушки стоять як мертві, тільки очі повитріщали та роти пороззявляли. Прибіг я до дому та вже й мамі нічого не кажу про те. Але та молодиця швидко після того зустрілася з мамою та й розказала. Дали мені мама добрих кислиць і заборснили зовсім виходити з двору та гуляти на вигоні.

Але як тут всидіти дома, коли для мене був двір тісний. Вже я й по покрівлі лазив: і по коморі й по клуні й по стайні, вже й заглядав у голубині гнізда, але самому без хлопців було невесело. Бігав я по дворі, ганяв по садку, а мене, все бере нудьга без хлопців. Тягне та й тягне на вигін до товариства.

Ото раз над вечір нудився я, нудився та й думаю:

— Не видержу більше, піду крадькома до пастушків.

От і пішов я, тільки не через ворота, а через садок. Перебіг садок, виліз на тин, плигнув через тин у колючки, поколов собі ноги, набрався репяхів, як та вівця, а далі дремену²⁾ на вигін, що було сили. Біжу я, дивлюсь, ягнят не видно й пастушків нема. А далі думаю, що пастушки пігнали ягнята на кінець вигона. Прибіг я — і там нема пастушків. Я побіг шляхом попід високим житом, що вже викидало колос, а поперед мене біжить чубата посмітюха та так недалечко від мене. Мені здавалося, що вона молоденька і я її зловлю руками та й принесу сестрі на гостинець. Що добіжу до неї, то вона перелетить далі на кроків два понад самісінькою травою. Я знов за нею, а вона від мене: неначе дразниться зо мною. Біг я, біг, а посмітюхи не впіймав. Коло невеличкого мосту вона схопилася з місця і полетіла в жито.

²⁾ дременути — побігти.

Добіг я до мосту. Коло мосту так гарно та зелено. Під мостом дзюрчить малесенька річечка по камінцях. Понад річкою зелена трава. Я побіг до річечки, вгледів камінці, кидав, кидав ними в воду, а далі задумав загатити гребельку й зробити ставок та й почванитись потім перед хлопцями: дивіться, яке я диво вчинив. Загатив я гребельку, вода спинилась, стала й почала розливатись на зелені беріжки. Я проробив посеред гребельки спуст для лотоків. Отут, думаю, поставлю млин та ще якби так зробити, щоб він крутивсь і ще й борошно молось, як у млині — ото хлопці з дива очі повітрищували б на мій млин. Я глянув під міст, а там так чудно якось, неначе в хаті: й дві стіни по боках і стеля зверху й неначе двоє здорових дверей — одні проти одних. Я пішов під міст, ляг на м'якій траві та й задивився на струмочок, як він булькотить, переливаючи воду з камінчиків на камінчики. Я дививсь, дививсь, роздивлявся. Так мені чудно, бо я ще з роду не був ніколи під мостом. Лежав я, пацав ногами, думаю, як мій млинок буде молоти, а зпід млинка буде борошно сипатись у маленький мішечок та й не зчувся, як і заснув.

Вже й сонце зайшло, а я сплю. Як прокинувся я, то вже почало на світ благословитись. Розкрив я очі та й лежу, а мені здається, що я лежу в себе дома на ліжку та чогось прокинувся вночі чи що. Тільки глянув я на один бік, передо мною якесь здорове вікно сіріє, таке здорове, що в нього чоловік сміливо увійшов би, не схиливши голови.

— Що це таке! — думаю я. — чого це наше вікно за ніч стало таке велике?

Я чув, як батько недавно говорив, що нашу кімнату будуть розкидати та переставляти наново.

— Може це майстри за ніч встигли вже розібрати стіну, — думаю я, лежачи.

Коли повернув я очі на другий бік — і там сіріє таке саме здорове вікно.

— Що це за оказія сталася за ніч! — думаю я.

Лапнув я під собою, щось м'яке підо мною, неначе кожух; а я памятаю, що мама не стелила мені кожуха на ліжку. Дивлюсь я вгору, стеля чогось чорна, неначе саджею обмазана. То було коли не прокинусь і гляну на стелю, то вона все біла літом, а зимою сіра, а це чогось стала зовсім чорна. Ото лежу я та з просоння собі це все думаю, коли прислухаюсь, коло мене близько щось дзюрчить, неначе річечка тече по камінцях: кап-кап, ляп-ляп, дзюр-дзюр! Зовсім річечка шумить.

— Що це за диво! — думаю я, — де ж це в хаті взялась річечка та ще й неначе тече через хату близько від мого ліжка.

Вже я трохи й прочумався та все лежу, прислухаюсь, чи не заговорять десь у другій кімнаті мама, чи не крикнуть десь тато. Коли чую, хтось ніби по стелі йде й бубонить.

Я прислухаюсь і виразно чую: „Господи помилуй, Господи помилуй, Господи помилуй. Слава Отцю й Святому Духу, й нині й присно й во віки віков, амінь. Отче наш, іже еси на небеси...” Це мабуть батько встав та голосно Богу молиться, бо мій пан-отець мав звичай вранці молитись голосно, ходячи по кімнатах. Але ж, думаю я, чого це він виліз на горище Богу молитися! Або може то наймит ходить по горищу та голосно Богу молиться.

— Це не тато, — думаю я собі.

Коли тут щось як загуркотить! Як затріщить стеля! Чую на свої вуха, що попереду застукали кінські копита, а за ними покотився віз, а дошки в стелі аж луцять.

— Ой, Боже мій! Що ж це за диво! Хтось по нашому горищу кіньми їздить! І як воно туди виїхало кіньми та возом? Ой, ще стеля завалиться та й мене вбе! — блиснула в мене думка.

Та при тому як скочу з ліжка на ноги, аж... і скакати не було куди. Вже трохи розвиднілось і до мене вернула пам'ять. Я в одну мить пригадав, що я під мостом і як я туди заліз. Тільки ніяк не міг вгадати, що тепер на дворі: чи вечір, чи ранок, чи досвіта.

— А може я оце заночував під мостом... лежав і спав тут вночі? — майнула в мене думка.

І чогось мені зразу стало страшно й містка і тої ночі. Як дремену я зпід моста та мерщій на горбок та на шлях. Дивлюсь — шляхом іде чоловік та як крикне: „Дух святий при нас! Ой чорт!” — та як дремене назад! аж курява за ним піднялася. Біжить та хреститься, а я за ним біжу та кричу! Чоловік біжить і собі кричить до того чоловіка, що тільки що переїхав через місток:

— Потривай, підожди! Дух святий з нами! Чорт зпід містка!

Чоловік спинив коні. Я біжу та кричу:

— Потривайте, дядьку, дядьку, дядьку!

А чоловік каже:

— Еге! нечиста сила, а ще й дядьком зве. Який я тобі дядько? Нехай Бог боронить і заступить від такого небожа!

Скочив чоловік у віз, аж ноги задер у возі з переляку. Батіг свиснув. Віз покотився, лишився я сам серед шляху. Іду шляхом за возом та й плачу. Зайшов вже далеченько, бо мені неначе памороки відбило, але сльози перестали литись. Я став та й роздивляюсь, куди це я зейшов. Дорога повилася далеко-далеко між житами, а далі піднялась на гору та й сховалась у ліс. Глянув я на ту гору та й здогадався, що я йду не в село, а відходжу від нього. Я озирнувся назад і глянув на село. Село мені вдалося ніби не наше, бо з цього боку я ніколи й не бачив нашого села, а коли може й бачив, то не доглядався. Дивлюся я, від шляху повертає між житами

втоптана стежка просто до хат. Я повернув тою стежечкою та й неначе пірнув у жита.

Іду я тою стежечкою, як у лісі. Мені нічого не видно, тільки небо синіє надо мною. Коли гляну, проти мене йде молодиця. Вгляділа мене та як крикне:

— Ой, Боже мій! Дух святий з нами!

Повернулась назад та як дремене! Тільки жито за нею зашелестіло. Вона біжить, а я й собі біжу за нею, радий, що зустрів живу людину.

— Дядино! дядино! тітко! — кричу я до молодиці, а вона біжить і не оглядається. Що це таке зо мною сталося, що мене люди жахаються та втікають від мене! Переночував під мостом та неначе й сам чортом став, коли від мене люди відхрищуються.

Вийшов я з жита, перебіг через шлях та й пішов вулицею по селі. Дивлюся, молодиця вбігла в двір та й ускочила в сіни, ще й двері за собою причинила. Я й собі пішов до того двору. Коли як вискочать з двору дві собаки та як і кинулись до мене. Я махаю руками, вони капосні³⁾ от-от вхоплять мене за руки. Я з переляку видерся на тин, сиджу та й душі в собі не чую. А собаки аж на тин скачуть, але до мене не дістають. На моє щастя відчинились сінешні двері й звідтіл вийшла старенька бабуся, а через поріг боязко виглянула й молодиця.

— А хто ти такий? — питає мене бабуся.

— Я Василь, — кажу я до баби, — обороніть мене від собак.

— Чий же ти, хлопче? — знов питає баба, а сама коли б тобі з місця рушила.

— Я економів Василь, — кажу я та плачу.

Бабуся взяла ломаку, щось пошептала, перехристілась та й прогнала собак і зняла мене з тину.

— Ой, Боже мій, як воно мене налякало! — обізвалась молодиця, — а я думала, що русалка грає в житі та за мною гониться.

— Чого це ти аж сюди забрив та дразниш собак досвіта? — питає мене баба.

— Та я ночував під мостом, — обзиваюсь я до баби.

— Під мостом? Оце диво. А чого ж ти туди заліз? — питає баба.

Я розказав бабі про свою біду. Вона взяла мене за руку та й відвела до дому. Як прийшли ми до дому, вже сонечко викотилось ізза верб.

Тільки що ми ввійшли в двір, десь узялись мама на ганку,

³⁾ к а п о с н и й — лихий, поганий, такий, що присікається.

прибігли до мене та й обняли мене. Я боюсь, аж трушуся, жду кисллиць, а мама плачуть.

— Що це за диво якесь трапляється мені? — думаю я.

— Де ти, Ганно, його знайшла? — питають мати в баби.

— Приблукався він до нашого двору оце вже світом, а молодиця наша вгляділа його в житі та й утекла від нього; вона думала, що то русалка гуляє в житі. Мабуть грався вчора ввечорі та й переночував там, — каже баба.

— А ми тут цілісіньку ніч не спали, шукаючи його, — говорили мама з слізми на очах. — Тато з ліхтарем обійшов увесь вигін, оглядів усі рови, обійшов чагарник. Ми вже думали, чи не втопився він часом, купаючись із хлопцями й оце з світом послали з волоком людей, щоб зайшли в ті місця, де вони купаються та хоч витягли його з води. А я цілу ніч ні на волос не спала й очей не стуляла через оцього вітрогнана.

Я слухаю, що мати розказують бабі та й постеріг, якого я клопоту задав матері та батькові. Мені стало ніяково. Я не знав, де й очі діти та вже дивився собі на ноги замазані гряззю.

Подякувала мама бабі, пішла в пекарню, винесла хліб і дала бабі, а мене все за руку держить та за собою водить.

От і тато вийшов. В мене й у душі похололо. Одначе тато вийшов веселенький і тільки сказав:

— А де це ти, волоцюго, бродив цілу ніченьку, що й дома не ночував? Де ти ночував?

— Під мостом, — на силу стало в мене сили обізватись.

— Під мостом! — аж крикнула мати, а за нею наймичка, й обі вони перехристились. Батько засміявся на всю комнату.

— Чого ж ти туди заліз? — спитала в мене мати.

— Гуляв та й зайшов під місток та й заснув там, — кажу я.

Полаяв мене батько за сніданням, посміявся з мене та й заборонив мені купатись у річці. Мені було дуже ніяково. Я почував, що вчинив якусь провину, наробив клопоту мамі й татові. Після снідання я вискочив на двір, сів на ганку, а мені все якось погано на душі. Але налинули до ганку голуби збирати просо. Я побіг у стайню, заглянув у кошіль, дивлюсь, голуби знеслися. Я став такий радий, що зараз забув і про місток і про собаки, як усяке лихо забувається на світі.

34. Панас Мирний.

П. Мирний (1849-1920), це приbrane письменницьке імя П. Рудченка, одного з найбільших українських повістярів. Мирний виступив на літературну ниву 1872 р. В своїх повістях не лише вірно змальовував побут, не лише був незрівняним майстром у малюванні української природи, але й розглядав глибокі питання суспільного життя й відкривав душу своїх героїв. — Найважливіші його повісті, це «Хіба ревуть воли, як ясла повні», «Лихі люди», «Лихо давне й сьогочасне» і інш. Крім того написав дві комедії та драму «Лимерівна».

Батієвщина.

— Грицьку ка-а-аторжний! Гри-и-ицьку! — гукав одного літнього погожого ранку невеличкий хлопчик літ девяти, стоячи на високій бурті, кругом укритій молодю і зеленою як рута травою... Сонце піднялося вже височенько і — гаряче, іскристе — обливало й бурту й хлопчика й кругом широке поле своїм огнистим світлом. Горіла молода трава на бурті зеленим вогнем; неопавша роса світила й відбивала дорогим самоцвітним камінням.

Картина була справді чудова: з бурти, мов із високої гори, видно було направоруч місто. Церкви підняли високо вгору свої круглі голови, сіяли в прозорому повітрі золотими банями; їх залізнi покрівлі, мов травою вкриті; білили білі боки, мов із крейди вистругані; поміж церквами хатки, людські огороди тонули в гущавині темно-зелених садків. Он і річка блищала, звиваючись змією по жовтому пісочку й пускаючи легенький димок туману з себе, а через річку перекинувся міст — тонкий, узорчастий, мов із волосіні виплетений... Тут недалеко від бурти, мов кріпость перед містом, висока камяна стіна обвивала кругом великий розкішний садок, здоровенну пустку-будинок — Батієвщину... А наліворуч від бурти розіслався степ, рівний як долоня; широкий і довгий, безкрай тонув у своїй просторій просторості, у своїй зеленій траві, спершу аж темно-зелений, а що дальше — блідший, голубіший, поки не сходився з краєм блакитнього неба, де здавалось — загнувся вгору й пішов уже попід небом... Серед нього хвилі-хвилями золотого соняшного світла так і ходять, так і переливаються, то здіймаючись угору, то впадаючи вниз; над ним сотні срібногосних жайворонків і їх весела радісна пісня розходитьсь, розливається... Здається сизопрозоре повітря само бринить-співає... а на темно-синьому полі неба огненне коло сонця грає, прище світлом, стріляє довгим промінням, сипле непримітними іскорками жару... Невідомий коваль невідомим міхом роздимає те величне та чудове огнище свігла!... Гарно всюди, красно так: не надивився б, не налюбувався!

Та не дивуватися, не любитися виліз хлопчик на самий вершок високої бурти, по боках якої, щипаючи травицю,

ходило десятеро овечат і двоє теляток; байдуже йому було й про них. Він виліз, щоб із високости підглянути, де заховалися Грицько та Василь — його рідний і в первих брати, із якими він ще до сходу сонця вигнав худібчину пасти. Хлопята поснідавши, щоб чимнебудь загаяти час, задумали гратись у хованки.

Час не стояв... Сонце підпливало все вище й вище; не гріло вже, а почало допікати. Жайворонки затихли в степу, з Батієвщини тільки доносилися плічі голоси: кропив'янки розкидали своє цьомкання в кущах, іволги з лип щось белькотали на весь садок, горлиці жалібно туркотали в бузку, сороки скреготали, стрибаючи по стіні й махаючи своїми чорними хвостами.

Івасеві про все те було байдуже. Він нетільки не дослухався до того, він не примічав і того, як немилосерно сонце пекло-палило... В нього своя іграшка, своя забава...

Брати розійшлись похилившись в обхід Батієвщини.

Кругом високої камяної стіни, колись білої, а тепер полупані, проліг не так глибокий, як широкий рів. Окіп поріс чорнобиллю, увився берізкою, хмелем, а дно рову укрилось широколистою лопушиною, зеленим болиголовом. Від того, що сонце ніколи не заглядало в це тінисте місце й дощова вода нікуди не стікала, тут завсіди було вогко, аж холодно. На дні рову, під лопухами гніздилися жаби, чорні, здорові, окаті; а на окопі знай бігали сірі та зелені ящірки. Тут мурашня здоровенна як пучки метушилась, павуки снували павутиння, комарі зичали, мошка хмарами носилась. Дике й пустельне місце!... І на що цей рів здався коло такої високої камяної стіни? Від татарви лихої? Від злодіїв — розбишак лютих? Ні.

Покійний князь Батієв, як заходився будувати собі дворище, велів той рів викопати. Сотні кріпаків місяців зо два тільки й знали, що рили сиру землю. Вирили баюру страшенну; в деяких місцях і до води докопалися, а то воду спустили аж із озера — тоді й озеро не було таке, як тепер, гниле та миршаве, а глибоке та водяне було!... Кругом двору наче річка текла, облягав його водяний рів; тільки біля глухої залізної брами перекинута залізний місток, та й той часто ще приймавсь¹⁾. І ніяким побитом тоді не можна було дібратись до двору! — Як кріпость та стояло те дворище в степу проти міста й грізно дивилось на його своїми бойницями²⁾; в широких пробоях тих бойниць сторчали горласті жерла³⁾ гармат, із яких у великі свята, от як на Паску або Різдво, стріляли. Дворище займало десятин із десять поля; багато там люду поселилося й ніхто не знав, як там живуть вони, ото хіба гармати давали ознаку, що Батієвці святкують свято...

¹⁾ п р и й м а в с ь — притягано до замку.

²⁾ б о й н и ц я — отвір у мурі, звідки стрілялося.

³⁾ ж е р л а — дула.

Чудний той був князь Батієв: низенький, оброслий волоссям як звір: воно в нього нетільки на щоках і під очима поплялось, а й на самому кінці носа мов бородавка чорнів кущик. А очі в нього — страшні-страшенні, як у крілика червоні й угору він ними ніколи не дививсь, усе в землю; коли ж зводив їх на кого, то не даром! — Грізний він був, палючий як порох, упертий як камінь і вередливий як дитина. Сказав що робити — роби... Оце висилає кріпаків ловити живих зайців і напускати в садок... Чуеш гвалт собачий, гук людський, тупіт, біганину, а рушниці одно знай палять-гукають... Ото Батієв полює зайців у садку!... Або загадає човни стругати. Нароблять човнів; у темну-темну ніч спустять їх у рів на воду та ще й позв'язують і не тільки на човнах, але й на стіні понатикають свічок... огню-огню кругом, як пожежа! Іздáлека видно, як огненна вязка човнів тихо пливе на дні рова... Музика тне, люди співають... Ото Батієв загадав поводитись! І нікого він до себе не приймав, ніхто в нього ніколи не бував, усе те сам із своєю двірнею витіває. Городяни спершу боялись, а то й привикли; та так привикли, що, коли зачують: Батієв оте та оте загадав зробити — то трохи не все місто виходить дивитись на ту чудну-дивну затію.

І як умер старий, то довго жалкували, що не буде вже ніколи для них ніякої забавки. Справді зі старим умерла і його Батієвщина. Люди, що там жили, один по одному розтеклись-розбрились, розносили по всіх усюдах криваві сльози та гіркі жалі про те, чого їм стояли оті панські затії, що вони терпіли, як бідували. Зоставсь один сторож Грицько, старий-старий, аж зігнувся, а борода біла як молоко по коліна. Та й того в ряди-годи побачиш. У день його зовсім не видно, хіба в ночі почуєш, як старий немічною рукою дзвонить у чавунну⁴⁾ дошку, віщаючи про давню славу свого двору, про колишню розкіш-багатство. Старий і досі не стратив віри, що та слава знову вернеться, знову настане, от тільки приїде молодий панич із столиці. Роки минали, панича не було... Широкий рів без піддержки сам собою засипавсь-усунувся; вода висохла.

І от тепер, де колись човни плавали, там лопушина рослася, розпустивши свої широкі листи, і хіба тільки у ночі кумкання жаб нагадувало, що там колись була вода. Впереду стіна тріснула — сипалась, бойниці попадали й гармат не видно — сховались під своїми руїнами; міцні, залізні штаби, що держали глуху браму, іржа проїла — зламались, брама лежала долі. Ніхто її не піднімав і в роззявлені завсіди ворота видно було, як колись чистий двір заріс буряном, як сама палата опустилася. Двері її були на глухо забиті, шибки у вікнах з половини поцвіли-запліснявіли: жалібно вітер свистав у їх чорні пробоїни; колись зелена залізна покрівля злучилась, іржою мов кровю покрилась; буря задерла один ріг

⁴⁾ чавунний — металевий; з литого заліза.

угору, нікому було його полагодити; вільно вітер гуляв по всій оселі; дощ лав у дірку, стіна тріснула-розійшлася, бальки підгнили, падали, димарі на половину звалилися; мов каліка-старець визирала та палат аїз буряну. А від кухонь, від людських хат мало було чого видно; і дерево і глина і цегла позлазилась у купу і визирали страшною руїною!....

Одна тільки каплиця, де поховано пана, весело визирала своєю острою головою; на невеличкій баньці її блищав невеличкий золотий хрест. У соняшний день він світив серед руїн двору мов зоря серед чорних хмар...

Та ще садок поволі розрісся мов ліс. Колись невеличкі, замлілі дубки, кленки, бересточки, липи, тепер визирали такими здоровенними, такими пишними велетнями, гордо аж під хмари похитуючи своїми чубатими головами; поміж ними пустилось молодик — як конопель на доброму підмісті. То було не в родючій половині саду; а в родючій дивні заморські яблуні, кримські груші повимерзали, повисихали; замість них пустились розхлясті дички! Кущова рослина — порічки, агрест — розпросторилась, розширилась мішаючись із глухою і жалкою кропивою; сизий бузок, яким обсажені були стежки, переліз на їх гладеньке місце й вільно ріс собі там, де ходили людські ноги; хміль, берізка чіплялась за його тонкі гильки, лізли вгору, спускались униз, вrostали у землю і знову піднімалися вгору, непролазною сіткою оповивали його. Бузина, якої так не любив старий князь і велів із корінням викорчувати, де й набралась — висока та розкішна поросла. Все казало, що тут не доглядало вже людське око, не ходила чоловіча рука — все, почувши волю, й росло на волі. Улітку скільки тут було птиці і якої тільки не було? Соловії сотнями щебетали, зозулі, іволги, ракші, горлиці... А горобців! Ті й зимою, коли над цим глухим пустельним місцем жалібно гула одна буря, крутячи страшного верем'я і закидаючи все снігом — ті й зимою хмарами носились, несамовито цвірінкали... Така то стала тепер ця Батієвщина.

Сонце сідало, в повітрі робилося свіжіше; роса виступала на траві, де пройшла вечірня тінь; овечата, бички щиро прийнялися щипати вогку траву: за день вони так вижарилися на тому сонці — де вже його по такій спеці пастись! — що над вечір прийшлося наганяти втер'яне за день і вони геть порозбігались понад усім озером. Хлопці, сидячи на бугорці, підвечіркували; вони сиділи лицем до Батієвщини. Густа тінь чорніла між гильками здоровенного садка, прикритого зверху соняшним с'явом; з тої темної гущавини доносилося щебетання соловейків.

Всі мовчали. Сонце все нижче та нижче спускалося, пронизуючи червоним світлом тихе повітря, понад землею простяглась довга тінь: Батієвщина наче в золото окутана горіла-сіяла.

35. Іван Франко.

Іван Франко (ур. 1856 р. в Нагуєвичах, дрогобицького повіту в Галичині, ум. 1916 у Львові) це найбільший український поет поруч Шевченка.

Літературна творчість Франка дуже багата і всестороння.

Найбільшу літературну вартість мають Франкові л і р и к и, вірші з особистих і громадських переживань (збірки: »З вершин і низин«, »Мій ізмарагд«, »Зівяле листя«). Великою силою поетичного слова відзначаються Франкові поезії на патріотичні теми. (»Пролог«, »Камеяря:«).

Дуже гарні є Франкові п о е м и, де показав великих народніх провідників, що боролися за кращу долю рідної країни (»Мойсей«, »Іван Вишенський«), або визволення з кріпацтва (»Панські жарти«).

Неменше гарні є Франкові о п о в і д а н н я й новелі, в яких він змалював потрясаючі хвилини з життя непересічних одиниць (»До світла«, »Малий Мирон«, »Мій злочин«), або життя робітників (»Бориславські оповідання«), чи селян (»Лесишина челядь«).

Незвичайної ваги є п о в і с т і Франка з суспільного життя (»Борислав сміється«, »Перехресні стежки«), де він змалював складні питання й постаті. Рівнож цінні є повісті з минулого України (»Захар Беркут« — з часів татарських наїздів).

Писав теж Франко д р а м и (»Украдене щастя«) та к о м е д і ї (»Учитель«).

Окремо слід згадати п и с а н н я для дітей (»Лис Микита«, казки, »Коли ще звірі говорили«).

Франко заслужився теж українській літературі як перекладач. Переклав він багато найвизначніших творів світових літератур на українську мову.

В українській науці займає Франко одне з перших місць як дослідник української літератури й побуту. Був теж Франко взірцевим громадянином, що зробив багато добра для України.

1. Ходить вітер по полі.

Ходить вітер по житі
Мов господар з-проволу,
Колосочки налиті
Стиха хилить додолу.

„Дай нам спіти, нависнуть,
Стебло луком най гнеться,
Аж серпи тут заблиснуть,
Жнивна пісня поллеться.

І шепче колосся:
„Вітре-брате дай ведра,
Щоб нам ціло вдалося
Достояти до Петра.

Дай на кэпй погоду
І погоду на спряток,
Щоб в селянську господу
Ввійшли втіха, достаток”.

„Проганяй ти боками
Градовії навали,
Щоб не стерлись над нами,
Щоб ми марно не впали.

Ходить вітер по житі
Мов господар з-проволу,
Колосочки налиті
Стиха хилить додолу.

„Отрясай з нас щоднини
Пажерливі комахи,
Най годуються ними
Ті співучії птахи.

Стиха хилить, шепоче:
„Все вам буде як треба:
Буде бідним дар з неба,
Та земля дать чи схоче?”

„Хоч і як бушували,
Вас не збили з ніг тучі;
Градовії навали
Впер я в дебри і кручі.

„Гусінь, черви пожерли
Ті співучії птахи;
Та повзуть он по селах
Три інакші комахи...

„Де заглянуть у хату,
Гине втіха, достаток;
Ті три черви зовуться:
Коршма, лихва, податок.

„Лізуть з хати до хати,
Наче сопух могильний, —
А на черв той проклятий
Я, біднятка, безсильний”.

2. Дивувалась зима.

Дивувалась зима,
Чом це тають сніги,
Чом леди присли всі
На широкий ріці.

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт бересь
Що теплом пронима?

Дивувалась зима,
Як це скріпла земля,
Наливаєсь теплом,
Оживає щодня?

Дивувалась зима,
Як посміли над сніг

Прокльонутись квітки
Запахущі, дрібні?

І дунула на них
Вітром з уст ледяних,
І пластом почала
Сніг метати на них.

Похилились квітки,
Посумніли, замклись;
Шуря-буря пройшла,
Вони знов піднялись.

І найдужче над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема!

3. Україна.

Вона так гарна, сяє так
Святою, чистою красою,
І на лиці яріє знак
Любови, щирости, спокою.

Вона так гарна, а проте
Так нещаслива, стільки лиха
Знесла, що квилить лихо те
В її кожніській пісні стиха.

Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить її сердечно,
Не відректися власних втіх,
Щоб їй віддатись доконечно?

І полюбивши, чи ж би міг
Я Божую її подобу
Згубити з серця мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу?

І чи ж перечить ця любов
Цій другій, а святій любові
До всіх, що ллють свій піт
До всіх, що їх гнетуть ^[і кров] окови?

Ні, хто не любить всіх братів
Як сонце Боже всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Україно!

4. До великого моменту.

До великого моменту Будь готовий кожний з вас, — Кожний може стать Богданом, Як настане слухний час.	Многих, многих поколінь. У таких думках держися І дітей своїх ховай! Коб лиш чистая пшениця, — Буде паска й коровай.
Мовиш: нині інші війни. Ну, то іншу зброю куй! Ум гостри, насталою волю! Лиш воюй, а не тоскуй! Лиш борися, не мирися, Радше впадь, а сил не трать, Гордо стій і не корися, Хоч пропадь, але не зрадь!	Чи побіди довго ждати? Ждати — довго! То й не жди ж! Нині вчися побіджати, Завтра певно побідиш. Та ж не даром цвіт розцвівся! Чейже буде з цвіту плід. Таж не даром пробудився Український жвавий рід. Таж не даром іскри грають У очах тих молодих! Чей нові мечі засяють У правицях у твердих.
Кожний думай, що на тобі Міліонів стан стоїть, Що за долю міліонів Мусиш дати ти одвіт. Кожний думай: тут, в цім місці Де стою я у вогні, Важиться тепер вся доля Величезної війни. Як подамся, не достою, Захитаюся мов тінь, — Пропаде кривава праця	Довго нас недоля жерла, Досі нас наруга жре; Та ми крикнім: Ще не вмерла, Ще не вмерла і не вмере!

5. Земле моя!

Земле моя, всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй жиє глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить
Чисту любов!

Дай і вогню, щоб тим словом налити,
Душу стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювати, працювати, працювати,
В праці сконать.

6. Перший Великдень на волі¹).

(Уривок з „Панських жартів”)

Великдень! Боже мій великий!
Ще, як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики:
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть.

Як перший раз

„Христос воскрес” заспівали,
То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс...

Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, дострадали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І яось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співають: Минуло лихо!

Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, цілувались,
А дзвони дзвонять — не стають!
А молодь бігає, мов п'яна,
Кричить щосили в кожний кут:
„Нема вже панщини, ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!”
Ба, й діворá, що в старших бачить
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.

А як скінчилась Божа хвала,
На цвинтар вийшов весь народ.
І як було нас стільки сот —
Відразу ниць²) на землю впала
Уся громада й заспівала
Величній той хвалебний гімн:
„Тебе, о Господи, хвалим!”

Мов грім зарокотіли зраня
Слова високі, звуки втішні.

¹) цебто перший Великдень по знесенню панщини у 1848 р.

²) н и ц ь — навколішки лицем до землі.

Але кінець святої пісні
Покрило голосне ридання!
Дарма б і силуватись, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі вздріти.

Народ — мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлопята...
Той пару коників своїх
Цілує кожного, мов брата,
Та приговорює, пестить.
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов знімають
І бють поклони і складають
Перед іконою... Кричить
Усякий на вітання друга:
„Христос воскрес!”

А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледве замітну,
Могилку аж грудьми приник
І обнімає дернину
Й кричить щосили: „Тату, тату!
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг! Аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідний вже умре!”

7. Ідилія.

1.

Давно було. Дітей маленьких двоє,
Побравшись за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузькою
Поперек нив, в жарку літнюю днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У нього
За пазухою добрий кусень хліба
І квітка на кайстровім^{*)} капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен, оченята,
Мов вуглики жарілися і живо

^{*)} к а й с т р о в и й — суконний, повстяний.

Все бігали кругом. Мов миший хвіст,
Косичка ззаду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запасчині підійнятій
Знать кілька бульб⁴⁾ печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
За пазухи.

Не радо якось хлопчик
Ішов і боязливо озирався,
А дівчинка невпинно щebetала,
Додаючи товаришу відваги.

2.

— „Встидайся, фе! Такий великий виріс,
А плакати хоче! Хлопець, а боїться!
Чого боятись тут? Як я тобі кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!
А ти диви, хіба то так далеко?
На цей горбок, а відтам Діл⁵⁾ близенько,
А там Ділом угору, та все вгору,
Аж на сам верх! Та й годі! Там спочинем —
А може ні, чого ще спочивати,
Коли вже відти близько!... крикнем: „У!“
Та й просто враз побіжимо до тих
Стовпів залізних, що підперли небо.
А там сховаємось за стовп і тихо,
Тихенько аж до вечора пробудем.
А ти щоби не смів мені і писнуть,
Не то що плакати! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде додому на ніч,
Застукає до брами, — то ми тихо,
Тихесенько прокрадемося за ним.
А знаєш, що бабуся говорили?
У нього є донька така хороша,
Що просто страх. Вона то відчиняє
Щовечір браму батькові й щорана.
А вже дітей вона так дуже любить,
Що просто страх. А сонце не пускає
Дітей до неї, щоб із ними разом
У світ не втікла. Але ми тихенько
Прокрадемося, та й шусть, і вхопимось
Її за руки, то вже сонце нам
Ніщо не зробить. Тільки ти не бійсь
І плакати не смій! Та ж то так близько,

⁴⁾ б у л ь б а — картопля, бараболя.

⁵⁾ Д і л — гірський хребет. У Карпатах ця назва дуже часта, м. ін.
є теж біля Нагуевич, родинного села Франка.

І на дорогу маємо досить,
А там нам панна надає багато
Всього, про що лиш будемо просити.
Ану, про що би ти просив?”

3.

Поглянув

На неї хлопець, палець впхав до уст
Та й каже:

— „Мозе б ліпшого коня?” —
— „Ха, ха, ха, ха!” — дівча зареготалось.
— „Ну, сцоз, то мозе капелюх новий?”
— „Проси, що хочеш, а я знаю, знаю,
Що я просити буду!”

— „Сцо таке?”
— „Ага, не скажу!”
— „Ну, скази, а то
Заплацу!”

— „Овва, плач, то я сама
Піду і не візьму тебе з собою”.

— „Ну, а цомуз не сказес?”
— „Знаєш, ти
Дурний! Мені бабуся говорили,
Що в неї яблучка є золоті.

Кому вона те яблячко дарує,
То той ввесь вік щасливий і здоров,
І гарний-гарний буде, всім на диво.
Але ті яблучка лиш для дівчат”.

— „Я хоцу яблучка!” — заплакав хлопець.
— „Не плач, дурний, лиш не забудь просити, —
Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.

А як по яблучку таким дістанем,
То вернемось додому і нікому
Не скажемо. Не скажеш?”

— „Ні, не сказу”.
— „Ну, памятай! А скажеш — відберуть.
Чи так?”

— „А так”, — рік хлопець. І пішли.

4.

Пройшло чимало літ від того дня.
Далеко над сподівання дітей
Тяжкою вийшла й довгою дорога
До соняшних палат. І трави й ниви,
І небо й сонце, все, усе змінилось
У хлопчика в очах.

Лиш не змінилась

Подруга та, провідниця його.
Щебетання її веселе, любе,

І усміх, і надія неугасима.
Це та жива струя, що вяже в серці
День нинішній з вчорашнім і грядущим.
І ціль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, роз'яснилась.
І ось великим шляхом многолюдним
Посеред тиску, свару й товкітні
Ідуть вони, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкращий скарб.
Минає їх гордий, надутий дурень,
І розсмієсь; мина' пишній вельможа,
То і не гляне; зустріне мужик,
То в спрагу дасть погожої води
Напитися, і стежечку покаже,
І підночує, в слоту захистить.
Вони ж, побравшись за руки, тихо
І радісно, без огляду й тривоги
Ідуть на стрічу сонцю золотому.

8. Мій злочин.

(Скорочено)

1.

Власне надійшла весна, один із перших гарних, теплих днів. Перший раз по довгій зимовій неволі в тісних хатах ми сільські хлопці могли псбігати собі свобідно. Ми вибігли на сіножать, що ще була гола й сіра від скиненої недавно зимової перини. Тільки десь-не-десь проколювалася із землі свіжа зелень: сквалпиви, гострі листки тростини, ще поззивані в гострі шила, листки хрону та лопухів над потоком. Тільки в недалекому лісі сподом усе забіліло від дикого часнику, що власне починав уже відцвітати, від білих і синих підліщків.

Над нами здвигалося темно-синє склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких вершках Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі діямантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кожної хвилини холодний зимовий подув, що йшов від них униз до сходу сонця. І річка почувала це; вранці вона була ясна й чиста та плюскотіла тихенько мов уліті, а тепер клекотіла гнівно в своїх тісних берегах і протискалася вниз своїми жовтаво-брудними, розбурханими водами: це були якраз оті блискучі діяманти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не всилі було попсувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали й підскакували й бігали довкола й відвдували всіх наших знайомих: старого, могучого дуба на краю ліса, що то по його кріпких конарах ми літом лазили навзаводи з вивірками; високу похилену березу із жалібно навислими тоненькими гильками, що ми їх звичайно надуживали за гойданку на велику гризоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій

гушавині, де ми, позасідавши за грубими яворами та вязами, нероз придивлялися вечорами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; і вкінці глибокі, чисті млинівки. де ми щонеділі з гаками чатували на щупаків, а коли припекло сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій, холодній воді.

Мій голуб

Мій голубе, що в тилю сонця, тиху
Ота мислиш на проблив
І в нехитрому жару
І в нехитрому жару
Кому тібі не вистає серце
Шукає в грудях серце квітнє,
А серце серце твоє, не має серця в грудях
А серце серце твоє, не має серця в грудях
Твоє серце серце, і серце твоє серце
Доме ти серце твоє і серце твоє
Твоє серце не ждає серце твоє серце
А серце серце твоє як серце твоє серце
1711 1711

Власноруччя Івана Франка.

Тепер, щоправда, довкола було досить голо й сумно; та й у воді, що вліті густо-часто оживлювалася плюскою щупаків і громадами червонооких плотниць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми проте щокрок заглядали цікаво в воду, під кожний прут, під кожний зівялий лопух, у кожний корч, чи не задусився де який наш знайомий щупак під ледом, або чи пані видра не була ласкава зробити нашим риbam відвідин.

— Псс! Псс! — засичали нараз два чи три хлопці, що йшли передо мною, схилилися до землі й поповзли тихо наперед, намагаючися обступити довкола один корч.

— А там що таке? Що там таке? — запитав я поневолі також шептом.

— Птах! Птах! Не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у корчі. Лови! Ми ще такого не видали. Не літає мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступили корч, я пішов просто до середини корча, обережно розгорнув густі гилячки й побачив справді невеличкого пташка, що сховався в торічній траві.

Не знаю, чи він був ослаблений чи переляканий, досить, що побачивши мене над собою, не полетів і не побіг, і я в цій хвилині мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, аби побачити мого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи!

— Гляньте лише на його очі!

— А його пір'ячко!

Це був маленький болотняний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на ньому було попеласто-сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик го-
ленький.

2.

Я приніс його на подвіря. Він сидів спокійно в моїй долоні і не пручався. Я чув його м'яке пір'ячко й його тепле тіло.

— А смачне мусить бути його м'ясо! — стрілила мені нараз думка через голову. — А що якби його зарізати й дати спекти?

— Пусти його! Пусти його! — шепче щось, мов добрий янгол у моїм нутрі. — Аджеж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти.

— Ет, що там! — скликнула дитяча впертість і в найближчій хвилині я відкрутив головку малому, гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплило дві чи три крапельки крові, й малого гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп.

І нараз зломилася, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я оце зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбивства, навалив на себе провину, якої не відпокутую й не відмолю ніколи. Адже ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне, невинне життя! Ось тут, на вільнім, божім світі, перед лицем сього ясного, теплого, весняного сонця, я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсім ясно й виразно, що це вбивство було зовсім безцільне. Адже ж цього бідного трупика я не зможу ані обскубати ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки й засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний побіг геть-геть від нього, щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть споминку про нього. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось немов кліщами стискало мою душу й вона не могла в сльозах вилити свого болю. Маленький, гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою й мені здавалося завсіди, що він глядить з тихою резигнацією⁶⁾, потакує головою й шепче:

⁶⁾ р е з и г н а ц і я — зречення, самовідречення, бездушність.

— Ах, я це й знав, що пропала моя весна, що неволя буде заразом і моя смерть!

У мякому, вразливому дитячому серці не довго тривали ці турботи. По двох-трьох днях я вже забув пташка й його нещасну долю. Забув, бачилось, назавсиди. Вражіння мого злочину залягло десь у темнім куті моєї душі й звільна його приспали, прикрили й погребли інші вражіння, інші спомини.

А проте воно не завмерло. Минуло цілих двадцять літ; і коли на мене звалився перший, великий удар нещасливої долі, коли я молодий, з серцем повним жаги, бажання жити й любити, посеред чудового літа сох і вянув у тюрмі й мусів почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, роздоптувано, нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожчим скарбом моєї душі, тоді серед тривожної, безсонної ночі явився мені той маленький, гарний пташок, шпигнули мене в само серце його сумні, повні тихої резигнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим то скінчиться!

І від тоді я не можу позбутися того спомину. Він затроює мені кожну хвилину щастя, розбиває мою силу й відвагу в нещастю. Він мучить моє сумління грижею й мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке й погане, що я тільки коли зробив у своїм життю, скристалізувалося в конкретний образ оцього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком у шибу й я прокидаюся зі сну. А в хвилинах тривоги й розпуки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце й грозить ось-ось зломити силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосильний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята й нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені привиди свободи й щастя та може в найближчій хвилині без причини й цілі скрутити мені голову.

36. Борис Грінченко.

Борис Грінченко (ур. 1863, ум. 1910 р.) це — подібно як Кониський і Франко, один із найвидатніших українських громадських діячів кінця XIX. ст. По званню учитель, Грінченко присвятив ціле своє життя школі й веденню суспільности.

В своїх поезіях, оповіданнях і повістях («Олеся», «Сестриця Галя», «Соняшний промінь», «На розпутті», «Під тихими вербами») змальовував Грінченко суспільних робітників, що посвятилися для Батьківщини.

1. Подивись.

Подивись: весна устала,
Сипле пишними квітками!
Подивись: веселим птаством
Ожили степи з лісами!

Подивись: в безкраїм небі
Сонце-велетень палає!
Подивись: земнії груди
Хлібороб плугами крає!

Подивись: життя устало,
Дні пишуть золоті
Подивись — і встань до праці!
Повний сили і надії.

2. Вітер вие...

Вітер вие, плеще хвиля, Човен хоче потопить, — Ти ж керуй туди спокійно, Де твоя мета горить.	Сонце сяє, вабить душу Усміхаючись земля, — Ти ж керуй туди спокійно, Де горить мета твоя.
--	---

3. До праці.

Праця єдина з неволі на вирве, Нум же! До праці берись!
Нумо до праці брати!
Годі лякатись! За діло святее Хоч у неволі й нещасті
Сміливо будемо йти! [звікуємо,
Волю онукам дамо!
Праця єдина нам шлях уторує, Ми, щоб боротись, на світ
Довгий той шлях і важкий, [народились,
Що аж до щастя і волі прямує. Ми, щоб робить, живемо!
Нумо до праці мерщій!¹⁾
Сміливо ж браття, до праці
Праця не згине між людьми [ставайте!
[даремне, Час наступає, ходім!
Сонце засвітить колись; Дяка і шана робітникам щирим
Дякою нас тоді люди згадають. Сором недбалим усім!

4. Мати.

Ізійшло багато ночі, Сплять великі і малі; А каганчик все мигоче В хаті вбогій на столі: То на мить мов погасає, То ізнов забліма він, Голі стіни осяває, Стіл та лави коло стін. Вбого, тихо у цій хаті, Тільки прядка торохтить: Не лягла ще досі мати, Син давно спокійно спить.	Піл ²⁾ , де сон його повив; Спить хлопя рядном укрите, Бачить море любих снів: Сниться хлопцеві пахучий Ліс і луки у квітках І пташок рої співучі, Сниться сонце в небесах; Сняться забавки без краю ³⁾ , Сняться радісні дні... І щасливий усміх грає На устах йому у сні. Спить хлопя щасливе снами, Прядка ж тихо торохтить ⁴⁾ ,
--	--

Світло іноді освітить

¹⁾ м е р щ і й — скоріше.

²⁾ п і л — рід ліжка.

³⁾ б е з к р а ю — дуже багато.

⁴⁾ цебто пряде веретеном.

Наболілими руками
Ледве може вже робить.
Довгу нитку витягає
Вбога мати удова,
В хворих грудях заниває³⁾,
Як під гнетом голова.
Та не кидає⁴⁾; на сина

Заробляти треба їй...
За години година
Йде, усюди супокій.
Каганець у вбогій хаті
Ледве-ледве миготить...
І пряде бездольна мати,
Син щасливий снами спить...

5. Олеся.

1.

То було давно, ще тоді, як Україну шарпали турки й гатари, а українські гетьмани ходили з козацтвом бити ворогів.

Тоді на Волині було невеличке село. Вокруг нього були ліси. В селі жили прості люди, хлібороби. Якби не татари, то їм жити було б непогано. А то часто й густо набігали татари, грабували, палили й рабували села. Старих та молодих убивали, а молодших брали в неволю і продавали рабами на тяжкі роботи туркам. Іноді гнали татари з України тисячі нещасних людей.

І тій слобідці⁵⁾ довелось зазнати лиха, але, поки ще Бог боронив, тільки один раз. Вона заховалася в лісах і знайти її було нелегко.

Край слобідки стояла невеличка хатка. Коло неї пишався рясний садок. У садку гули бджоли, там була пасіка.

У тій хатці жив старий дід Данило. Колись він козакував, був у турецькій неволі, але визволився відтіля. Тепер він жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла. Він прийняв до себе двоє сиріт: дівчину Олеся і хлопця-стрибунця Михайлика. Олеся була невеличка дівчина, років шіснадцяти.

Дід був щасливий з дітьми, а діти були щасливі з ним. Діти дуже любили, як дід балакав з ними. Він розказував їм про Україну, про Січ, про гетьманів, розказував їм про турецьку та татарську неволю. Бувало сидить дід у пасіці, робить щонебудь коло улика або там граблі, чи що; і Михайлик теж щось тут майструє і дівчина Олеся сидить тут із шиттям. Сонце сяє, пташки щебечуть, бджоли гудуть, а Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про турецьку неволю.

А дідусь:

— Та я вже розказував, ти ж чув.

А Михайлик та Олеся:

— Ще, ще, дідусю; так гарно слухати!

І дід починає оповідати, а діти слухають і очей не зведуть

³⁾ з а н и в а т и — оmlвати, ослабати.

⁴⁾ цебто не залишає роботи.

⁵⁾ сл о б і д к а, сл о б о д а — вільне від панщини село.

із нього. Олесея схилить чорняву головоньку на руку, а Михайлик-стрибунець уже не стрибає, тільки теж сидить та слухає.

2.

А дід розповідає, як був він у турецькій каторзі!

— Три роки бу я у турецькій каторзі⁸⁾, прикований до місця. А каторга — то корабель такий. Там гребли ми веслами, женучи судину⁹⁾. А наші голі плечі раз-у-раз списували доглядачі нагаями та колючою червоною таволгою¹⁰⁾.

— І кров текла? — скрикує Михайлик.

— Текла, — каже дід.

— Я б їх усіх побив, тих татар та турків проклятих! — гукне хлопець, стискаючи кулаки.

Олесея нічого не каже, тільки все її обличчя зблідне. А дід далі:

— Покалічено тоді мене добре. Як визволили мене козаки, нездатний я вже був козакувати. Вернувся я додому. Тут я ваших батьків пізнав: і твого, Олесею, і твого, Михайлику. Ви були сусіди, Михайлик був тоді ще дуже малий, років зо два йому було. А тобі, Олесею, років зо сім було й ти бігала вже швиденько. Жили ви гарно. Коли нараз набігла татарва. Що тут казати? Відбивалися ми люто, та нічого не вдіяли. Село татари спалили, багато людей повбивали, багато в неволю забрали. Та дехто й утік. Оці то втікачі вернулися потім сюди та й знов тут побудувалися. Мене вдарено чимсь важким по голові; я й упав. Але я не вмер і вночі очутився. Дивлюся — місяць світить, видко. Тихо скрізь. Коли гляну круг себе, аж я на пожарині, а круг мене трупи-трупи... Прийшов ранок. Пішов я поміж трупами і знайшов тебе, Михайлику. Ти лежав і плакав біля мертвої матери. Тут і батько твій був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой, прокляті! — скрикує Михайлик.

— І твої тут батько й мати були, Олесею, мертві... А тебе вже я потім знайшов у лісі. Ти забігла якомсь туди. Ось і все.

Змовкне дід. Олесея сидить — не ворухнеться. У неї обличчя бліде, в очах палає вогонь. Дід гляне на неї та й похитає головою:

— Гай, гай! — каже. — Засмутив я тебе, моя ясочко. Але що ж робити? Без лиха не проживемо. Не журіться, діточки: ваші батьки полягли доброю смертю, Рідний Край боронючи. Кожна людина повинна боронити від усякого ворога свою рідну країну, не жалюючи свого життя.

— Еге, не жалюючи свого життя! — промовить дівчина тихо та й замислиться ще дужче.

⁸⁾ каторга — примусові роботи, на копальнях, кораблях і т. п.
⁹⁾ судина — корабель. ¹⁰⁾ таволга — рід рослини з колючками.

3.

Ото одного разу була неділя. Олесья з Михайликом лагодилися йти в ліс по ягоди, а дід казав:

— Глядіть, діточки, далі від багновища, а то лихо буде.

У лісі було величезне болото-багновище. Іноді, не знаючи, набреде на нього людина та й утоне. Дід і боявся, щоб з дітьми чого не було. Олесья каже:

— Не бійтеся, дідусю; хіба ми не знаємо?

А Михайлик-стрибунець і собі тоненьким голосочком:

— Авжеж знаємо!

Побрали діти глечики та й пішли. Дід довго дивився їм услід.

Михайлик каже:

— Олесью, сестричко, ходім аж на той бік!

Лісу не можна було перейти, бо ж болото там було серед нього. А обходити — далеко, верстов шість. Олесья каже:

— Алеж то далеко.

— Нічого! — каже Михайлик, — там ягід так багато! Ходім, голубонько!

Пішли. Не увійшли в ліс, а пішли по узліссі. З одного боку був височезний старий темний ліс, а з другого простягався степ. Дівчина й хлопець ішли швидко. Відійшли вже верстов на пять від дому, коли Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесью, що це таке?

Олесья глянула. Серед степу їхали люди. Вони були верхи. То були не наші люди. Острроверхі шапки маячили здалеку. Таких шапок наші не носять. Олесья багато чула дечого від діда. Вона пізнала тих людей: це були татари.

Татари! Вони приїхали на Україну палити села, убивати або в неволю забирати людей. Ось-ось вони побачуть їх і заберуть. Олесья ухопила Михайлика за руку й мовчки потягла з кущі.

— Що таке? що таке? — питався Михайлик.

— Цить! Татари!

Михайлик так і занімів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олесья зза кущів бачила, як татари їхали просто на ліс, як поводили сюди й туди головами. То вони шукають, де слобода. Ще якийсь час і вони знайдуть її... Що тоді буде?...

Село запалять, людей повбивають... І дідуся вбють... Боже мій, треба бігти, треба сказати!... Алеж татари ідуть кіньми: доїдуть швидче, ніж вона добіжить. Як би вони тут загаялися... Та як же те зробити, як це їй зробити?

Бідне серденько Олесі мучилося. А татари під'їздили все ближче та ближче... Вже видно погані обличчя. І відразу Олесья надумала...

Вона вхопила Михайлика за плече:

— Братіку, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що їдуть татари! Чуєш?!

І потрусилася хлопця за плече. Він немов прокинувся від того і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуся вб'ють.

— А ти ж? — спитав хлопець.

Олеся штовхнула його, щоб біг, і каже:

— Я знаю сама, що зроблю, не бійся! Ніколи балакати — біжи!

4.

Хлопець не думав довго. Він кинувся в ліс і побіг з усієї сили. Олеся лишилася сама. Постояла ще кілька хвилин. Лице її було бліде. Але вона не боялася. Вийшла зза куща і пішла попід лісом зовсім не в той бік, де була її слобода. Йшла так, мов не бачила татар. Але татари її побачили. Кинулися до неї. Олеся скрикнула і побігла що сили далі. Та бігла вона не довго. За хвилину татари наздогнали її, щось закричали, загукали й ухопили. Їх було чоловіка тридцять. Вони зупинилися й почали проміж себе балакати. А далі один високий прийшов до дівчини. Забалакав по-нашому, але так погано, що дівчина ледве зрозуміла, що він каже:

— Хороша дівчина! Хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам покажи, де тут слобода.

Олеся каже:

— За лісом. Оцей ліс пройти та й слобода на тім боці.

А татарин до неї:

— То ти нас проведи цим лісом, бо ми дороги не знаємо.

Олеся каже:

— Проведу!

А татарин знов:

— Та не одури, не тікай! А то, бачиш оце?

І він виняв з піхви криву гостру шаблюку і лиснув нею перед очима дівчини.

— Бачиш оце? Голову зрубаю!

Олеся каже:

— Бачу.

5.

Олесі накиннули на шию аркана¹¹⁾. Високий татарин узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня й каже:
— Веди!

Олеся повела. Але йшла зовсім не в той бік, куди Михайлик побіг. Ще трохи обійшла ліс, тоді знайшла стежку, що бігла в ліс із степу, і пішла по ній. Татари їхали слідком за

¹¹⁾ ар кан — довгий шнур, яким ловили татари людей.

нею. Де далі ліс усе густішав: Олеся вела ворогів просто в середину лісу, де було болото. Вела й думала: „Чи добіг вже Михайлик додому? Чи сказав дідусеві? Ох, хоч би мені довше поводити бісурменів, поки він добіжить!”

Ішла тихо, іноді звертала на бік, тоді знов назад верталася. Татари сердилися, а високий кричав:

— Що ти плутаєш? Веди гарно, а то осьь...

І показав рукою на шаблюку.

Дівчина казала:

— А ось зараз ліс кінчиться, там і слобода.

І веде далі. Ліс зробився страшенно густий. Але ж Олеся добре його знала. Так часто ходила сюди по гриби та по ягоди. Вона знала, де болото. Невеличка смужка твердої землі вганялася у дряговину¹²⁾. Олеся повела татар туди. За деревами болота не було видно. Вона вела їх аж до краю твердої землі й зупинилася. Навкруги було темно й пуща така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг звідсіль вийти, не загрузши в болоті. Татари лісу не знали.

Високий татарин крикнув:

— Чого ж ти стала? Веди!

Дівчина повернулася до ворогів. На блідому обличчі палали в неї темні очі. Вона глянула ворогам в очі й тихо промовила:

— Далі не піду.

Татарин під'їхав аж до неї, показав їй нагая і вилаяв. Дівчина усміхнулася.

— Я не поведу вас далі, хоч би ви й убили мене. Я вас, вороги, завела в цей ліс і ви певно не вилізете звідсіль.

У тій же хвилі ніж блиснув у татарській руці й ударив дівчину в груди. Як билина підрізана впала вона додолу. Але ще не була мертва. Вона підняла ще руку.

— Кожний повинен Рідну Країну боронити! Знайте це, вороги!

Її головонька схилилася й чиста душа покинула тіло. Татарин плюнув на неї й усі вороги завернули назад.

6.

А Михайлик тимчасом добіг додому. Він казав, що татар хто й зна скільки. Люди покидали все й повтікали в ліс. Дід Данило думав, що він там і Олесю знайде.

День просиділи люди в лісі. Потім їм не стало їди. Треба було вертатися. Другого дня післали одного парубка подивитися, що в селі. Парубок вернувся й сказав, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що татари їх обминули і вернулися додому. Але ж Олесі там не було. Дід Данило попросив кількох чоловіків і всі, озброївшись, гуртом пішли шукати її в лісі. Михай-

¹²⁾ дряговина — багно, мокряк.

лик привів їх до місця, де він покинув Олесю. Тут знайшли татарські сліди. По тих слідах пройшли в лісову пушу. Довго йшли, аж поки побачили кілька татарських коней, що позагружали в болоті; татар не було. Мабуть вони позлазили з коней та й потопилися в багні.

Дід Данило йшов попереду. Він перший побачив Олесю. Лежала мертва, з ножом у грудях. На шиї в неї був татарський аркан. Тут тільки зрозумів дід Данило й усі люди, що вона своєю смертю урятувала рідне село. Зробили мари з гильок і понесли дороге тіло додому.

Другого дня ховали Олесю. Подруги-дівчата несли труну. В ній лежала Олеся убрана, як до вінця¹³⁾. На голові був вінок. Навкруг співали пташки, угорі сяло сонце. А вона лежала тиха, спокійна. Навіть здавалося, що на обличчі в неї сяла радість. Еге, їй можна було радіти!...

Ридаючи проводили її до холодної ями; ридаючи засипали землю. Не сам дід Данило плакав — плакали всі: і старі й малі, чоловіки й жінки і подруги-дівчата. Але, як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову. Він уже більше не плакав. Обличчя його поважне. Він простяг руки на могилкою й сказав:

— Кожний повинен боронити свій Рідний Край, не жалюючи життя! Дай Боже всякому такої смерти.

37. Михайло Коцюбинський.

Михайло Коцюбинський (ур. 1864, ум. 1913 р.), найвидатніший український новеліст. В своїх новелях змальовує Коцюбинський не лише зовнішні події, але й усе те, що діється в душах героїв, їхні навіть найдрібніші душевні порухи. — Разом із Кобилянською є в творцем українського модернізму, нового напрямку в українському письменстві.

Найважливіші його новелі, це «Пятизлотник», «Для загального добра», «На камені». Крім того написав дві повісті «Фата моргана» та «Тіні забутих предків».

На крилах пісні.

Я виразно почув журливо-поважний голос української пісні. Що це? У цьому глухому закутку Басарабії — пісня моєї Країни? Чи не омана це, чи не хороблива часом уява моя викликала галюцинацію¹⁾ слуху?... Я навіть трохи змішався. Але ні, це не уява: я чую як пісня дужчає, здіймається вгору.

Не знаю, чи то з усіма таке діється, чи то лише зі мною, спраглим усього рідного, тепер далеко від мене, але згуки пісні, що торкалися мого вуха, лягали перед очима фарбами, малювали мені з дивною яскравістю цілі образи. Я перелетів

¹³⁾ як до вінця — як до шлюбу.

¹⁾ галюцинація — хоробливий, оманний привид.

на крилах пісні в давно минуле, я жив у минулому, я бачив, чув, з тріпотанням сердечним відчував смуток, радість...

»Ясно, ясно сонечко сходить,
А хмарнесенько заходить...
Смутен, смутен чумацький отаман —
Він по табору ходить...«

І уявляється мені степ. Широкий, безмежний, незайманий степ. Передранішній вітер злегка хвилює тирсу²⁾). Бліде небо мигтить зірками по блакиті, що оповила степову далечінь. У синьому тумані ледве мріють могили, чорніють здалеку лози.

Край шляху, в долині, догаряє вогнище. Білий димок, хвилюючись, здіймається догори понад чумацьким табором, що чорніє у пільмі здоровими мажами³⁾), немов якийсь дивоглядне чудовище. Табор ще спить. Степова тиша жадливо підхоплює всі згуки... Ось чутно, як сопуть ситі воли, жвакаючи росяну траву, десь за комишами в озері квакають жаби.

Табор ще спить. Тільки не спить чумацький отаман... не спить, по таборі ходить... Від буйного вітру, від ясного сонця змарніле обличчя його повите задумою й смутком. І хто його зна, яку думу чумацький отаман у степу серед ночі думає, чого немов журно йому, важенько на серці? Чи тим, що сторона чужая, далекая, чи то тим, що згадалась родина близькая, дружина вірная, а чи серце віщує якусь лиху пригоду в сьому степу широкому, необмежному?

Але помалу-малу синя імла рідшає, яснішає, східній край неба обливається широким усміхом свитання, світова зірка блідне й тремтить, догаряючи... Починає дніти.

Гей, ви хлопці, ви добрі молодці,
Уставайте, вози мастіте,
Вози мастіте, ярма наривайте,
Сиві воли запрягайте...

І вмиль по слову отамановому

Хлопці встали, вози підмазали,
Нові ярма понаривали,
Сиві воли позапрягали..

Одвічним, закуреним шляхом тихо посувалася валка. Немов вуж-велетень плазує серед степу.

Степом ідуть нові вози риплять,
Сиві воли ремигають...

Лінивою, тихою ходою чвалають круторогі, бедраті воли, похитують лобатими головами, жують безустанно жвачку... Брязчать мережані ярма з терновими занозами, поскрипують нові чумацькі мажі, укриті шкірами, закурені в далекій дорозі... Біля возів ідуть чумаки, на пужално опираючись. То все високі, кремезні постаті в смоляних сорочках та штанах, закурених брилях або шапках високих. Згорда поглядають вони

²⁾ тирса — степова рослина. ³⁾ мажа — широкий чумацький віз.

довкола, певні в своїх силах, байдужі до всяких життєвих невигод.

Попереду чумацький отаман
На сопілочку грає...
Що він грає, грає — вигриває —
Він пригодоньку знає...

Ой, знає він чимало пригод, той кремезний, як із криці вилитий, бувалий отаман. Тужливо пісня зринає з сопілки та не розважа сумного серця, невесело якось говорить. Говорить вона йому, що на цій широкій та прибитій слізеньками перелитій дорозі не раз і не двічі здобудеться чумак лиха. То воли йому пристануть або похворіють — і тоді чумакові пропаща година; а то паші худобі не стане, ревуть воли голодні, за серце беруть чумака тою скаргою невимовною. Нагадує пісня й про здобичників диких, що з нетрів придорожних, з комишів непролазних чигають на валку, готують у степу глухому криваву драму...

Та нема гіршої пригоди, як слабість у дорозі. Ось на задньому возі, як вялая риба, лежить хворий чумак, на вижницю схилився. Мовчки йдуть чумаки біля волів, не гомонять поміж собою, не погукують на волів. Сумно... А недужий широко розплющеними очима, востаннє споглядає на цей степ широкий, немов килим квітчастий... Ох, умре він, умре на чужині, серед степу сього хорошого та чужого, конче вмре. Не дурно ж пугав пугач край гаю, не дурно волики його не пасуться чогось, води не пють, тільки ревуть жалібно, немов чують близьку смерть господареву... Жалко кидати тих змалечку виплєканих воликів, тих вірних товаришів у дорозі, що так розуміють смуток і радощі хазяїнові... А хто перекаже вітцю-неньці про смерть їхнього сина, хто потішить бідну жінку, діточок дрібних? Хто поховає його в чужій сторонці? І прохає він своїх товаришів, як будуть повертати у край рідний — уклонитися від нього вітцю-неньці й вірній дружині... І просить він доглянути його воликів любих, щоб не зазнали вони ні в чому недостачі. Та ще благає, хоч притиками викопати йому діл глибокий, зробити домовину хоч з роґожі, та заховати в степу край дороги, висипати високу могилу, щоб з цієї могили видно було його рідну Україну... А на могилі хай посадять червону калину, хай вона пригадає йому його милую та далеку сторонуньку.

І стоять чумаки, вірнеє браття, круг конаючого, похиливши сумно голови, і обіцяють вони сповнити його заповіт... Солона сльоза не в одного зависла на довгих вусах...

Вволили чумаченьки товаришеву волю. Он там у долині, під білими березами, копають уже діл глибокий, довічну хатину чумакові. Ревнули сірі воли, до гробу йдучи за своїм господарем, рушило й чумацтво за возом — останню послугу дати вірному товаришеві... Низько похилились непокриті

голови, степовий вітер має довгими чубами та вусами...

Еге, багато пригод знає чумацький отаман і не про одну виспіває йому, вимовляє голосна сопілка.

А валка посувається. Риплять вози, брязчать ярма, хмара куряви купається в золото-кривавому світлі заходячого сонця.

Пора вже й на нічліг стати.

Ой, ви хлопці, ви добрі молодці,
А де будемо ночувати?

до ватажан звертається отаман.

Ой, ми будем, будем ночувати
В чистім полі, край байраку;
Недалеко від зеленого гаю
Будем огонь розкладати.

Порозпрягали чергові волів, межі возами під явором палає багаття, гомін стоїть у таборі.

А онде осторонь, на важницю схилившись, лежить самотній поміж возами парубок, на сопілку виграває... Тиха та ревна мелодія викликає перед нього образ милої дівчиноньки... Що то вона робить тепер, чи думає про нього?

А від багаття доноситься гучний регіт веселої юрби, чутно жартливі приспиви до танців, плескання в долоні, брязкіт підківок. Ударили лихом об землю чумаки, воліють дати лиха закаблукам...

Нікому й на думку не спаде, що готується пригода, що лихо вже близько, що он

Ізза того зеленого гаю
Розбійники виглядають..

Махнув рукою ватажко — і розбійники облягли навколо табор.

Що найстарший той розбійничок
На воронім коні грає.
Що він грає, грає — виграває,
До табора привертає...

Вжахнулись чумаки, зірвались на рівні ноги. Думка про волів, про своє добро, ба, й про своє життя власне блискавкою мигнула в голові кожного. Що робити? що чинити? де отаман?

Його засмалене мужнє обличчя спашнуло же звагою і металевим гострим голосом вигукує він над сполоханим табором наказ, аж луна котиться гаєм:

Ой, ви хлопці, ви добрі молодці!
Ой, беріте друки в руки...
Гей, та й бийте, бийте не жалійте...

Стрепенулося чумацтво... метнулось до возів по друччя — і стало до бою.

І от при світлі догоряючого вогнища, у глухому, степо-

вому байраці, у мертвій тиші сонного гаю — счинився бій. Брязкіт друччя, крики, стогін, дикі голоси сполоханих птахів, усе те зіллялося в один несказаний галас, в одну хвилю диких згуків... Котиться та хвиля гаєм, далі тихшає, а ще далі гине в далекому просторі, під темним зоряним небом.

Здригнулися комишники, побачивши побитих товаришів і кинулися на втекти, підставляючи спини під чумацьке друччя.
— Годі — гукає отаман, — підпалити комиші!

І от по слову отамановому викресали чумаки огню й підпалили з берега комиш. Знялася чорна хмара диму, лизнув огняний язик раз, удруге, обхопив урешті ширше простору, і пішло гоготіти полум'я, здіймаючи до неба немов огняні руки...

А серед табору, оточений ватажками, стоїть отаман та напів жартом наказує чумакам зібрати побитих розбійників та скласти на вози.

На нові вози кладіте,
Та й повезем у город Полтаву,
Та й зробимо собі славу:
Що їх сорок, сорок і чотири
Нас десяток не побили..

Пісня замовкла.

Але я був ще в степу, бачив червоне проміння пожежі, бачив чумацький табір з чорними мажами, з кривавим бойовищем, з чумаками, гордими перемогою своєю, і до уха ніби долітав рик волів, сполоханих нічною колотнечею...

38. Ольга Кобилянська.

Ольга Кобилянська (ур. 1865 р. на Буковині) в своїх повістях і оповіданнях показувала переважно непересічні жінки, що помітно відривалися від свого довкілля. Це переважно артистки, яких духове життя дуже глибоке («Царівна», «Valse melancholique*»), «Через кладку»). Малюючи ніжні дрогогання людської душі — перша в українському письменстві — дала Кобилянська основи під розвиток українського модернізму.

Прегарні є теж повісті Кобилянської з селянського життя («Земля», «В неділю рано зілля копала») та нариси про красу природи («Битва»).

В долах.

Стоїть ліс. З дерев: берези, трепети, черемхи, дубина і таке інше.

Восени опадає листя, жовкне й шелестить. Грає в світлі різними барвами, іноді місцями жаріє проти сонця, мов самополум'я.

Між ними одна сосна. Все зеленіє.

*) Читай: «Вальс мелянхолік».

— Чого зеленієш? — накинулися дерева одного разу на неї. — Ми всі осінню жовкнемо і скидаємо листя, а ти одна хочеш відзначатись у лісі?

— Я сосна, — відповіла вона поважно.

— Що це сосна? Або ж ти не деревина як ми? Не ростеш у землі? Коріння твоє деінде як у землі? Як це!

— Я сосна, — відповіла вона знов поважно.

— Відколи живемо, складаємо річ річно листя, не зміняємо свого звичаю, а ти одна бавишся зеленню. Сміх і наруга!

Пішов лісом сміх.

Коли пізною осінню почали сніжини літати й на гиллю дерев білим пушком укладатися, а сосна все задержувала свою одіж, піднявся гвалт.

— Ще не скинеш твої голки? Вже час би! Ми вже давно про свою зелень забули...

— Я сосна, — знов відповіла деревина.

Тоді вони загуділи. — Проч з тобою! ти не деревина, ти зайда. Твоє право неприродне, неможливо, щоб у цій порі справедлива деревина ще зеленіла!

Сосна схилила поважно свої віті до землі. Росла тут давно та зелень усе задержувала. Голочки її стали гострі й неприязні проти дотиків, а вершину здіймалася до небес. Самітною почувала себе в лісі. А що була ростом найвища, орел спинявся на її вершині, прилітав і відлітав. І добре було йому в її густій зелені. З її корони глядів на цілий ліс.

Гордий і різкий птах був, що низин не любив, а відносин з пташнюю, що цвірінькала по дубинах і трепетах, уникав. Сказано — цар птахів.

Добачила його стара черемха на вершині.

— А онде на вершині зайди загніздився орел! — закричала. — Чи не сором це для нас, та зневага? Схаменіться! Та скільки ще прекрасних молодих дерев у лісі, берези, трепети, черемхи, бучина, вільшина. Ні, він на зайді загніздився! Чи чули? Яка там з неї деревина? Давай згоняти з неї орла. Царя-птаха украла нам!

— Украла, украла! — понеслося лісом.

— Я сосна, — обізвалася деревина.

— Що сосна? І що з того? Які в тебе заслуги? Який з тебе на будівлю матеріял? Від сьогодні до завтра. Ціла твоя заслуга, що вгору пнешся. Гей, товариство, схаменіться, вона орла нам украла!

— Украла, украла!

— Я власне для орлів, — сказала сосна.

Новий гвалт.

— Для орлів? А то що? В нас нема вже на чім загніздитись? В нас нема трепет? В нас нема грабин? Нема бучин?

Ще раз пояснила деревина, що вона сосна.

— — — — —
Стрілець ішов лісом. До нього звернулися зі скаргою.

— Орла украла?

— Украла, украла!

— Де він?

— Ось де. На вершині зайти.

В стрільця зброя. Він пан і над царем-орлом.

— Вбити?

— Ні, шкода. Може дасться освоїти.

— Добре. Треба зігнати орла з вершини.

Гукнув вистріл лісом. Задрижала корона деревини. Орел ні крилом не кивнув.

Розлютився стрілець. Давай підпалити сосну, щоб не вертався до неї більше.

Підпалили деревину...

Гей, який вогонь спалахнув із неї! Як загорілася сосна! Мов у мученицю перекинулася за короткий час. Полум'я колихалося хоругвами між її широкими віттями, а золоті іскри розприскувались луком над цілою вершиною. Дим садив розпучливим гозгоном під небеса, та рятунок ні звідки не наспівав. Кипуча живиця спливала як сльози в долину й горіла сосна мов пречиста жертва. Згоріла аж до пня.

Спокійно стало влісі. Спокійно й буденно. Не чути широкого шуму сосни.

Вже не буде більше зимою зеленіти, не буде вже більше й орлів голубити.

А орел, цар птахів?

Відлетів, збивши люто крильми, не повертає більше. Загніздився на високій скелі, несила його освоїти.

Гордий і неприступний, не змінюється він ніколи. Все інше забув: трепети, черемхи, бучину й дубину. Лиш одно не вгаває в його вірній душі: це образ пишної жертви, що в долах упала, й погорда до низин.

39. Леся Українка.

Леся Українка це приbrane письменницьке імя Лариси Косач-Квітки (ур. 1872 на Волині, ум. 1913 р.). Сама кволого здорова, писала бадьорі поезії, повні віри в краще майбутнє («Гетьте думи»). В своїх прегарних драмах і драматичних поемах не обмежувалася до українських тем («Лісова пісня»), але змальовувала теж постаті й події з інших країв і часів, чужі, але близькі нам своїм героїзмом, чеснотами, любов'ю рідного краю («Оргія», «Адвокат Мартіян», також поема «Роберт Брюс»).

1. Гетьте, думи!

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Я на вбогім, сумнім перелозі
Буду сіяь барвисті квітки,
Буду сіяь квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая міцна,
Може квіти зійдуть і настане
Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І несучи, вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу темную нічку невидну
Не стулю ні на хвилюк очей:
Все шукати му зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Я не дам свому серденьку спати,
Хоч кругом буде тьма та нудьга,
Хоч я буду сама почувати,
Що на груди вже смерть наляга.

Смерть наляже на груди важенько,
Світ застеле суворая мла¹),
Але дужче забеться серденько.
Може лютую смерть подола.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть, думи сумні!

2. Красо України!

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбалю!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!

¹) м л а — мряка.

Онде балочка весела,
В ній хороші, красні села;
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті;
Коло сіл стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.

Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю; аж знову
Бори величезні, густії
Провадять таємну розмову.
Ой, ярочки зелененькі,
Стежечки по них маленькі,
Перевиті мов стрічечки,
Збігаються до річечки;
Річка плине, берег рвучи,
Далі, далі попід кручі...

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!...

3. Роберт Брюс.

1.

Вже буде літ пятьсот томў:
На край шотляндський²⁾ вільний
Війною йшов король Едвард,
Англійський владар сильний.
Зібрав він лицарів своїх,
Все горде пишне панство,
Щоб то шотляндський вільний люд
Забрати у підданство.
По всій Шотляндії йде гук
Луною голосною:

— „До зброї, браття! Ось іде
Король Едвард війною!
Гей, милі браття, чи у вас
Ясної зброї мало?
Хіба в шотляндській стороні
Вже лицарів не стало?“ —

Лицарство йде, земля гуде;
Зійшлись ворожі лави...
Багато буде цього дня
Кривавої забави!

²⁾ Шотландія — нинішня північна Англія, колись вільна країна.

Бряжчать мечі, блищать списи
І шоломи ясні;
Гукають люто вояки,
Ржуть коні воронії.
Воюють день, воюють два,
На третій день — ой горе!
Шотландці крикнули: „Біда,
Король Едвард нас бере!“
Англійське військо бе-січе,
Англійська зброя сяє;
Шотландська зброя опада,
Лицарство знемагає.
А тут король Едвард спинивсь
І сурма забреніла,
Знялась над військом короґва,
Та не барвіста — біла.
Всі стали тихо, всяк свій спис
До долу похиляє.
Гукá герольд: „Король Едвард
Шотландців призиває
Лихую зваду залишить,
Спокій вернути краю,
Прийти до згоди без війни
По-братньому звичаю.
Так каже наш король: »Хто з вас
Погодиться зі мною,
Той і маєтками й людьми
Владітиме в спокою.
Люд простий має нам платити
Податки й десятини³⁾,
А лицар буде вільний пан
Своєї батьківщини.
Всяк лицар має з королем
Ходити у походи,
Зате він матиме собі
І ласку й нагороди«”.
До долу впали короґви —
Весь гурт шотландський панський
Враз крикнув: „Згода! хай живе
Едвард, король шотландський!“
Шотландське лицарство здалось;
Але один зостався
При зброї лицар молодий —
Робертом Брюсом звався.
Едварду глянув він в лице,
Мов кинув блискавицю,
Здійняв і кинув ворогам

³⁾ д е с я т и н а — рід податку: десята часть з у сякого приходу.

Залізну рукавицю.
Потім остроги дав коню —
Кінь вороненький звився,
Помчав у гори мов стріла,
В міжгір'ю темнім скрився.

2.

Поїхав Роберт по шотляндській землі
Здіймати народне повстання;
Гонців розіслав він по всій стороні
Скликати селян на зібрання;
Коли на широкій долині між гір
Зібралась великая рада,
Роберт тоді вийшов до люду й сказав:
— „Шотляндці, вчинилася зрада!
Нема в нас лицарства, нема в нас панів —
Вони вже англійські піддані;
Та є ще в країні шотляндській народ,
Не звик він носити кайдани!
Повстаньмо ж тепера усі, як один,
За діло братерськеє спільне!
Розкуймо на зброю плуги! Що орать,
Коли нашеє поле невільне?“
Тут всі зашуміли, мов хвилі морські:
— „Ходімо, добудемо волі!
Або наші голови вільні, буйні
Складемо на нашому полі!“
І там на широкій долині між гір
Селяни всі табором стали,
Палили багаття⁴⁾ вони цілу ніч,
Все ясную зброю кували.
На ранок узброєне військо було:
Кому ж не дісталосся зброї,
Тому не забракло сокири, коси
Та в грудях відваги міцної.
Те військо не мало ясних коругов,
Ні панцирів срібних, коштовних;
На простих селянських щитах не було
Девізів⁵⁾ гучних красномовних.
У цілого війська девіз був один:
За волю, за рідну країну!
Хоч слів тих ніхто на щиті не носив,
Та в серці носив до загину.
І так вони вийшли напроти панів,
Роберт їх провадив до бою;
Ні одного лицаря окрім його

⁴⁾ багаття — вогонь, вогнище.

⁵⁾ девіз(а) — клич, гасло.

Не мали шотляндці з собою.
Шотляндське лицарство усе перейшло
Служити в англійському війську,
Пішло боронити мечем і щитом
Корону і владу англійську.
В нещасну годину шотляндський народ.
Кував свою ясну зброю;
У першому бої розбиті були,
Багато лягло головою.
У друге зійшлися — недоле тяжка!
Знов військо шотляндське розбите.
Ударили втретє — знов поле кругом
Все трупом шотляндським укрите.
Міцна була сила потужних панів
І ватаги⁶⁾ мудрі знайшлися;
Ні в гори завести, ні в нетра загнать
Обачні пани не далися.
Широкі долини, розлогі лани
Шість раз були кровю политі;
Шість раз пролунав по Шотландії крик:
»Шотляндці, шотляндці розбиті!«
Ні зброї вони, ні своїх корогов
Едварду до ніг не зложили,
Та волю й країну свою боронить —
Не стало селянської сили.
Одні полягли, а другі розійшлись —
Пішли своє поле орати;
Без війська, без слави зістався Роберт...
Що ж має тепер він почати?
Чи має піти, як шотляндські пани,
Едвардові зброю віддати,
Зістатись отут в подоланій землі,
Остатнього сорому ждати?
Ні, краще не бачить того і не чуть,
Як гинути буде країна...
— „Прощай, моя рідна країно! Прости
Свого безталанного сина!
Хотів би я вільною бачить тебе,
Але не судилося тее...
Далеко тепер, на чужих берегах
Поляжу за діло святее”.
Так мовив Роберт і подався він геть
На беріг убогий ірландський⁷⁾;
Він думав по вік не вертатися знов
В Ірландію мався пробить корабель,

⁶⁾ в а т а г — провідник, ватажок.

⁷⁾ І р л я н д і я — острів біля Англії.

Що лицарів віз в Палестину,
На ньому від'їхати хтів і Роберт
У тую далеку чужину.
У купі з відважним лицарством бажав
Піти у хрестовім поході,
Що б ділу святому останнім життям
І силою стати в пригоді.

3.

На безлюдному березі моря
Одинока хатина стоїть;
В тій хатині рибальській убогій
Збройний лицар самотній сидить.
То Роберт. Він в вікно поглядає,
Чи не мріють оті кораблі,
Що везуть хрестоносців відважних
На війну до Святої Землі.
Ні, не видно нічого на морі,
Не білють вітрила ясні.
Грає вільне, широкеє море,
Гомонять його хвилі гучні;
Та Робертові сумно дивитись
На те море веселе, буйне —
Як згадає він рідну країну,
Затремтить його серце сумне.
І Роберт, від вікна відступивши,
Ляг на лаву і погляд підвів
На потріскану стелю: На стелі
Павутиння павук собі плів.
І знечевя Роберт задивився
На роботу того павука.
Лицар бачив, як прялась помалу
Тая нитка слабонька, тонка;
Як павук на цій нитці спускався,
Розколихувавсь потім на ній,
Щоб її до стіни причепити,
Потім невід розкинути свій.
Що гойднеться, то й нитка порветься
І до долу павук упаде;
А зараз же злазить у гору
І нову собі нитку пряде.
Так шість раз той павук обривався
І шість раз він на стелю злізав;
А в сьоме таки утримався
Йї до стіни свою нитку прип'яв.
Тут Роберт раптом скочив на ноги,
Ухопив свою зброю до рук

І гукнув: „Та невже таки лицар
Менше має снаги ніж павук?!”

4.

Ой, то ж не сокіл-винозір
Злетів згори в долину,
То прилетів юнак Роберт
У рідную країну.
Він на коневі воронім
По краю пробігає,
В останній раз шотляндський люд
До бою він скликає:
— „До зброї всі! Чи ще живе
Міцна відвага ваша?
За волю згинуть ми клялись,
А де ж присяга наша?
Хто волі ще не відцуравсь,
Нехай іде до бою!
Хто памята про славу й честь,
До зброї! Хто за мною?”
Не згас, не згас шотляндський дух,
Шотляндія повстане!
У сьомий раз, як в перший раз
Зібралися селяни,
Коли Едвард не сподівавсь
Шотляндського повстання.
Його лицарство розійшлось
Уже на спочивання,
Зісталась тільки покищо
Мала частина війська.
Безпечна й смілива була
Залога та англійська.
Все розмовляють вояки,
Які з війни достатки,
Які в Шотляндії король
Збиратиме податки.
Серед англійських вояків
Сидять пани шотляндські:
Тепер король їм знов вернув
Права й маєтки панські.
То ж завтра кожний з них піде
До рідної оселі;
Чого ж сидять вони такі
Смутні та невеселі?
Того, що душу їм гризе
І сором і досада,
Здається їм, що все кругом
Гукає: „Зрада! зрада!”

Англійські ж лицарі собі
Пісень гучних співають
І так бадьоро на списках
Їх короговки мають.
Селяни тихо підійшли
До війська за горою,
З'явилися наче зпід землі
І вдарились до бою.
Все зашуміло, загуло
Мов буря-хуртовина.
Роберт літа на воронім
Неначе громовина.
Ох, лютий бій, останній бій —
Щаслив, хто переможе!...
Англійці в розпуці кричать:
„Ратуй нас, милий Боже!”
До них з границі поспіша
Від короля підмога;
Її стріча шотландський крик:
„Ні, наша перемога!”
Підмога сильна надійшла,
Але, шкода, вже пізно!
Женуть шотландці ворогів,
Гукають в слід їм грізно:
„Не доведеться більше вам
Ламать чужої волі!
Коли життя вам дороге,
Кладіте зброю долі!”
Шотландське військо зайняло
Англійців під горою;
Нема рятунку їм, нема —
Складають долі зброю.
Тоді з громади виступа
Роберт і промовляє:
— „Отак тепер шотландський люд
Англійцям об'являє:
Наш край від давна вільним був,
Таким по вік він буде,
Ви бачили, як прав своїх
Боронять наші люди.
Хай в Англії Едвард збира
Податки й десятини,
А всяк шотландець вільний пан
Своеї батьківщини.
Селянам нашим байдуже
Про ласки й нагороди,
Вони не підуть з королем
За лицарством в походи.
Тепера вашу зброю всю

В заставі я лишаю,
А вас до дому відпущу
По братньому звичаю.
Ідїть, Едвардові скажіть,
Як чули; по сій мові
Коли не згодиться на мир,
Ми знов у бій готові”.
Англійці мовчки відійшли
Без корогов, без зброї;
Без радощів пішли вони
Геть до землі рідної.
І як в долину вже зійшли,
Оглянулись на гору —
Роберта вгляділи вони
Серед сільського збору.
Укрита людом там була
Уся гора зелена,
А вище всіх стояв Роберт,
У ніг його знамена;
Лежала й зброя вся ота,
Що на війні забрали;
Шотляндська зброя й корогви
Навколо нього сяли.
Роберт неначе річ держав,
Змагався, боронився,
Зняв потім ясний свій шолом
І людові вклонився.
Англійці чули, як гукнув
Увесь той гурт селянський:
„Хвала і честь! Нехай живе
Роберт, король шотляндський!”

5.

Так Роберт за снагу та відвагу
Королем у Шотляндії став;
В Единбургу⁸⁾, преславному місті
Привселюдно корону прийняв.
Урочиста відправа скінчилась,
Вийшов з церкви король на майдан.
Люд гукає: „Робертові слава!
Хай живе він до віку, наш пан!”
Коли це стихло раптом гукання
І весь люд мов чекає чого.
З юрби виступив гурт невеликий —
То обрані від льоду всього.
З них один наперед виступає,
Короля він поклоном віта;

⁸⁾ Единбург — столиця Шотляндії.

Поглядає навколо по людях
І таку промову чита:
„З ласки Бога й народа обраний,
Наш королю! Вітаєм тебе!
Ми підданими влади твоєї
Признаємо охоче себе!
Ти веди своїм розумом ясним
Добрий лад у рідній стороні;
Обіцяємось ми тобі вірно
Помагати в миру й на війні.
Коли ти боронитимеш волю
Й самостійність народу твого,
Ми повік шанувать тебе будем.
І любити як друга свого.
Ти кликнеш на війну, ми зберемось
Під твою коругву всі гуртом,
Ми готові тобі і країні
Послужити мечем і щитом.
Та коли ти забудеш про справу
Чести й волі народу свого,
Схочеш інші богатшії землі
Прилучити до панства твого —
Ми не підем тоді за тобою,
Щоб чужого добра здобувать:
Нам не тісно у рідній країні,
Нам не треба в чужу мандрувать.
Коли ти серед панських розкошів
Продаватимеш свій люд панам,
Ми самі боронити потрапим
Ті права, що належаться нам.
А коли ти англійській короні
Віддаси королівство своє —
Знай, що в тую ганебну годину
Пропало й панування твоє.
Ми тебе на державу вінчали,
Ми тебе й розвінчаєм сами;
І коли проти нас ти повстанеш,
Проти тебе повстанемо ми.
Дай нам Боже, радіти до віку,
Що обрали тебе в королі,
Хай цвіте при тобі та пишає
Вільна воля в шотляндській землі!”
— „Дай то Боже!” — Роберт їм відмовив —
„Буду знати, на що я їду.
Дай нам, Боже, до віку прожити
В щирій згоді, у добрім ладу!”

6.

Щира згода, добрий лад зістався,
Не зламав Роберт свого слова.
Не пропала, не пішла по вітру
Та громадська, чесная умова.
Дивувались на шотляндську волю
І стороннії чужії люди;
Всі казали: „Поки світа, сонця,
У ярмі шотляндський люд не буде!”
Не пригас і не пропав ніколи
Вільний дух в шотляндському народі —
Стала вільна сторона шотляндська
Навіть давнім ворогам в пригоді.
Як пізніш англійці і шотляндці
Поєднались в спільную державу,
То англійці вчились у шотляндців
Як любити волю, честь і славу.
І за те хвала Роберту Брюсу:
Він борцем за рідний край з'явився.
Так, відваги і завзяття в праці
Він в малого павука назчився.
Він здобув собі велику славу.
І не вмере та слава, не поляже,
В пісні, в слові буде вічно жити
І про себе світові розкаже.

40. Володимир Самілейнко.

Володимир Самілейнко (ур. 1864, ум. 1925 р.) відомий як автор цілої низки сатир на громадські теми. Писав теж гарні лірики, між якими замітні патріотичні вірші (збірник »Україна«).

1. Найдорожча перлина.

Бачив я усякі перли	Ту перлину не дістати
І коштовні самоцвіти;	Ні з печер землі, ні з моря:
Але є одна перлина,	Тільки той її знаходить,
Що з усіх найкраща в світі.	Хто чутким родивсь до горя.

Купувать її не можна	Відібрать її не зможе
Або нею торгувати;	Ніяка злоба неситя.
Її часто мають бідні,	Перла та — сльоза свята
І частіше ніж багаті.	За нещасний люд пролита.

2. Україна.

Наша славна Україна —
Наше щастя і наш рай!
Чи на світі є країна
Ще миліша за наш край?

І в щасливі й злі години
Ми для неї живемо,
На Україні й для України
Будем жити й помremo...

Не змогли нас супостати
Взяти в кайдани свої:
Ми бороним наші хати,
Наші тихії гаї.

Не вмірає наша слава,
Не вмірає наша честь,
Бо живе в нас сила жвава,
Бо робітники в нас єсть.

Гей, хто хоче всім свободи,
Поєднаймо, як брати!
Сонцем правди, світлом згоди,
Боже, шлях нам освіти!

Хай забудеться недоля
І неслава давніх літ,
Щастя ж рівне й рівна воля
Засіяють на весь світ!

4. Горе поета.

(Сатира)

Люди добрі! пожалійте
Бідолашного піту¹⁾,
Що від горя, від наруги
За слізки не бачить світу!
Розкажу вам все. Учора
Я зайшов собі в крамничку,
Щоб на вечір запастися —
Лойову купити свічку.

І гидкий, поганий крамар
(Чи бува́ що в світі гірше?)
Загорнув мені ту свічку
У мої чудові вірші!
Від зневаги, від досади
Не заснув я цілу нічку...
Боже! у мою поему
Лойову вгорнули свічку!

Ту поему вірш по віршу
Я складав старанно, пильно,
Перелічував трохеї²⁾,
Розміряв їх так прихильно:
Розкудовчивши волосся,
Не одну писав я нічку...
І в чудовую поему
Лойову вгорнули свічку!

Я, скінчивши цю поему,
Сам відніс її в цензуру,
Сам продав її в книгарню,
Сам продержав коректуру³⁾.
Видавець мені за неї
По копійці дав за стрічку —
І в такий увір коштовний
Лойову вгорнули свічку!

Ні, не хочу більш терпіти
На землі неправди злої;
Хай же смерть мене сховає
Від наруги нависної!
Напишу останні вірші,
Та тоді із мосту в річку...
Як? в мої чудовні твори
Лойову вгорнули свічку?

Напишу я в заповіті,
Хай сховають мене в полі,
Хай високий хрест поставлять,
Щоб виднівсь на всім роздолі.
На хресті ж на вічний спомин
Мідну хай прибють табличку
І напишуть: „В його твори
Лойову вгорнули свічку”.

¹⁾ п і і т а — поет (насмішлива назва).

²⁾ т р о х е ї — розмір у ритмічній поезії: один довгий склад і один короткий. Вірш »Горе поета« теж написаний трохеями.

³⁾ к о р е к т у р а — справлення помилок. У друкарні перед друком автори, або редактори поправляють (= кореґують) друкарський склад.

3. Господар і віл.

Один господар був свободі друг великий
І зняти він хотів з вола ярмо на віки.
Але на замір цей віл йому сказав:

— „Відколи я живу, я те ярмо тягав,
І батько мій носив, і всі діди носили;
Спасибі Богові, наш рід не збувся сили
За ласку дякую: не був би я волом,
Якби я не схотів зістатись під ярмом”.

І люди є такі — дурні та ще й уперті:
Родилися в ярмі, в ярмі хотять і смерті.

5. Пригода.

Я над берегом пишним Дніпровим
Під кущами самотній сидів
І в моїм гаманці шагренові⁴⁾
Було цілих п'ятнадцять рублів.

Я сидів і дивився на воду
І про речі поважні гадав:
Про призначення людського роду,
Про значіння моральних об'яв⁵⁾.

Я казав: — „Безперечно, людина
Є вінець сотворіння всього;
О, яка чудова картина
Його розум, моральність⁵⁾ його!”

І я став на цю тему гадати
І не міг я втриматись від сліз,
І щоб хустку до носа дістати,
Я в кишеню рукою поліз.

Але... гвалт! деж гаман мій подівся?
І я сльози ще дужче пустив,
Головою на руки схилився
І засмучений так говорив:

— „Хоч людина архитвір природи,
А злодюга — створіння вінець.
Але... нащо ж робить такі шкоди
І навіщо тягти гаманець?!...”

⁴⁾ шагреновий гаманець — гаманець (пулярес, калитка) з шорсткої дорогої шкіри.

⁵⁾ моральні об'яви, моральність — добрі обичаї, чесність.

41. Богдан Лепкий.

Богдан Лепкий (ур. 1872 р. в Крегульці на Поділлі), професор краківського університету, живе в Кракові.

В поезіях Лепкого, які друкує з 1894 р., заховано стільки ніж-ного й щирого чуття, як у мало якого поета. Крім багатьох книжок поезій, видав Лепкий кілька збірників оповідань та кілька повістей, між якими найзамітніша збірка історичних повістей про гетьмана Мазепу.

1. Мій спів.

Мрії розвіяні і недопріяні,
Радощі, бачені в сні,
Квіти столочені, сльози розкочені,
Я переллю у пісні.
Хай не кінчаються, в пісні пишаються,
Хоч проминули в життю, —
Той, хто їх виплекав, виспівав, виплекав,
Радо спічне в забуттю.

2. Свят-Вечір.

Смеркається. Ослизлий день	Далекий світ, великий час,
Між мурами конає.	Пливуть літа рікою,
В печі червоний блис огонь,	А я все памятаю вас,
А в сінях вітер грає.	Як йдете з колядою.

Той тихий і сумний настрій	Ще й нині чую, як Юрко
Несе мене світами,	Співає: „Бог предвічний”,
І я лечу на крилах мрій	Як сопраном пищить Федько.
До батька і до мами.	Баском реве Зарічний.

Сніжок паде, як срібний пух,	Скрипливий, наболілий спів,
Мороз малює квіти:	Такий, як хлопські груди,
Накритий стіл, в куті дідух,	Та хто його раз зрозумів,
Пустують в сіні діти.	До смерти не забуде!

Знайшли собі свистун-оріх	Ще й нині бачу, як Федір
І свищать в перегони;	„Вінчовання” голосить.
Лящить в ухах дитячий сміх	Втворились двері на розвір
З дзвіниці дзвонять дзвони.	І батько в хату просить.

Гей, скільки то минуло літ!	І починається річна
А я так добре чую	У пан-отця гостина,
Кожухів шелест, скрип чобіт,	Ціле село еднається
І щирю пісню тую.	Немов одна родина.

Засіли газди на лавках,
Найстарший на покуття.
Тріщать склянки в сильних
[руках; Чи йдете з колядою?
На стелю мечуть кутю.

Далекий світ, великий час,
Пливають літа рікою,
Гей, що чувати там у вас?
Чи ще живий Федір, Юрко,
І мій сусід Зарічний?
Чи й нині, як колись, давно,
Співають: „Бог Предвічний”?

Говорять... А слова летять
Молитвою до Бога.
Та чи дійдуть, чи долетять?
Щаслива їм дорога!

Чи й нині мерехтять зірки
Над хаткою старою?...
Гей, Краю мій, не знаєш ти,
Як тужно за тобою!

3. Журавлі.

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій.

Чути: кру! кру! кру!
В чужині умру,
Заки море перелечу
Крилонька зітру.

Мерехтить в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине в синіх хмарах
Слід по журавлях.

4. Не хиліайте вниз прапора!

Не хиліайте вниз прапора,
Лиш держіть його високо.
І не знайте, що покора,
Страх нікчемний, думка хвора;
Хоч слізми заходить око —
Не хиліайте вниз прапора,
Лиш держіть його високо.

Має беріг кожне море,
А по бурі йде погода.
Той, хто бореться — поборе,
Хто терпить лиш — тому горе!
Шкода сліз, терпіння шкода!
Має беріг кожне море,
А по бурі йде погода.

По камінню, по болоті
Йдіть невпинно, без вагання!
Хоч купаєтеся в поті,
Не ставайте у роботі,
Від світання до світання
По камінню, по болоті
Йдіть невпинно, без вагання!

Хоч поборе ворог тіло,
Але духа він не зможе.
Поки серце не змарніло
Йдім до бою жваво, сміло.
„Ще не вмерла” — так нам
Хоч поборе ворог тіло, [Боже!
Але духа він не зможе.

Підносім же свого духа
І розпалюймо до грани.
Хоч звалить нас заверуха,
Нарід обновиться з духа
І обновлений повстане...
Підносім же свого духа
І розпалюймо до грани.

5. Квіт щастя.

1.

Дитиною малою він нераз чув, як люди говорили: „щастя”.

— Що таке щастя? — питав він у матері, цікаво вдивляючись своїми оченятами в її заклопотане лице.

— Щастя, дитинко, це доля, — повторяла мати й не знала, як пояснити малій дитячій головці те дивне слово „доля”.

— А що таке доля?

— Доля, дитино, це такий квіт, що його тяжко дістати.

— А гарний він, той квіт?

— Чи гарний, кажеш? А вже ж, що гарний. І дуже гарний. Як дивитися на його, то очі радуються, на серці робиться весело й глядиш не наглядишся.

— Мамо, я хочу того гарного квіту. Скажіть, де він росте, я піду за ним. Я піду за ним, піду і принесу його для вас і для себе.

— Тобі його не треба, голубе, — казала мати, цілуючи сина в русяву голівку. — Тепер тобі годі йти за тим квітом. Ти ще такий слабонький, а то ген за водою. Тепер тобі й без його добре, а як виростеш і сили наберешся, то тоді може й підеш.

— Ні, я не хочу аж виросту. Я хочу тепер. Скажіть мені, де він?

І „скажіть” і „скажіть” лепетала дитина, а мати, щоб утихомирити її, підійшла до вікна й показала на став.

(Їх хата стояла на горбочку, а перед хатою в долині був став).

— Ось там, за ставом, чи бачиш?

— Бачу, мамочку, бачу! Їх там ціла левада! А які гарні, а які дуже гарні! Чи то далеко?

— Далеко! Хіба не видиш? Ген, там, за водою!

— Аж за водою!

І задумався хлопчина. Пильно-пильно вдивлявся він великими синіми очима в далеку далечінь, аж там, де виднокруг зливався з голубими хвилями води.

Був вечір. На рубці виднокруга блиснула вузенька, ясна смуга, а за хвилину вплив місяць, немов човен, круглий

і срібний. Він звільна підпливав на небо й здавалося, що справді він сунеться не по вечірній синій блакиті, лиш по дрімливій воді.

— Мамо! — радісно закричав хлопчина, зриваючися нагло з задуми. — Знаєте що, мамо!

— Що, дитино?

— Я вже знаю, але вам не скажу.

— Та чому не скажеш?

— Бо не скажу. Ви гнівалися б на мене.

— Ой, ти, ти мій пустію, а чи ти знаєш, що мамі все треба сказати?

— Знаю, але цього не скажу, — відповів хлопець і сховав свою кучеряву головку на материних грудях.

За хвилину лежав у своїм маленькім ліжку. Мати провела йому молитву, казала попросити Бозі, щоб таткові, сестричкам та братчикам дав здоровлячко, накрила його, перехристила й сказала „спи!“. Він справді замкнув оченята і вдавав, що спить. Навіть хропів. Але не спав. Бо як лиш мати на пальцях відійшла від його ліжка, він підніс повіки.

В кімнаті було ясно. Місячне світло лилося крізь вікна й обливало своїм синявим квітом всі стіни, двері, образи на стінах і цілу обстанову. Під вікном, у городі співав соловій, здалека від ставу доходив хлюпіт води. Раз-у-раз колотилася вона дрібонькими, як морщини на старечім лиці, хвилями й вдаряла об греблю і беріг. Гребля й беріг відтручували її від себе, як напасника; вона подавалася на хвилину назад, але зараз ударяла ще дужче. Хлопець насторошив уха.

— Хлюпоче, кличе мене. Каже, що перенесе аж там, далеко, на леваду, де тільки багато „щастя“. Воно цвіте. Ніяка квітка не цвіте так гарно. Чому то люди не рвуть того квіту? Ага! Бо не годні дістати. Не знають, як через воду поплисти. Але я знаю. Щоб лиш мама заснули та щоб мені скорше дорана, то піду. — Піду.

2.

Місяць світив і світив усе ясніше, соловій співав невтомно, а хвиля хлюпотіла. Хлопець не спав, але думав про райську квітку щастя.

Північ минула. Літня, коротка ніч кінчилась. Ранок був недалекий. На виднокрузі появился вузьенький пасмужок, зразу блідий і невиразний, відтак усе більший і ясніший. Зорі блідли, блідло також і небо. Соловії притихли. Подуло пораннім холодом і затремтіла на квітах роса. Вода в ставі хлюпотіла заєдно. Хлопець не спав. Його груди хвилювали, очі світились, губи горіли. Підніс голову, руками сперся на постіль і сів. Хвилину слухав. Всі дома спали. Навіть стара, велика, чорна кітка, що звичайно в таку пору любила відбувати лови, лежала під печею, як грудка чорної землі. І вона спала. Хлоп-

чина потихо встав і підійшов до вікна. Вікно відчинив легенько. Від вікна до землі не було високо. Переліз і здригнувся цілий. Зимна роса облила його теплі ноги й поранній холод перейшов його. Він біг. Ставало тепліше. Дрібні ніжки занесли його на греблю. Став. Тепер хлюпіт води було чути багато краще, ніж перше. Тепер він зовсім виразно чує, як вода просить його, щоб кинувся в її зимні обійми.

— Ходи, — каже, — я занесу тебе на другий бік, там, де росте розкішна квітка „щастя”. Така пахуча, така промінста, якої ти не бачив ще ніколи. Ходи! Не бійся!

І він простягає руку й кидається у воду. На виднокрузі світає. На золотім рубці виринає якась велика, ясна точка. Від неї вся вода в ставі горить, падає. Хвиля за хвилею стає ясна, промінна, мов луска на великанській рибі. Хропчина йде по цій лусці, по хвилі, йде все даліше й даліше. Тіло в його дрижить, серце тріпочеться, уста палають. Витягнув руки наперед себе, очима вдивився там, де сонце аж горить-сіяє і йде. Аж тут назустріч йому пливе велика біла птиця. Пливе повільно, мов човен по морі, крила пускає, як вітрила, ногами по воді кермує — то лебідь. Один, далі другий, великий, білий з гнучкою лебединою шиєю.

— Возьми мене, лебедю білий, і перевези за воду! Я тобі не заважу. Глянь, який я маленький!

Так каже хлопець; а лебідь немов слухає його, підпливає ближче й стає. Приглядається йому, киває головою, тручає крилом свою подругу-лебідку, щось до неї говорить, а відтак наворачтає на місці й відпливає.

— Зажди! — просить хлопець. — Не тікай від мене, возьми мене з собою, перевези!

Але лебідь не слухає його. Все скорше й скорше лине по лискучих хвилях.

— Зажди! — просить хлопець крізь сльози й кидається за ним у погоню.

Дрібонькі хвилі горять, легенький вітер перебігає по них, від ліса несе пахощами живиці. Тихо, хоч мак сій. Лише від берега чути хлюпіт хвилі. Вона раз-у-раз бе й відбивається від прибережних стовпів і за кожним разом усе даліше й даліше несе та заносить малого хлопчину. Вже він пірнув у глибоку воду, вже лиш головку видно, лиш руки, лиш волосся сплило...

3.

Біля постелі недужої дитини сидить лікар. Слухає, надслухує, удари серця вухом ловить і брови хмарить. Бідна мати глядить у його, мов у лице пророка.

— Що буде?

— Що буде? — думає лікар. — Те, що Бог дасть. Коли сильна природа, так при Божій помочі переможе. А як ні, то піде за щастям, за вічним щастям...

А хвора дитина блудними очима вдивляється в стелю. Піднімається на недужих крижах, витягає руки й шепче спаленими устами:

— Я хочу квітки, хочу квітки щастя... Пустіть мене, я піду за нею.

*

Багато літ минуло від тої пори. Маленького, кучерявого хлопця ніхто не пізнає нині. Виріс і відмінився. Змужнів і пізнав життя.

Завдяки старому вчителеві ботаніки пізнав усі квіти на світі й знає, що там далеко, за водою, не росте ніяка квітка щастя. Він те знає... А все таки кидається у воду й іде за нею, за тою квіткою щастя... А чи дістане її? Хто знає?

42. Олександр Олесь.

О. Олесь це приbrane письменницьке імя Олександра Кандиби (ур. 1878 на Харківщині), що живе тепер на еміграції в Празі. Поезії Олесьа замiтні своєю високомистецькою викінченістю та щирим чуттям. Друкує від 1905 р.

1. А вже красне сонечко.

(Веснівка)

А вже красне сонечко	Засиніли проліски
Припекло, припекло;	У ліску, у ліску,
Ясне-щире золото	Скоро буде землянька
Розлило, розлило.	Вся в вінку, вся в вінку.
На вулиці струмені	Ой, сонечко-батечку,
Воркотять, воркотять;	Догоди, догоди,
Журавлі курликають	А ти, земле-матінко,
Та летять, та летять.	Уроди, уроди!

2. Сонце на обрії...

Сонце на обрії, ранок встає —	Браття, бандури і кобзи беріть:
Браття, ставайте,	Будемо грати,
Сонце стрічайте:	Ранок вітати, —
Ранок встає.	Кобзи беріть!
Сестри, збирайте і зносьте	Сонце на обрії, ранок встає, —
Будем співати, [квітки:	Грайте ж, співайте,
Сонце квітчати, —	Сонце стрічайте...
Зносьте квітки!	Ранок встає.

3. Літній вечір.

Літній вечір... Гори в млі,	Гасне вечір... Сон обняв
В золоті вершини...	Гори і долини...
А під ними ллеться десь	А між горами літа́
Пісня України.	Пісня України.

Ніч давно... Заснуло все...
Тільки море плине
Та щебече понад ним
Пісня України.

4. Степ.

1.

Степ весною — наче килим,
Сонце кидає нитки,
Вишиває визерунки¹⁾,
То розводи²⁾, то квітки.
Зеленіє степ весною,
З кожним днем пишніш стає,
То обсіплеться росою,
То враз пахощі полле.

2.

Степ у літі — наче море,
Розіслався навкруги,
Хто його обійме зором,
Хто углядить береги?
Ось подув південний вітер,
Захиталось море трав,
Справді, гляньте, степ широкий
Буйним сизим морем став.

3.

Мов пустеля неоглядна
Степ пожовклий восени;
Мов пісок рудіють трави,
Не шумлять уже вони.
Не почуєте вже співу
Голосних, дзвінких пташок,
Не побачите ніде вже
Ні розводів, ні квіток.

4.

Степ зимою — мов перина,
Біла, рівна і м'яка.
Спить на ній зима холодна,
Баба люта і лиха.
Мертвий сон старої баби
Злі морози стережуть,
Доки їх вітри південні
У яри не заметуть.

43. Василь Стефаник.

Василь Стефаник (ур. 1871 в Русові на Покутті, ум. 1936 р.) залишив кілька збірок модерністичних новель, писаних місцевим покутським говором, надиханих глибоким сумом, що зв'язаний міцно з глибокими душевними переживаннями його героїв.

Вона — Земля.

1.

То як Семен із заходом сонця вернувся до дому, то застав на своїм подвірі п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й колиска поверху була. Коні коло возів добрі. А на приспіді старі й молоді, самі незнайомі. То Семен, старий і боїсний, з черевиками через плечі, сказав:

— Славайсу Христу, люди добрі! Відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, війна вигнала нас із дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже, а це мої дві невістці з дітьми, та донька, також з дітьми; та хочемо в вас переночувати, як приймете.

¹⁾ визерунки — образи.

²⁾ розводи — мережки.

— Ночуйте, та будьте гостями. Сяду я коло вас, то побалакаю з вами, а жінка най варить вечерю. Вона в мене друга, молода й годна, як схоче.

— А це в мене перша, уже п'ятдесят років, як за мною, та тепер здуріла, та поховую я її десь на роздоріжжю, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здогняли, а як не вздріла вже свого села, то зацімила. Та сидить отут німа межі внуками...

— Бадю¹⁾ Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах, та на золотих образах у своїй хаті, то вони як пташечки б'ються по порожній хаті, як сироти. Молитви щебечуть по вуглах, а баба без них німа буде... А підіть ви до великої хати та перед святим Николаєм проведіть її молитву; може народиться в ній слово.

Та оба старі зтягнули бабу перед образи й голосно говорили молитву. Та баба мовчала.

— Загубила вона свої слова коло святих, та й там їх відшукає.

2.

Знов на приспі.

— Не моє діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кінями та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взяли в ночі, Бог вість куда, а вїйта повісили серед села й поклали жовніра, аби хто не поховав, то я відрікся землі та й кров свою наклав на ковані вози, аби ніхто її не споганив. Цар православний, а ми православні, та й зрада. Це раз; а другий раз — москаль іде й сонце залягає. І Хіна і Сибір та дикий нарід з цілого світа; старих ріжуть, а малі діти ведуть у колю та розкидають по пустих землях у далекім царстві... Та вікна в селі посліпли, а дзвони зацімили. Кара божа спустилася на нас за гріхи цілого світа. І від тяжкої руки Господа милосердного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрищений.

— Кличуть вечеряти, Даниле, а Бога не гнівіть своїм нерозумним жалем.

3.

— Іжте та досягайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушаймо цієї гіркої та може старі нині плечі від землі відвернуться вгору.

Вечеря не була нікому мила, лиш оба діди опивали горівку та також страви не брали в рот.

— Ідіть ви, діти, спати зі своїми дітьми, най вам Бог ясні сні намалює, а ми старі ще побудемо.

— Даниле, коби ви не гнівалися, то я би щось сказав вам..

¹⁾ Б а д ю — батьку.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвір'ю; можете мене й вибити, бо я, видите, старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби його голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужій дорозі.

— Правда, Семене, правда, за ці слова я вам дякую...

— Та куда ви вибралися? За панамі й за жидами? Цісар має для них касу отворену, а вам каса заперта. Як увійдете в чужий язик, у великі студені мури, то доля розфуряє²⁾ вас по камінню і лиш снитися вам буде наша красна земля, а руки закостенілі будуть з непамяти сіяти на сміх панам, що спацедують, яру пшеницю по камінню. Бог не прийме вас до себе з того каміння, але вийде перед свої ворота, як вас убють на вашій землі. Вертайтеся на свою мяконьку землю, а там буде вас Бог благословити і на шибениці...

— Грішний я, Семенку, грішний перед Богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучеряві. Я зараз завертаю вози до схід сонця, аби Бога не гнівити...

— Наше діло з землею; пустиш її, то пропадаєш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вигортає, вичерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишся, вона з тебе жили висотує, а за то в тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу, дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина... Не йди, Даниле, з панамі та з жидами, не шукай царя, бо тобі царя не треба, все якийсь прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам Бог дасть усе найліпше; я вертаю до дому, най діється Божа воля.

Та й баба Марія заговорила:

— Ідім, Даниле, до дому, ідім...

— Ат, баба, як вийшло на її, то зараз заговорила!

— А тепер пиймо на „будьте здорові“; дай, Боже, аби ми лиху годину перебули, а як помремо, аби наші кості зогнивали в нашій землі.

І пили оба діди, та й стара баба з ними, та співали. Баба сиділа в середині та кріпко обіймала обох руками та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сива,
Вона спати не лягає!
Дитину колише
Дрібне листя пише,
З буйним вітром розмовляє...

Так так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли й Данило вертався до дому.

А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі, далеко по землі.

²⁾ розфуряти — розкинути

44. Марко Черемшина.

Марко Черемшина це письменницьке ім'я Івана Семанюка (ур. 1874 року на Гуцульщині, ум. 1927 р.), що подібно як Федькович писав виключно про Гуцульщину, але не обмежувався до побутових картин, чи малюнків з природи, тільки так само як інші модерністи, представляв передовсім повнотою душевне життя своїх героїв.

Писанки.

1.

Роман Мокан зверхів, голова читальні у Рогізні, виходив у живний четвер¹⁾ зі судової залі розправ дуже приголомшений і розболений.

Найдужче топили його шандарі, а за шандарями злісний, а за злісним війт, а за війтом таки його свідки.

— То ті вороги тановлять²⁾ мене у бульбону³⁾, а мого адвоката заніміло.

Свідки обступили й потішають його, що рік не вік, перейде йому в криміналі скоріше ніж на війні, а жінкою та дітьми не має журитися, бо люди будуть їм помагати.

Ця розрада тільки ще більше лютила Мокана.

— Аби ви по тій правді здорові були, по якій говорите, — думав він собі. — Ой, люди допоможуть, як ці свідки помогли. Питає суд: Чи чув ти, бадіку, як Мокан говорив на вашім вічу проти панів та й проти паничів⁴⁾? А такий баран каже один за другим: не чув. Питає адвокат: а може ти, бадіку, чув все, що Мокан говорив і може чув, що він не говорив нічого лихого на панів і паничів? А свідок знов своєї: не чув! А я цих глухманів три дні з гір до міста звозив, і три дні годую тут, гей волів. А він мені тепер каже, що люди моїй газдині та й моїм дітям допоможуть. Не питають мого криміналу, але заговорюють мене.

Високий гей бузьок свідок з бесагами⁵⁾ на плечах сплювує зпід чорних вусів і шепче йому до вуха:

— Романку, братчику ми в жмені тепер, їх право, а наш кримінал.

Сухотварий, маленький свідок засвітив зпід великої баранячої шапки зеленими очима і, накривши долонею уста від сторони патрулюючих жовнірів, кляв зичливо:

— Най їм твій кримінал випаде на їх талані!...

Лицатий і кушкатий⁶⁾ свідок штовхає Романа з боку і безпечить:

¹⁾ живний четвер — страсний четвер.

²⁾ тановити — сникати.

³⁾ бульбона — тюрма.

⁴⁾ панич — жандарм (гуцульське слово).

⁵⁾ бесаги — подвійний мішок.

⁶⁾ кушкатий — носатий, округлий.

⁷⁾ смуча година — лиха година.

— Спаде і на них смуча година⁷).

Кругленький як булочка свідок поправляє собі шовкову шириньку⁸) на кругленькій шиї, а другою рукою обіймає Романів стан і дивується:

— А я, хло⁹), заложився з Митром Поненюковим, що ти вискочиш та й що з того, програв заліжку¹⁰)!

А тоті свідки, що йшли подалеки, вгадували, що Мокана зженуть вороги зі світу в криміналі, аби більше не вступався за селом. Зпоміж цих свідків оброслий, чорнолиций Оласій наближується також до Мокана і хвалить його:

— Панський маеш розум, щось упросився на місяць весну звеснувати, а відтак вже панська воля!

Ще дальше позаду йшли свідки боязливі, які зстрахи перед злісним свідчили на два боки й потакували так прокураторові, як також оборонцеві, а приперті до чола, толкувалися, що стояли оподалік і добре не чули, що Мокан говорив, але божилися, що він не мовчав. Вони й тепер глипають то наперед себе на Мокана, то обзираються за жандармами, наче хотіли б впевнитись, хто їх заведе до шинку на полуденок.

А Мокан кається гірко думками:

— Коби я тоту катівню ще пересидів, то аби видів, що хлопа ріжуть як вепря, то не обізвуся, бігме ні, ще буду кричати: келюхи¹²) з нього сотайте¹³), посічіть його на дрібні кусні, бо правду каже злісний, що хлоп добрий лиш печений і солений... Таким цапам треба України? Смоли їм у горло, ще й обухом у голову. Ти сироти за нього жінку та діти, а він з тебе кров хоче пити. То нарід? То гаддя сорокате!

Ті Романові кудлаті думки поплескав разом з головою його сивенький довгоногий адвокат, що подогонив його, протиснувся проміж свідків і вмовляв у нього, що має велике щастя, що дістав тільки рік криміналу, бо за таку провину параграф¹⁴) пише найменше пять літ тюрми.

Коли Роман на це нічого не відповідав, адвокат був певний, що він вірить тому свому щастю і, кладучи йому руку під паху, допоминався:

— Треба буде мені ще соточку доплатити, бо самі видите, що я собі коло вас три дні збавив, а кара маленька!

Свідки посміхнулися з маленької кари, а адвокат відповів усмішкою і подався у бік.

⁸) ш и р и н ь к а — хустинка.

⁹) х л о ' — хлопче (гуцульське).

¹⁰) з а л і ж к а — умовлений заклад.

¹¹) п р о к у р а т о р — судовий обвинувач.

¹²) к е л ю х и — внутренності, кишки.

¹³) с о т а т и — тягнути (гуц. слово).

¹⁴) п а р а г р а ф — тут: закон. Закон поділений на частини, названі параграфами.

2.

Виглядав як підпилений ясень.

Його подовгаста твар викривилася під надстриженим вусом, а сині очі потапали в долину, гей би не хотіли дивитися на тоті сірі мури, на тоту узброєну варту, на тих облесних і ненаситних свідків.

Вийшов з брами й оглянувся, як пострілена птаха оглядається в сторону свого вбивця.

Такий великий, камінний цей мур, що очі його не можуть охопити. Сам камінь і глина, самі роззявлені гаврі, саме руде залізо. Сонце тут не нашпарить¹⁵⁾, не дотиснетесь, хіба зеленим мохом крадьки підкрадається. Студінь відти норами позіває.

Щось Мокан забагато у цей мур дивиться, щось він очима шукає. Щось він собі думає, щось нагадує.

Свідки глипнули у того місце, куди він вдивлюється, а там на мурі тремтять маленькі оченята, як два метелики синьокрилі.

А личко як біла платинка на мирі від вітру хитається, а дрібні пальці кошелик тримають і червоніють.

Тоді жалісні оченята глянули на Мокана і на бадіків-свідків і чогось зраділи.

— Ти чия небого?

— Івана Паладюкового.

— Того, що в ліщинах сидів над Прутом?

— Того самого.

— Того, що його вояки убили?

— Того самого.

— Що йому хату спалили?

— Того самого.

— А ти що тут у таким місті робиш?

— Я тут у панів служу та й прийшла нению відвідати.

— То нения тут у припоні?

— Вже рік у катуші, вучки гарні та пишні.

— Та за що, хло', її катують?

— За це саме, за що дедю¹⁶⁾ убили.

— Справді?

— Кажуть, що адіт, за тоту Україну.

— Ото їх у горлі давить.

На Мокановій тварі запалився черлений вогник

— Ба, що ти, душко, принесла своїй нени?

— Ади: писаночки красні.

Дівчина відкрила кошелик, а з середини як зірочки усміхнулися до бадіків писаночки писані, такі гей живі очі...

— Ій-га, то ти, казати, таки увесь Великдень нени справля?

¹⁵⁾ н а ш п а р и т и — протиснутися крізь шпару.

¹⁶⁾ д е д я — батько (гуц. слово).

— Буде й нени, буде й багнетникам¹⁷⁾ простибі¹⁸⁾ за того, що передадуть нени.

— Та й така мала удаеш писати?

— Я і вам по колишекові повиписую, вуечки добрі та пишні, лиш аби-сьте хоть сьогодні увечір, хоть завтра, запалили у ліщинах над Прутцем вогонь за дедуву душу.

Бадіки прирікали, що з радості душі запалять вогонь за її деду зараз, як лиш до дому прийдуть, аби всі гори знали, що Паладюкова пам'ять сяє.

Дівчина цілувала бадікам руки й божилися, що їх наслав її Біг. А ще не доступна до Мокана, як він уже гладив її біляву головку і ввесь палав із радости:

— Рости велика!

— Рости велика — повторили бадіки-свідки й забували за полуденок.

— Аби ви тривали¹⁹⁾, вуечки срібні.

Так начеб дивився Мокан, як його темні гадки сідали воронам на крила й утікали від нього та й пропадали десь межі мурами та коминами, а на їх місці мерехтіли усміхнені писаночки із кошелика доньки Паладюкової й на кримінальному мурі дрібними пальчиками виписували Паладюкову Україну...

— Адить, таке воно мале та невидне, а стариню завстидала!

— Аби тебе, писарочко, ручки не зболіли!...

45. Павло Тичина.

Павло Тичина (уродж. 1891 р., живе в Києві), друкує свої вірші з 1917 р., дуже високо підніс українську поезію. Мабуть від часу Шевченка ніхто не писав таких гарних віршів такою мелодійною мовою як сама музика. Найгарніші його вірші це ті, що зв'язані з 1917—1920 роками.

1. Гаї шумлять.

Гаї шумлять —

Я слухаю.

Хмарки біжать —

Милуюся.

Милуюся — дивуюся,

Чого душі моїй

так в'єсело.

Гей, дзвін гуде —

Іздалеку.

Думки пряде —

Над нивами.

Над нивами — приливали.

Купаючи мене,

мов ластівку.

¹⁷⁾ ба г не т н и к — жовнір.

¹⁸⁾ п р о с т и б і — подяка.

¹⁹⁾ т р и в а т и — тут: довго, в здоровлю жити.

Я йду, іду —	Щось мріє гай —
-Зворушений	Над річкою.
Когось все жду —	Ген неба край —
Співаючи.	Як золото.
Співаючи — кохаючи	Мов золото-поколото,
Під тихий шепіт трав	Горить-тремтить ріка,
голубячий.	як музика.

2. Там тополі у полі.

Там тополі у полі на волі
(Хтось на заході жертву приніс)
З буйним вітром свавольним і диким
струнко рветься кудись в далечінь...

Йду в простори я, чужий, тривожний
(гасне день, облітає, мов мак).
В моїм серці і бурі, і грози
й рокотання-ридання бандур...

Мчить вітер жита понад шляхом
(ой там хмара похмура з півдня).
І так сумтно, так сумно співає, —
тільки перепел бе десь у дзвін...

Моя пісне вогниста, шалена
(креше небо і котить свій гнів),
ах, розбийся на світлі акорди,
розридайсь — і затихни, як грім...

3. Як упав же він.

Як упав же він з коня
та й на білий сніг.
— Слава! Слава! — докотилось
і лягло до ніг.

Ще ж як руку притулив
к серцю ік своєму.
Рад би він ще раз побачить
отаку зиму.

Гей, рубали ворогів,
та по всіх фронтах!
З криком сів на груди ворон,
чорний ворон — птах.

Вдарив революціонер —
захитався світ!
Як вмирав у чистім полі —
слав усім привіт.

4. Скорбна мати.

Памяті моєї матері

1.

Проходила по полю
Обіжками, межами.
Біль серце опромінив
Блискучими ножами!

Поглянула — скріз тихо.
Чийсь труп в житах чорніє...
Спросоння колосочки:
Ой, радуйся, Маріє!

Спросоння колосочки:
Побудь, побудь із нами!
Спинилась Божа Мати,
Заплакала сльозами.

Не місяць, і не зорі,
І дніти мов не дніло.
Як страшно!... — людське серце
Докраю обідніло.

2.

Проходила по полю —
Зелене зеленіє...
Назустріч Учні Сина:
Возрадуйся, Маріє:

Возрадуйся, Маріє!
Шукаємо Ісуса.
Скажи, як нам простіше
Прийти до Емауса?¹⁾

Звела Марія руки,
Безкровні, як лілеї:
Не до Юдеї шлях ваш,
Вертайте й з Галілеї.

Ідіте на Україну,
Заходьте в кожну хату —
Ачей вам там покажуть
Хоч тінь Його розп'яту.

3.

Проходила по полю.
В могилах поле мріє —
Назустріч вітер віє —
Христос воскрес, Маріє!

Христос воскрес? — не чула,
Не відаю, не знаю.
Не будь ніколи раю
У цім кривавім краю.

Христос воскрес, Маріє!
Ми — квіти звіробою,
Із крові тут юрбою
Зросли на полі бою.

Мовчать далекі села.
В могилах поле мріє.
А квітка лебедіє:
О, зглянься хоч Ти, Маріє!

4.

Проходила по полю...
— І цій країні вмерти? —
Де Він родився вдруге, —
Яку любив до смерти?

Поглянула — скрізь тихо.
Бує дике жито.
— Защо Тебе розп'ято?
Защо Тебе убито?

Не витримала суму,
Не витримала муки, —
Упала на обніжок,
Хрестом розп'явши руки!...

Над нею колосочки
„Ой, радуйся!“ — шептали.
А янголи на небі —
Не чули і не знали.

¹⁾ Е м а у с — місцевість у Святій Землі.

46. Максим Рильський.

Максим Рильський (ур. 20. березня 1895 р. в Києві), син відомого народника Тадея, по званню гімназійний учитель. Створив в українській сучасній поезії окремий напрям т. зв. неоклясцизм. Наслідуючи стару класичну поезію, довів простоту, ясність і красу своєї поезії до правдивих висот.

Перша збірка лірик »На білих островах« вийшла вже в 1910 р. З дальших найважливіші: »Синя далечінь«, »Де сходяться дороги«, »Гомін і відгомін«, »Україна« й ін. та поема »Марина«.

1. Вода й повітря, блискавка і грім.

Вода й повітря, блискавка і грім,
Земна кора і поклади підземні, —
Все стане побудованням струнким,
Що ніби меч проріже хмари темні.

Шумливі скелі розлетяться в прах,
Як вірні коні, запряжуться води,
І ти, людино, в себе у ногах
Побачиш постать гордої природи.

2. Цвітуть бези...

Цвітуть бези, садок біліє
І тихо ронить пелюстки,
Напівзабуте знову мріє,
Як помах милої руки.
У небі вітер кучерявий
Колише теплу блакить,
І на землі гойдає трави,
І затихає, й знов шумить.
І раптом схоплює на крила
Хвилясті співи журавлів, —
І давня казка, вічно мила,
Зринає крізь хвилястий спів.

3. Я знов на драбинчастім возі...

Я знов на драбинчастім возі
В веселому їду гурті.
Над водами хиляться лози,
Лелека пливе в висоті.

Хай спогади линуть за вітром,
Немов голубі пелюстки!...
Сусіда мій з виглядом хитрим
Трима довжелезні удки.

Забути непрошені сльози,
Рибалкою, птицею стать! —
Я знов на драбинчастім возі,
Я щастя ладен наздогнать.

4. Осінній холодок над спраглою землею...

Осінній холодок над спраглою землею
Шатро гаптоване широко розіпняв
І з рук його пануть, як з рогу Амальтеї¹⁾,
Налиті овочі і довгі пасма трав.

О, груди, радістю осінньою налиті,
Прозоросте думок і сило синіх жил!
Як сонце, перейти хотів би я по світі,
Щоб з усміхом зайти за мідний небосхил.

Хто зна, чи вславлюсь я ділами голосними,
Чи блискавицею проріжу далеч літ, —
Та любо вірити, що знов земля цвістиме
І нівий плід зачне, і вродить нівий плід.

5. Глібів.

Час не одну годину строго вибив
Над скромним цим будиночком²⁾.

Трава.

Росла і вяла. Та й тепер жива
Твоя тут пам'ять, Леоніде Глібов.

Нащадки сіверян, полян, дулібів³⁾,
Малята вчать ті соняшні слова,
Що, ніби чародійник з рукава,
Ти сипав їм — і в доброті не схибив.

„Стоїть гора високая” — тепер
„А молодість” — такої не зазнав ти,
Бо в сірі дні, бо в чорні дні умер.

Сини й дочки! Щебетанням славте
Дідуся, що за тих сумних часів
„Дзвінком”⁴⁾ серця дитячі веселив.

¹⁾ ріг Амальтеї — в старогрецьких віруваннях: ріг обильності.
²⁾ Згадка про готель »Царгород« і побут у ньому Шевченка, про що мова в іншій поезії того самого циклу (»Чернігівські сонети«).
³⁾ Сіверяни, поляни, дуліби — староукраїнські північні племена.
⁴⁾ Мається на увазі дитячий журнал »Дзвінок« М. Р.

47. Микола Хвильовий.

Микола Хвильовий (ур. 1892, помер трагічно 1933 р.), найвизначніших борець за духове обиччя української Нації в останніх часах, один з найвизначніших українських новелістів.

Крім низки новель, що відзначаються великою силою вислову й чуття, написав Хвильовий декілька лірик та повість »Вальдшнепи«.

Незичайно глибокі його публіцистичні речі, в яких вказував на Західню Європу як на джерело й взір для українського культурного будівництва.

Солонський Яр.

1.

До слобожанських Млинків підійшли могутні ліси Полтавщини і за три верстви зупинилися.

Стоять стіною, хмуряться.

В гущавину доріжка по папороті, повз сизих кущів, до Солонського Яру.

Солонський Яр: як і село.

В селі пахтить дубовим молодняком, стоїть над яром-селом, а нижче в провалля поплентались струнки й темні явори, і тільки за десять верств виринають, щоб мовчазно відійти на захід, на південь.

Удень над селом сковзається клапоть перламутрових хмар, а вночі хмари зникають за проваллям, тоді Солонський Яр горить вогняницями — і ліс, і село, і небо.

Тоді горить, чарує папороть.

Солонський Яр — природня фортеця.

Солонські острожники казали:

— Є Холодний Яр, а це — Солонський Яр... Атож...

А в Млинківській волості скаржилися:

— І погані ж сини! Прахвости! Чортового батька виде-реш їх відтіля.

Чухали потилиці. Збирались на сходку. Міркували. Іще чухали потилиці.

— Яку тут прахтіку¹⁾ зробити? Га? Запетлювали, як той казав...

...Коли приходять ніч, Млинки напружено дивляться на темну стіну полтавського лісу й чекають. Але не відомо, в яку кошару забредуть солонські вовки. Тільки вранці шумить село.

Вранці дізнаються, кого обібрано „до цурки”²⁾.

...Стоїть могутній дуб на півдорозі до лісу, а до нього сіріє ранковий шлях, од вітряків перехиляється на ділянку молодняку.

¹⁾ прахтіка — практика, тут: спосіб.

²⁾ до цурки — до голого, зовсім.

...У немите вікно волосної ради дороги майже не видно. Савко Гордієнко, безусий голова з гострим обличчям, подивився у вікно й підійшов до натовпу.

— Ну що? І сьогодні обібрано кого?

— Аякже: Матвія Юхименка.

Підійшов ще один селянин і безпорадно розвів руками: Притакують.

— Не інакше, як дивізію³⁾ треба сюди.

У кімнаті смердить архівним⁴⁾ папером, а писарчуки перами риплять.

Савко вдарив себе по чолі:

— От напасть... Прийдеться воювати.

Згодились.

— Дивіться, вам видніше... А що напасть — то правда.

Але Савчин сусіда попередив:

— Ти гляди, Савко, п'ять председателів ухекали, то... може й тебе одправлять на той світ. Це, брате, тобі не австріяка⁵⁾.

...А в село із Солонського Яру вилазили постаті й зникали за тинами. Іще чути було там про Савка:

— Така йому фортуна⁶⁾: плохий буде — хай головує, а зачепить — лихо буде...

...Над Солонським Яром розтанув останній промінь, у лісі почало темніти. Із півночі попливла хмара, теж ішла на захід.

...Пахло дубовим молодняком.

2.

„...Наказую негайно виловити банду, що в Солонському Яру. Отряда⁷⁾ прислати не можу, бо майже всі люди в роз'їздах”.

Такий папірець від повітового військового комісаря.

Савко подумав: „Дійсно пора”.

Зібрав міліціонерів⁸⁾:

— Гайда!

Міліціонери — старі партизани⁹⁾, дух партизанщини глибоко сидить.

Рудий міліціонер, старшина, каже:

— А що, того... можна буде в Солонівці самогону... Чуеш, Савко?

Голова не чує, задумався. Думає він, що йому робити, острожників, звичайно, на селі не застанеш, а солончани своїх не видадуть.

...Скоро в'їхали в ліс.

³⁾ дивізія — великий відділ війська, що обіймає 2—3 полки.

⁴⁾ архів — збірка старих паперів, (актів).

⁵⁾ австріяка — тут: австрійський вояк.

⁶⁾ фортуна (лат.) — доля. ⁷⁾ отряд (моск.) — відділ.

⁸⁾ міліціонер — член місцевої поліції. ⁹⁾ партизан — повстанець.

Коні наставили вуха й прислухаються до луни, що гулко йде в гущавину від ударів копит.

Глухі столітні ліси Полтавщини і чогось тут журливо.

Насторожились кущі, тріщать гілки. Іноді коні збочують, і тоді шелестить листя на увесь ліс.

Рудий міліціонер поліз за кисетом¹⁰⁾, а другою рукою порівняв свого коня з Савчиним.

— Слухай, друже, може не будемо тривожити їх, уладнаємо?

— Це кого? Солончан?

— Авжеж!

Савко сказав:

— Наказ єсть з уїзду¹¹⁾. Ніззя¹²⁾.

— Ага... Ну, то інше діло.

А потім погладив корявою рукою коростяну шию свого коня.

— Слиш, Савко! Кажуть по газетах — румунський король селянам слабоду¹³⁾ проголосив?

— А тобі що з того?

— Та як же: все-таки слабода...

Савко скрушно похитав головою:

— Мало тобі слабоди! Під ким ти сидиш: під королем, чи ні? Ну?

— Звісно, що ні.

— Ото ж бо й є. Бандисти ви гарні, як на вас подивишся.

Останні четверо міліціонерів пахтіли цигарками і мовчки оглядали гущавину. Сизий дим махорки хмаркою стояв над отрядом, а потім струмками розходився за вітами, за зеленню.

...Під'їжджали до Солонського Яру.

Доріжка веде прямо в село, а треба заїхати з іншого боку.

Пустили коні в гущавину й зашумів, затріщав ліс

Загінчани потикали обличчя в арчики, а коні легко хропли й уперто продирались до ріжі.

Сонце давно вже гримало над лісом, але тут його не було.

Тут ніколи не було сонця й завжди стояла тінь.

...Порішили: коли виїдуть на ріжу, гайда на Глохвацький край (це квартал¹⁴⁾ у Солонським Яру). Гвинтівки¹⁵⁾ приготувати, але без наказу голови не стріляти.

Іще продирались, і нарешті крізь гущавину прорізалися стяжки світла.

Нарешті загін вискочив на ріжу.

...Загавкали собаки. По ярку забігали постаті.

¹¹⁾ уїзд (моск.) — повіт.

¹²⁾ ніззя (моск.) — не можна, не вільно.

¹³⁾ слабода (моск.) — свобода.

¹⁴⁾ квартал — частина міста, оселі; дільниця.

¹⁵⁾ гвинтівка — кріс, стрільба.

— Стей! Куди біжиш? Стей!

Голоси загінчан метушилились у зелені і з усіх кінців одкликались луни.

Савко скрикнув:

— Стріляй у повітря!

Бухнувся випал над Солонським Яром, і раптом село стало мертве.

Під'їхали до голохвацьких будівель.

— Дома хазяї?

Виходили баби, перелякано дивилися на загінчан, але впізнавши млинківських хлопців, сплескували руками.

— А, щоб вам ні дна, ні покришки. Як же ви налякали. А ми подумали — і справді комунія¹⁶⁾ наскочила.

Савко суворо подивився й спитав:

— Де ваш председатель?

— Який председатель?

— Та староста ж!

— Так би ви й казали... Марфо! Ану-бо, поклич голову.

Незабаром прийшов і голова.

До нього:

— Де твої голохвастівці? З уїзду прийшов наказ заарештувати їх.

Усміхається:

— Де ж я їх візьму... Господи! Ліси ж такі, слава тобі, Миколаю угоднику, не маленькі — є де сховатися.

А потім заморгав підсліпуватим оком:

— Пожди, Савко, я, мабуть, піду дістану чогось. Як же так: гості приїхали, треба ж таки підправитись.

Савко рішуче одрізав:

— Нікогого гвоздя! Сполняй, що требують¹⁷⁾.

Рудий міліціонер досадливо почухав потилицю:

— Слиш, Савко, а могорич не помішав би, їй Богу!

Але млинківський голова нічого не слухав. Наказав своїм хлопцям вибирати з голохвастівських скринь шмаття, а „старости“ наказав негайно подати підводу.

Зарепетували, заскиглили баби; заметушився „староста“.

Зашумів Солонський Яр.

У кожній хаті розчинено скриню й повибірано з неї одіж на підводу. А від'їжджаючи Савко пообіцяв ще й спалити все голохвастівське кубло, коли острожники не являться доброхітно в Млинки.

Скоро загін із підводою зник у лісі, і до хатів посунулись чоловічі постаті. І довго чути було грізний гомін у Солонькім Яру.

¹⁶⁾ комунія — комуністи.

¹⁷⁾ сполняй, що требують (моск.) — виконуй, що вимагають.

3.

У Млинках гомонів базар. Декілька осілих тутешніх циганчат сіпали коні за хвости й вигукували, як і двісті літ тому. Бігали, лопотіли перекупки.

А біля блискучих гір горщиків стояли поважні ганчарі Полтавщини.

Савко й рудий міліціонер носили по базару шмаття, що забрали в Солонським Яру, і викрикували:

— Люди добрі, пізнавайте своє добро!

Підходили, лапали одіж, хитали головами, але ніхто не не ризикнув пізнати своє.

В натовп падало біле сонце й пахло сливами й яблуками. Пахло ще кінським потом, і мукали покірні корови.

...До Савка підійшов низенький чоловік в обідраній свитині. Обличчя йому стягнуло зморшками, і здавалося, що він плаче.

Полапав зелену хустку, погладив її ніжно й ледве чутно промовив:

— Конешно, Дуньчина... Дуньки моєї...

Але раптом зник кудись: впірнув у натовп. Тільки біля „потребілки” він підійшов знову до Савка й тоненько, ніби горох розсипав, запитав:

— А що, Савко, чи не чути, довго ще війна буде?

А потім ще раз полапав зелену хустку й зідхнув про себе:

— Конешно, Дуньчина...

...Мекають вівці. Через базар пройшла отара, і пил сховав сонце. Десь викрикують щитинники й біжить гул за вигін, де стоять забиті панські будівлі.

— Люди добрі, пізнавайте своє добро.

...Але не бачить Савко, що за ним стежать солончани; злосливо, лукаво дивляться на нього. А коли повертається до них, вони показують йому спину, а по спині бісового батька пізнаєш.

Рудий міліціонер виблискує червоним носом і від нього далеко несеться дух самогону.

Іще з годину походили — ніхто не признає...

— Що за напасть!

Пішли у волосну раду, зложили солончанське шмаття біля шафи.

...В раді повно народу.

Зайшло декілька чоловіків в кімнату голови:

— Не так ви робите, Савко, не слід його виносити на базар.

— Чому це?

Підійшов до Савки Онищенко, з комнезаму¹⁸⁾, на вухо каже:

¹⁸⁾ комнезам — комуніст-незможник.

— Тут вони.
— Хто це?
— Та солончани ж, голохвастівці.
Вдарив себе Савко по потилиці:
— Так он воно чого ніхто не визнає!
Покликав рудого міліціонера:
— Зараз збери хлопців, треба оточити, голохвастівці тут.
Похитав головою рудий:
— Де там їх тепер найдеш... Давайте, мабуть, удвох.
Ніколи Савкові базікати, схопив гвинтівку й побіг.
Ходить повз ганчарів, ніби горщики уважно розглядає,
а сам оком упявся в натовп.
Грає сонце в горщиках, і весело виблискують гори ганчарського добра.
...А голохвастівці, мабуть, запримітили щось недобре — до коней пішли.
Нарешті Савко побачив їх. Кинувся в натовп.
Але вже було пізно: тільки пил закурив до вітряків, що на полтавський ліс.
— Гей, держи!
Савко націлився й вистрілив.
Галас! Галас! Галас!
Але голохвастівські коні зникли вже за вітряками.
Кинувся Савко до волости, скочив на кобилу, покликав рудого міліціонера й гайда за солончанами.
...Затривожився базар, ганчарі заходились складати горщики на вози, циганчата потягли за хвости коней, по-сунули люди до дворів.
Тільки щітинники уважно розглядали свій крам у скриньках і ще закликали до себе наляканий нарід.
Десь кричала перекупка:
— Куди ти потягнув, харцизяко! Людзоньки добрі, держіть злодія!

4.

...Темна наша батьківщина. Розбіглась по жовтих кварталах чорнозему й зойкає рососою по обніжках своїх золотих ланів. Блукає вона за вітряками й ніяк не знайде веселого шляху.

...Болить наше мільйонове серце, і хочемо запалити її груди своїм сяйвом... Темна наша батьківщина...

...Змилені коні зупинилися на узліссі. Сказав Савко:

— Втекли!

В рудого міліціонера від скаженого бігу ніс був мов та цибуля. Втирав хусткою піт.

— Повернемо, мабуть, додому, чи що?

— Ні! Гайда на Солонський Яр.

— Та чого ж ми поїдемо?

— А того, що треба видивитись, осточортіли вже.

Рудий казав, що небезпечно вдвох у таке кубло теліпатися. Але Савко був упертий.

Поїхали.

За півверстви зупинились, позлазили з коней і з гущавини оглядали Солонський Яр. Савко сподівався, що біля дворів буде метушня, але по вуличках нікого не видно було: і яр, і село — усе ховалося в зеленій тиші.

Так перебули, мабуть, з півгодини. Потім Савко казав переїхати на другий край, що поринув у дубняку, куди не добиралося око.

Коли присідали на коні, в ліс зайшов уже вечір, і знову гостро пахло молодняком. Зірвався заяць і залопотів по листях.

(... Темна наша батьківщина, і темні в ній ліси. Тягнуться вони на Полтавщині мовчазно на захід, на південь).

...Казав міліціонер:

— А може б помирилися... Слиш, Савко?

— Ніззя...

— А то, їй Богу, могорич запили б...

Савко гостро дивився в гущавину.

Сонце, мабуть, уплигло за обрій, і в лісі ходив уже важкий присмерк.

Коли знову з'їхали на стежку, що веде на Млинки, Савко раптом схопив рукою гвинтівку. Але в цей момент гримнув випал, і далеко пішла грізна луна.

Коні рвонулись і кинулись з лісу.

Засвистів вітер.

Гримнув ще один випал, і зашумів ліс від цокоту копит: за млинчанами летіла погоня з голохвастівців.

Рудий міліціонер зупинив коня:

— Братці, не бийте!

Але Савко розумів, що йому милости не буде. Як божевільний, гнав він свою кобилу на Млинки.

— Цок! Цок! Цок!

Ще далеко позаду солончани, але Савкові треба добігти до вітряків, поки острожники не вискочать із лісу.

— Цок! Цок! Цок!

Свистить вітер у вухах. Гніда кобила запінилась, важко дихає на дерева... (Невже наздоженуть?).

...Свистить вітер.

...Нарешті Савко вискочив у поле.

На заході жевріло, конало небо. Десь горіли буряни під вогнем польового повітря. Поле горіло бурянами.

Знову гримнув випал — то вискочила на узлісся ватага солончан.

Савчина кобила пролетіла ще декілька кроків і гепнулась на землю.

Захропла.

Савко заліз за кінський тулуб і почав відстрілюватись.

Ватага зупинилася.

Але то був один момент: відразу ж солончани пішли в обхід.

Тоді Савко рачки поліз до Млинків.

Біля вітряків він випустив останню кулю й кинувся до першої хати.

Ускочивши в двір, він заліз під комору...

...Скоро в дворі були й солончани.

...Млинки наче вимерли, тільки собаки завзято гавкали по дворах. Зачувши постріли, млинчани поховались по хатах, не виходили.

Голохвастівці витягли з хати хазяїна:

— Кажі, де він? Ти ж бачив, куди він сховався?

— Та я ж... їй Богу...

Свиснув чмілем у повітрі нагай.

Хазяїн заплакав і вказав на комору.

Заревли солончани, оточили будівлю.

— Гей, ти! Чого перелякався — вилазь!

І наставили під комору одрізи¹⁹⁾.

...Савко мовчки виліз, подивися навкруги себе й похилив голову.

Зловтішними вогняницями горіли в голохвастівців очі.

Підійшли до Савка, мовчки роздягли його й голого повели в поле.

Ішов по дорозі Савко й тупо дивився на полтавський ліс.

...Млинки мовчали.

...За вітряками голохвастівці зупинились:

— Хлопці! В кого гостріший ніж? Виймай!

...А потім двоє одійшло в бік, підійшли до хати й пустили два червоні півні.

...На далеких гонах горіли вогнем сухого повітря запашні буряни.

Піднявся вітер. Зашуміли Млинки. Забили в розбиті дзвони. Загаласували вулиці.

— Рятуйте! Рятуйте!

...А глибокої ночі із злизаного пожаром краю посунулись натовпи людей до голохвастівців.

...Тієї ж ночі величезна заграва пожежі стояла над Солонським Яром.

І знову на далеких гонах горіли вогнем сухого повітря запашні буряни, і гостро пахло дубовим молодняком.

¹⁹⁾ Одріз — крик із стятим дулом.

48. Євген Маланюк.

Євген Маланюк (нар. 1899 р. на Херсонщині), по званню інженер. Учасник Визвольних Змагань, тепер живе в Варшаві. Свої поезії друкує з 1920 р. (Збірки: »Стилет і стилос«, »Гербарій«, »Земля й залізо«, »Земна Мадонна«, »Перстень Полікрата«).

1. Весна.

Ти зачинаєшся. Ти — ось:
Ще січень, ще замерзлі віти,
Та десь спануло й зайнялось
Крізь хугу, крізь сніги і вітер
І долетіло. Й перейшло
В оспале тіло, в мляві жили.
Вже кров жене солодке зло,
Вже серце іскрами прошило.
Ти зачинаєшся. Сніги
Багрянцем заливає захід.
І повні дивної снаги
І кожен крок, і кожен захід.
Простори протягом війнуть,
Розгорнеться нестримний обрій...
О, в усмішці в твоїй недобрій
Я впізнаю тебе. Ти — тут.

2. Молитва.

Уродила рута, рута —
Волі нашої отрута.

Т. Шевченко.

Вчини мене бичем Твоїм —
Ударом, вистрілом, набоем,
Щоб залишивсь хоч чорний дим
Над неповторною добою.

Хай безсоромні очі їсть
Тих, що живуть без сліз і чести,
Хто скинув і любов і злість,
Бо не під силу було нести.

Хто все зідхав — заснуть, втекти,
Сховатись за Мазепу й Крути,
Коли грозою йшли віки! —
Над полем рути і отрути.

Твоїм бичем мене вчини,
Щоб басаманувати душі,
Щоб захитать і знову зрушить
Смертельний чар дичавини.

49. Леонід Мосендз.

Леонід Мосендз (нар. 1897 в Могилеві над Дністром, на Поділлі), по зв'язку хемік. Учасник Визвольних Змагань. Живе на еміграції, в Словаччині. Автор низки лірик, оповідань (збірки »Людина покірна«, »Відплата«) і повісті »Засів«.

1. Ми були...

Ми жали хліб, ми вигадали млици,
Ми знали мідь, ми завжди воювали!

О. О л ь ж и ч.

I.

„Ми всім були колись” блукає зір
По жменьках попелу в німім музеї¹⁾...
А там за склом вітрин²⁾, життєвий вир
Кипить життям в життєвім апогеї³⁾.

Але без нас. Лишився тільки жаль
Захований у сірій попільниці⁴⁾...
Яка ж мала минулих діб віддаль
Коли досить вузької їй полиці.

Лише шляхи майбутні без границь!
І якби все минуле ми й забули, —
Прийдешній вік нас будить силоміць:
„Ми будем, хочби й ніколи не були!”

2. Любий друже...

Любий друже! як кидати
Ймуть на мене глину вогку,
прошу я тебе, благаю:
не дозвољ співать »кру-кру...«

Не хочу, щоб всі стояли,
мов сичів облізливих згряя,
і гукали гупо в землю:
»В чужині умру... умру...«

І скиглили довго й нудно,
оглядаючись навтьоки,
співчуваючи фальшиво
і мені і журавлям...

Ні, я прошу, друже милий,
зспівати наді мною
»Гей нум, хлопці, до зброї...«
пісню бою й перемог.

¹⁾ музей — місце, де зібрано твори старовини, мистецтва, або природи. ²⁾ вітрина — осклена полиця. ³⁾ апогей — найвищий ступінь, розвигок. ⁴⁾ попільниця — давно мерців палили, а заховували лише попіл у попільницях.

Хай хоч раз при цій нагоді
змусять вас бадьорі нути
зняти зір сміливо вгору,
подивитися вперед...

І, втішаючись із вами
на майбутні перемоги,
дух мій радісно полине
на останній Божий герць.

50. Григорій Косинка.

Григорій Косинка (1897—1934 р.) поруч Хвильового найвизначніший український повеліст сучасної доби.

Земля.

1.

Степ був сизий, мов крило орла.

Василь із сином заорали ранок на сході, у степу, і сіли під возом снідати. Коні коло воза їли овесь із січкою, трусили по полудрабках овесини і сіяли на свіжу рілю; сіно з рептуха смикав вітер і люто кидав ним об голу землю.

Сонце підвелось червоне, заспане, а на вітер, по Васи-левому, хрести з вінчиками помалювало на небі.

Василь з батьківською ласкою одрізав синові паляниці (пилюга хрускала на зубах), підсунув капустяний листок із салом, і повернув до воза. Слухав:

— Десь журавлі летять... Птиця весну чує, а вітряно сьогодні...

Він глянув на широкі груди сина, зміряв очима міцну будову його тіла, і легка тінь смутку заломилась вітром на брові Василя:

— Ти б застібнувся... Ет, видумає чорт-євню „закурити хочу”, брат, літо як попокуриш коло коси — не то закуриш — почорнієш на жужелицю!...

Обидва засміялись; Павло обтер сіном пальці, нахилився до барила і тихо ковтав воду — „буль-буль”...

Батько дожовував шматок хліба, позирав на коні і гукав за вітром:

— Ну, стій, ще за зиму не вимокла?... Ич, ребра знать, а губою бринькає, як під осінь!...

Василь устав і поправив борозному Чалому¹⁾ шаньку, потім накинув на плечі шинелю²⁾, і знову засміявся до сина:

¹⁾ борозний — кінь у плузі, що йде борозною. Чалий — назва коня.

²⁾ шинеля — плащ.

— Закурить хочеться, правда? — А як витягну книжечку Тараса Григоровича³⁾ — будеш сердитися!

Павло скривився і здержав посмішку на русявих вусах — аж заплигала засміятись, але вітер рвонув її, і карі, великі очі Павла дивились на батька не то образливо, не то з проханням.

Він не вдержався.

— Конечно, курить могилу з хрестом Тараса Григоровича — чортовня, — а ще „православні віруючі“... Мало вам приношу з комнезаму⁴⁾ газет?... Не-е, давай Тарасову могилу!

Дивився насмішкувато на батька — сміялись очі:

— А ще в неділю — „ти б, Павлуша, про гайдамаччину щонебудь прочитай, га?“ ...Прочитаєш тепер: я шарив-шарив — де це ділося життя Шевченка, а батько, виходить, засмалюють його? — Дов-о-о-льно: давайте закуримо!

Василь витяг капшук, поклав його на коліна, і на простягнуту руку сина — „не, стой, раз гріх — значить усім гріх“ — він почав оправдуватись; голос його хрипливо рвався з грудей, поспішав:

— Я ж не курю його „Кобзаря“, а тільки ту мякеньку, червону книжечку, де хата... а до могили ще не дійшов і не буду її курити!... Да.

Він розв'язав капшук і простяг з папером синові, додав:

— Ну, ти ж сам знаєш — край: нема бомаги⁵⁾, а газет власть не присилає... Приходиться... — і Василь винувато гукнув знову на коні:

— Ану, Чалий, не дурій!

Павло одірвав листочок паперу, перевернув його і, посміхаючись до батька прочитав:

— Бачите:

„Учітєся, брати мої, думайте, читайте...“

2.

Василь перевів розмову до землі; кижечку з хатою Шевченка обережно згорнув, поклав у капшук і за іскрами городнього тютюну несміло кашлянув, оббив попільць цигарки:

— До вечора умре десятина, га?

Син затягався димом і пускав носом:

— Умре-е... Ще до заход-сонця упораємо... Правда, Чалий?..

Чалий на слова Павлові поверув головою од шаньки, подивився на нього своїми великими очима, де маленькими ривчаками текли од вітру сльози, трохи подумав, підкинув головою шаньку, і незадоволено сипнув на землю січки.

³⁾ Тарас Григорович — Шевченко.

⁴⁾ комнезам — домівка-читальня комуністів-незаможників.

⁵⁾ бомага, бумага — папір.

Василь підвівся із землі, розправив поперек і ще раз суворо гукнув на коня:

— Ану!

Брови Василя похмарніли під вітром, очі заласкавіли, і він твердо сперся руками на чепіги плуга; слова вирвалися з грудей не до сина, а просто в степ — і були рвучкі, мов вітер:

— Тець⁶⁾, ореш, а красних днів не бачиш: була царизна — робили, прийшов совет — робимо, а пани, як плили шовками в городáх, і по цей день пливуть!

Дунав:

Отут тобі, Павле, все твое — „учітєся, брати мої!...“ — він злісно обдер на пужалні кору і кинув її аж за обніжок:

— Така тобі чехоня⁷⁾, вийде на базар з собачкою — плюнуть би не схотів, — а візьме масло, що на подворне⁸⁾ заплатить виніс... і „не жолтоє⁹⁾!...“

Думка Василя горіла, її підхоплював у словах вітер і не сміло кидав у сухе бадилля степу...

Він запрягав у борозну Чалого, розправляв під хомутом гриву коня і підкидав на мулятину сина.

— Робочі? — Вони теж лямку тягнуть¹⁰⁾, як і ми... Хіба не приносили на села останні штани на минжу¹¹⁾?... А хто винен, хто?!

— Отак і виходить: і власть наша, і порядки нові, а все по-старому, — збулися великих панів, чорт наплодив дрібних, і пють, як пявки! Хай, капітал, одним словом!...

— А ну, рушай, Чалий! А то в тюрму за такі речі підеш!...

Василь злісно засміявся, поправив шлею коневі і твердо став у борозну.

Коні смикнули...

Павло підняв батіг — він звився од вітру — „гиття, малі, тупай!...“ і коні тупали, земля рипіла під плугом, торішні вінчички під барками коней низько схиляли свої нечесані кучері і падали у борозну — їх привертала земля і степом — вітер — різкий, м'який, пахучий вітер і дзвін гайки коло плуга...

— Тупай, малі-і-і!

3.

Над степом стало сонце, Павло здержав коні — повертажи коло Зеленої могили — і зціпив кулак.

— Ви про панів даром такої думки: хто ж тоді лій зби-

⁶⁾ Тець — отець (скорочено).

⁷⁾ чехоня — рід морської риби, тут: зневажливе окреслення мажовартого чоловіка.

⁸⁾ подворне — податок від двора.

⁹⁾ не жолтоєє (моск.) — не жовте.

¹⁰⁾ лямку тягнути — бідувати.

¹¹⁾ минжа — заміна, обмін.

ратиме з нас, як їх не стане?... О, як би... — він не скінчив за вітром думки:

— Соб, Канталупка, сліпа, чи що?!

Коні йшли добре! Павло водив рівно, держав поводи міцно, очі блищали одним блиском з Чалим — брови сходилися серпами, прижмурені від пилу — ступав по землі широко і твердо:

— Хіба графиня Браницька думала, що я її письма куритиму? Ха-ха-ха!

І вітер так само разом з Василем:

— Ха-ха-ха!... Наче воєнна цензура — ха-ха-ха.

На межі дзвонив плуг; тоді Павло припиняв коні і повертав своє лице до степу:

— Які лани держала сама: од залізниць до Дніпра — ліси, озера, луги... Мабуть шматок спідниці дала б скурити, не то письма, аби не орав цієї десятини Василь Орлюк?!...

Старий висмикав істик¹²⁾, прочищав плуга:

— А тепер скрізь кротоми по степу мужик — наш степ, брешуть!

Павло сміявся:

— Ого-го-го! Коли діло касається¹³⁾ степу — ми тоді, як мур: тоді, брате, не скубнеш дурничкою... Зелена могила¹⁴⁾ знає. З вилами боронимо степ, ге?

Він розправляв поводи, слухав як фиркав Чалий до води, і далеко кинув очима до криничовини в левадах — „напоїть треба”...

Така балачка подобалась Василеві, він держав міцніше чепіги плуга, а коли починали нову борозну, дзвонив ним мов молодий — куріла земля...

І тільки синова спина сіріла за яблуками на стегнах Канталупки, а голос проти вітру:

— От я хотів би, аби подивилась графиня Браницька, як дядьки з вилами рушають у бій... Зомліла б, тату, щоб побачила вас розхристаного на шляху, гей — зомліла... Чалий, не слухай!...

У Василя зацвіли очі силою... він їх прижмурих і повернув голову просто до сонця — там у синіх туманах плив степ і низько-низько, аж над хрестом Покрови, клекотіли журавлі — виводили пісню... І степ, і сонце, і далекий бір — все співало разом з журавлиною піснею в грудях Василя:

— Земля... Земля... Земля...

Він хотів показати свою радість синові — нахилився, взяв у жменю грудку землі — роздавив її:

¹²⁾ істик — частина плуга.

¹³⁾ касається (моск.) — торкається, відноситься (до чогось).

¹⁴⁾ Зелена могила — місце, де поховані чужинці, що згнули підчас наїзду на Україну 1917-1919 р.

— А панський пар¹⁵⁾ добрий, треба сказати правду, вміли, поганці, нами оброблять землю!...

Перед його очима стояла лозою панська пшениця — вилскувалась — мінилася смугами зеленими, жовтими, блакитними, і гасла на обрії, мов радість Василева: о, він знає, як падало сонце у квіт польової моркви, мов у чашу — це була межа панського й мужицького.

Василь став хижим і хитрим:

— Гай гуде і риба грає: пшеничка була та загула... Не вернеться... Прокурили...

Він похмарнів; слова падали у борозну і побажання землі були прості, мужицькі:

— Хай родить тепер — ми кровю сполоскали степ...

Задзвонив плуг, коні рвонули й леміш вивернув на землю череп людини.

Василь із сином стали.

51. Юрій Яновський.

Юрій Яновський (нар. 1902 р., по освіті інженер), що зачав писати 1924 р., в своїх творах головню змалював життя моряків і красу моря. Крім нечисленних, прегарних морських лірик відомі його оповідання й повісті («Кров землі», «Чотири шаблі», «Вершники» та ін.), та драми («Дума про британку», «Потомки»).

Шаланда¹⁾ в морі.

(Скорочено)

1.

Трамонтан²⁾ дмухав з берега, був місяць січень чи лютий, море замерзло на сотню метрів, на морі розходилися хвилі, на обрії були вони чорні з білими гривами, добігали до берега навпроти вітру, вітер збивав з них білі шапки. Коло берега кригу розбив штормок³⁾, а все показувало, що незабаром ревтиме й справжній штормило³⁾, на березі стояла стара Понівчиха, одежа на ній звіялась, мов на камяній, вона була висока та строга, як у пісні.

Одесу видко по другий бік морської затоки, це місто

¹⁵⁾ пар — ораниця.

¹⁾ шаланда (фр.) — морське судно, що використовується в рибному господарстві для доставки наловленої риби.

²⁾ трамонтан (фр.) — «загірний вітер», холодний, північний північно-східний вітер.

³⁾ шторм — морська буря, штормок — мала буря, штормило — велика морська буря.

обдував трамонтан, воно височило на березі, мов кістяк старої шхуни⁴⁾, з якої знято паруси, лагодять на неї мотор чи парову машину. Одеса проживала чергову морську зиму, вітри всіх напрямків не минали її, тумани з моря заходили часом, мокрі, густі, сірі тумани. От і тепер туман насунувся раптом з моря й закryw Одесу. Половчиха стояла нерухомо, обіч поралися коло шаланд на березі рибалки з артілі⁵⁾, море виштовхувало на землю шматки криги, холод проймав до кісток, трамонтан дмухав широкою, рівною зливою. Була надморська зима, зимовий туман, за його запоною гримів уже серед моря шторм, докочуючи хвилі дужчі й вищі, засвітився одеський маяк⁶⁾, смуги червоні й зелені, промені червоні й зелені.

Половчиха, вирядивши в море чоловіка, виглядала його шаланду, її серце обдував трамонтан, її серце ладне було вискочити з грудей, а з моря йшов холод та гуркіт, море зажерливо ревла, схопивши її Мусія. Вона не показувала перед морем страху, вона мовчки стояла на березі — висока й строга, їй здавалося, що вона — маяк невгасимої сили.

„Ой пішов ти в море, Мусічку, — глосила вона мовчки, — та й слід твій солоня вода змила. Та коли б я знала та добачала, я б той слідок долонями пригортала та до берега тебе покликкала. Ой, пдми, вітре-трамонтане, оджени в море негоду та оджени й тумани, а я стоятиму тут самотня до краю, і хоч би з мене дерево стало, то я б усіма вітами над морем махала й листям би шуміла”.

2.

І після довгих віків показалася шаланда в морі, ледве мрячила вона серед хвиль, надовго ховалася за водяними горбами, з'являлася на хвильку і впірнала мов у безодню. Вона билася з штормом груди в груди, а на березі лише шерхіт хвиль, і страшно глянути на шаланду, як людина — самотня вона серед водяних гір. Розгойдає її море, кидає через хвилі, прошиває нею хвилі, холодні бризки печуть вогнем, примерзає до тіла мокра одежа, тільки ж — не піддається рибалка, Мусій з чужим чоловіком б'ються до берега.

Стара Половчиха не зводила з них очей, її серце було з шаландою, на березі гомоніли рибалки з Мусієвої артілі, з селища бігли діти до моря. На березі виріс натовп, осторонь стояла стара степовичка Половчиха, вона мужньо дивилася на боротьбу її чоловіка, туман кублився над морем, був лютний холод.

„Гребуть, — сказав хтось, — та хіба допоможеш їм у такий шторм?” Молодші рибалки кинулися до шаланд, їм

⁴⁾ ш х у н а — рід судна. ⁵⁾ а р т і л ь — робітничя спілка.

⁶⁾ м а я к — морська ліхтарня.

заступили дорогу старші, — „не дурій, хлопці, шаланди загинуть, і вас краби⁷⁾ поїдять, а артиль наша бідна, голова артилі Мусій Половець, він нам за шаланди голови поодриває, коли живий впливе”.

Стара Половчиха побачила, як зламалося весло, бо шаланда стала кружляти, на очах у всього берега двічі обкрутилася на місці, її вдарила одна хвиля, її штовхнула друга, підкинула, повернула, посуда пішла під воду. Рибалки тоді кинулися до шаланд, посунули до моря „Ластівку”, — гордість цілої артилі, сіло четверо велетнів, піднялися в повітря весла, щоб одразу вискочити на хвилю. „Ластівку” завалило на бік, купа криги вдарила її по обшивці, вода ринула через борт⁸⁾, рибалки опинилися в воді, вони стали рятувати „Ластівку”. Хвиля збивала їх докупи, крига ранила їм голови, вона вчепилася в „Ластівку”, з берега кинули їм кінець із зашморгом, вони привязали його до човна й витягли „Ластівку” на берег.

На хвилях видко було Мусієву шаланду, вона блукала догори кілем⁹⁾, натопв рибалок поздіймав шапки, і в цей час побачили в морі помах людської руки. Хтось плів серед крижаного моря, плів до берега, плів наввимашки, рівно вигрібав руками, його хвиля відносила назад у море, назад у морський туман. Він простував до берега.

Наперед вийшов велетень-рибалка, він ніс жмут мотуззя і вихилив склянку спирту, поліз у воду, одразу став синій, а на березі розмотували кінець, і велетень плів назустріч людині в морі. Його била крига, та він вплив на чисте, за ним волочилася мотузка, а людина вже зовсім конала серед хвиль, вона лежала на спині, її кидало на всі боки, велетень-рибалка плів і плів.

Та вийшло, що людина не гинула, вона од холоду загубила була свідомість і почала, очунявши, щосили вигрібати до берега. Зустріч відбулася серед хвиль, і плавці довго не могли схватитися за руки, їх усе розбивала хвиля, та нарешті їм пощастило, мотузка тоді напнулася до берега, як жила, десятки рук ухопилися за неї, десятки рук потягли гуртом. Плавці мчали до берега, захлинаючись водою, пробиваючись крізь кригу. Чужа людина вилізла на берег і не могла звестися на босі ноги. Половчиха пізнала Чубенка. Він увесь задубів, у ньому лише калатало гаряче живе серце, його підхопили під руки, — »товариші — сказав Чубенко через силу, — я плачу за Мусієм, героєм революції, що визволив мене з французької плавучої тюрми«. І всі пішли від моря, а стара Половчиха залишилася стояти на березі, висока та струнка, як у пісні.

⁷⁾ краб — великий морський рак.

⁸⁾ борт — край корабля, судна.

⁹⁾ кіль — спідній бальок у судні.

У морі видко було перекинуту шаланду, там загинув її чоловік Мусій Половець, він чимало пожив на світі, од нього зла не бачила, був справний рибалка на Чорному морі під Одесою, і чи завжди так буває, що молоде впливає, а старе гине. Із Дофінівки прибіг хлопчина:

— „Бабо, а діда Мусія не буде, бо той дядько казали, що упірнув дід Мусій двічі й потім щез, а дядько упірнали за ним і вдарилися головою об човна, і не буде вже діда Мусія!”

3.

Берег спорожнів, рибалки пішли геть, і нікому не було дивно, що стара Половчиха не рухнулася з місця. Вона справляла жалобу, трамонтан обдував її, мов камяну, шторм не вгавав, крига торощилася одна об одну, туман сунувся до берега, одеський маяк миготів червоно та зелено...

...Перекинута шаланда гойдалася на хвилях, шторм лютував без угову, Половчисі здалося, що шаланда поближчала. Її море прибе до берега, тоді треба виволокти і врятувати, і артіль подякує — без шаланди риби не наловиш. Посуда наближалася до берега ступінь за ступенем, хвилина за хвилиною.

Половчиха стала чекати шаланди, щоб зберегти артільне добро, вона підійшла до самої води, хвиля обхлюпала її до колін. Шаланда сунулася ближче, вже чути, як стукається об неї крига, вже видно її засмалене дно, і кілева дошка витикається з води. Хвиля перекочувалася через чорне плисквате днище, серце Половчихи захолонуло, за шаландою щось волочилося по воді, видувалося на воді лахміття.

Жінка дивилася й боялася роздивитися, море їй приносило покору, море їй прибивало до берега, певне й тіло Мусія Половця. Буде над чим поплакати й потужити, і поховати на рибальському цвинтарі, де лежать самі жінки та діти, а чоловіки лише мріють там лягти, і лягають у морі на глибині, під зеленим парусом хвилі.

Половчиха дивилась та боялась роздивитися, їй хотілося крикнути й покликати свого Мусієчка, хвиля біла її по ногах, крига черкала по литках, шаланда вже зовсім була близько. Вона сунулася носом на берег, хвиля гуркотіла камінням на мілкому, Половчиха хотіла витягти посуду, а потім тужити коло чоловіка, вона вже бачила його тіло у мутній воді, серце їй щеміло і руки не почували ваги шаланди, і тоді до неї озвався голос. Вона скрикнула, бо то був голос її чоловіка, голос стомлений і рідний.

— „Наша артіль бідна — сказав старий, — і кидати шаланди в морі не годиться. Я — голова артіль, то мусів і рятувати, а Чубенко, мабуть доплив добре, здоровий і завзятий, ніяк не хотів плисти без мене, аж поки я не пірнув під пере-

кинуту шаланду, а він усе гукає та все пірнає, шукаючи мене”.

Старий Половець став на мілкому з чоботом у руці й викинув чобіт на берег та почав поратися коло шаланди. Половчиха заходилась йому допомагати, лютий трамонтан заморожував душу, берег був пустельний, його штурмувало море, Одеса крізь туман здалеку височіла на березі, мов кістяк старої шхуни.

І подружжя Пловців пішло до домівки. Вони йшли, преніжно обнявшись, їм у вічі дмухав трамонтан, позаду калатало море, вони йшли впевнено й дружньо, як ходили через ціле життя.

52. Остап Вишня.

Остап Вишня, це приbrane письменницьке імя Павла Губенка (ур. 1889 р. на Полтавщині). Друкує з 1919 р. виключно веселі оповідання, т. зв. гуморески, в яких дуже дотепно висміває наші народні хиби. Як його твори подобаються, може свідчити те, що за 6 років розійшлися в кількості мільйона книжок.

Так нічого не вийшло.

1.

Така прекрасна справа, а ляснула через дрібницю.

І не проста собі справа, а справа культурно-освітня... Хороша справа.

Було це давненько...

Було це тоді, коли мої однолітки були ще молодими та буйними й коли я сам був, сказати би, не зовсім чорнявий, а так: нестарий і радісний...

А на сцені тоді грати хотілося, так іще дужче, ніж самому залишитися з дяковою дочкою в садку під отими трьома дубами, що з одного кореня ростуть!

Ах, як тоді на сцені хотілося грати!...

І що ж би ви гадали: zorganizувалися...

Отак зібралися, поговорили, поміркували й вирішили:

— Гратимемо!

І песу вибрали, і у волості підходящу кімнату дають, а артистів — хоч греблю гати!

— Гратимемо!

І раптом тоді, як гвіздком у спину:

— А режисер¹⁾ де? Все ж, що називається — ні папи, ні мами в цій справі. Крім талантів, анічогісінько!

— Стійте, хлопці! — Семен каже. — У городі є такий ділозводитель, що на сценах грав! Він вивчить...

— Катай²⁾, хлопці, за ділозводителем...

Поїхали...

¹⁾ р е ж и с е р — той, що підготовляє драматичні вистави, керуючи акторами. ²⁾ к а т а й — їдь.

— П'ять рублів³⁾, — ділозводитель каже, — і після вистави вечеря... Сюди й. туди підвода... Та щоб слухалися, матері вашій чорт.

— Гаразд.

— Пишіть там афішу⁴⁾ та вкажіть, хто режисер...

— Добре, вкажемо!

2.

Почалося. Ролі повиписували... Вивчили їх, як „Царю небесний, утішителю”.

Три афіші розмалювали, прізвища на афішах усіх артистів (а якже ж би ви гадали!?) повиводили, а внизу:

„Режисер Іван Степанович Леваденко”.

Все, як Бог приказав...

3.

У неділю вистава, а в четвер Іван Степанович приїхав... Зустріли його, як архиєрея...

— Ну, почнемо, — каже Іван Степанович... — Афіші готові?...

— Ось!

Подивився Іван Степанович на афішу — і з очей у нього іскра. А потім як гаркне:

— Як?! Ото мене такими літерами надрукували? Мене?! Що вже одинадцятий рік на сценах?

І зразу аж дві дулі:

— Ось! А не те, щоб я з вами тут воловодився?! Підводу!

— Та, Йване Степановичу, — ми до його. — Та що ви?! Та ми вас якими хочете надрукуємо!

— Щоб отакими, інакше підводу!

— Біжіть, — кажу, — хлопці по папір... Склеюйте скільки там аркушів і пишіть великими.

Побіг Кіндрат по папір... Клеїть...

Коли це артисти⁵⁾ один по одному до Кіндрата:

— І мене ж там більшими!

— І мене!

— І мене!

За суфлера⁶⁾ волосний писар був... Прийшов із квадратом, одміряв на нім вершків так із п'ять:

— А мене як не отакими, і в будку не полізу, і з волости вижену...

— Клей, — кажу, — Кіндрате, щоб на всіх хватило...

³⁾ р у б е л ь — російська монета, гроші.

⁴⁾ а ф і ш (а) — писана, або друкована оповістка.

⁵⁾ а р т и с т — мистець; тут: актор, той, що грає на сцені.

⁶⁾ с у ф л е р — помічник, що підповідає акторам те, що мають говорити, коли вони забудуть.

Склеїв Кіндрат афішу сяжнів на три, як не більше. Написав усіх такими, як хотіли. А режисера в кінці вивів такими, що аж до Куземина (сім верстов!) було видко...

Готова афіша.

А де ж її чіпляти?

На дзвіниці батюшка не дозволяє, а так — ніде не поміщається...

Вирішили почепити на крәмниці. Дістали драбину, приставили.

— Чіпляй...

Зібралося все село на ту процедуру⁷⁾ дивитися.

Поліз Кіндрат на драбину, потяг афішу...

А тут хтось дядька Пилипа штовхнув... Поточився дядько Пилип, наступив на афішу й одірвав режисера, разом із „Початок в 8-ій год. вечора”...

Як побачив те Іван Степанович, та як закричить:

— Підводу, матері вашій чорт! Я вам покажу, як режисера одривать... Режисер — усе!

На підводу — й у город... І вечеряти не схотів...

Вистава не відбулася...

4.

Тепер не те... Тепер режисери не такі, щоб на літери звертали увагу...

А раніш...

Хай йому аби-що: справа вся ляснула.

53. Микола Бажан.

Микола Бажан (нар. 1904 в Кам'янці Подільському), на високих школах студіював кооперацію й східні мови. Живе в Києві. Перша збірка поезій «17 патруль»; крім того писав поеми й перекладав зі східних літератур.

1. Папороть.

Мов карб старий, — цей місяць-білозір,

Мов сни старі, — ці хмари білопінні.

І бачу я: в незнаному тремтінні

Поганська ніч лягла на чорний бір.

Снується дим опівнічних офір.

Несуть жерці наслані рядна лінні

Німим богам свої дари уклінні:

Важучий мед і соковитий сир.

Поганська ніч — таємний час оман.

Пливе з озер мережаний туман

І духмяніють папороті трутні.

І виходжа на росяний майдан

Весільне коло молодих древлян, —

Словянських зельних піль веснянки незабутні

⁷⁾ п р о ц е д у р а — заходн.

2. Пісня бійця.

Бійці виїжджали, і коні іржали.
(Стримано в стременах сталь дзвенить),
А дим терпкий у полі, а в полі дим іржавий.
І слина з кінських губ, немов ковальні ниті.

Дібровою загін бійців поїхав,
Підковами клепали коні путь,
І ляск шабель, і брязкіт піхов
У тиші чорній чуть.

Насували на лоба папахи¹⁾,
Ковтали піль міцний, солодкий дух,
І порохом робучі руки пахнуть,
І кровю засмердівсь ялзений кожую

Ось один похилився. Я знаю: ти марини
Про дітей і про жінку свою.
Полюби ж, полюби, товаришу,
В барабані сім мідних куль!

Бійцям не можна спать на варті,
Плекать утому на лиці.
Чого ж то будуть варті
Такі бійці?

Коли ворожий почуеш постріл,
— Рушницю й на коня!
Подивися на обрій просто,
— Поганяй!

Крізь гони, крізь гони
Боець помчить.
Лічи патрони,
Ран не лічи!

Хай вітер в вічі,
Умри — не стій!
На кожній стрічі
Стриваєм бій.

Не питай дороги,
Хоч трупом ляж!
Серце в остроги,
І стягни патронташ²⁾!

Команд не ждіте.
Хто став — пристрель!
Розкрають вітер
Сотні шабель.

І ми двічі вмерти змогли б
За чорний вугіль, за чорний хліб;
За чорні натруджені руки
Ми двічі умерти змогли б.

¹⁾ папаха — кучма, велика кожуюва шапка.

²⁾ патронташ (нім.) — шкур'яна коробка на кулі.

54. Богдан Кравців.

Богдан Кравців (нар. 1905 р.), по званню журналіст, живе тепер у Берліні. Видав кілька збірок лірик: »Дорога«, »Промені«, »Сонети і строфи«, »Остання осінь«.

1. Провесінь.

Буднів заснічених, ялових днів перелоги
Плуг мій орав — і незаймана ось цілина
Млою вільготною дише і з глибів розлогих
Руняться зеленню ярою ярі руна.

Провесінь — яр молода — уродливо яриться,
Жевріє соняшним жаром, ярує, жахтить —
Рястом рясним зарясніє, заграє яриця
Слів моїх ярих — як стебло прозяблі — простіх.

Буде рости, вирувати, яріти бурхливо
Полум'ям буйним буянн'я, цвіту й жаги,
Обміттю квітн'я розквітне, як повідь — розливам
Рине нестримно в одміряних строф береги.

2. Одбився я...

Одбився я від серця твого й дому,
Де юність розцвіла румянолиця, —
І полонила дні мої вязниця,
Мої дороги в далеч невідому.

Нераз я тугу вговтую й утому, —
То спогадом горить і сном все сниться:
Далекий дім і затишна світлиця
І ти й казки твої мені малому.

Казала ти: „Що не прокляття в бою
Лягти від куль, — коб тільки, як родився,
Злиденно у неволі не вмирав ти”.

І я пішов, розстався із тобою,
Од серця твого й рідних меж одбився —
І слухаю твоєї, мамо, правди.

3. Мати.

То син її четвертий рік в неволі —
Вона ж зосталася сама, єдина.
Прийшли до неї добрі друзі сина:
— „Матусю, дайте зброю нам, пістолі!”
Принесла їм зо схованки в stodолі —
І хрест кладе рука кістлява, синя:

— „Щаслива вам дорóга і година!” —

І сльози їй закапали поволі.

— „Чóго ж? Не плачте!... Прийде син з вязниці...

А нам — матусю — ніч пошле удачу...”

Вмовляють, вчитькують її словами.

І мовила, втираючи зіниці:

— „Ні, ні!... Облиште!... Це я тільки плачу,

Що син... мій син не піде нині з вами”.

4. 1. XI. 1918.

Кривавим листом котить падолист —

І серце прагне знов далеких візій:¹⁾

Щоб понад нами знову пронеслись

Бої одважні і залізні!

Щоби дзвеніли списи і шаблі

І жах вогню будив до дня оселі,

Щоб ісходило сонце на землі

В вінку шрапнелів.

Щоб місто знов під чоботи ватаг

Кóври стелило і стяги шовкові,

Щоб в синім небі стрічка золота

Благословила нашій крові.

55. Олег Ольжич.

О. Ольжич, це приbrane імя Олега Кандиби, сина О. Олеся. Ольжич (нар. 1909), по званню археолог. Живе в Празі. Збірки поезій: »Рірь« і »Вежі«.

1. На трьох горбах...

На трьох горбах, під знаками орла

Ми кладемо прями оснóви міста.

Видноколом утомленим лягла

Навколо нього далина імлиста.

О, горда певність дужої руки,

Набряклих мязів радісне щеміння

І дух, бадьорий, гóстрий і пянкий,

Розколотого долотом каміння!

Зайнявся ранок, вечір зажеврів —

Горить червоно понад нами пóрох.

І ждуть жінки зі стравою мужів

У білих простих і важких уборах.

А в сутінках, коли пора кінчать,

Коли сурма усіх спочити кличе,

Ще довго на руштованнях стоять

Струнки і невгомонні будівничі.

¹⁾ візія — привид.

2. Археологія.

Поважна мова врбчистих вітрин.
Уривчасто-скупі її аннали¹⁾.
„Ми — жали хліб. Ми — вигадали млин.
Ми — знали мідь. Ми — завжди воювали”.

„Мене забито в чесному бою,
Поховано дбайливою сімею”.
Як не стояти так, як я стою
В просторій залі мудрого музею?

— — — — —

Так виразно ввижається мені
Болючими безсонними очами:
Я жив колись в простому курені
Над озером з ясними берегами.

3. Рання молитва.

Не світлий спокій дорогих глибин
Прозорої і чистої науки,
Не золоті надхнення орхідеї²⁾
З ласкавості незмірної своєї, —
Пошли мені, молюся, дар один:
В ім'я Її прийняти мужньо муки
І в грізні дні залізної розплати
В шинелі³⁾ сірій вмерти від гранати.

56. Богдан Ігор Антонич.

Б. І. Антонич (нар. 1909, на Лемківщині, помер 1937 р. у Львові), дуже талановитий лірик, найбільший поет Лемківщини (Збірки: »Привітання життя«, »Три перстені«, »Книга Лева«, »Зелена евангелія«).

1. До моєї пісні.

Крутиться світ весняний і зелений
Ясень співає і серце співа.
Пісня надхненням кружля веретеном,
на веретені срібляться слова.

Ясень осяяний сонцем упився,
перстень надхнення на серці тремтить,
Гей же, п'яній і лети і крутись
пісне моїх двадцять і трьох літ!

¹⁾ аннали — літописи, історичні записки. ²⁾ орхідеї — південні пишні квіти. ³⁾ шинеля — військовий плащ.

2. Ранній вітер.

Крилатий вітер, дужий вітер,
що зорі, листя й ластівки несе,
спяняє серце. Ех, летіти
в зелений квітень, в синь пісень!

Піднявся день, мов олень з кручі,
ніч відплила, мов корабель.
Крилатий вітер і пахучий,
мов дзенькіт сріблених шабель.

3. Назустріч.

Росте хлопя, мов кущ малини,
підкови на шляхах дзвенять.
Ось ластівки в книжках пташиних
записують початок дня.

Запрягши сояце до теліги,
назустріч виїду весні.
Окриленим, хрещатим снігом
співають в квітні юні дні.

4. До весни.

Весно — словянко синьоока,
тобі мої пісні складаю!
Вода шумить у сто потоках,
що з дна сріблистим мохом сяють.

Направо льон і льон наліво,
дїбровою весілля їде.
Скрипки окрилюються співом
і дзвонять тарілки із міді.

Розкотисті музики грають,
свячене сонце в короваю.
Весна весільна і пянлива,
червоний клен, мов стяг.

Це ти мене заворожила
на смерть і на життя.

5. Різдво.

Народився Бог на санях
в лемківськiм містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисанях
і принесли місяць круглий.

Ніч у сніговій завії
крутиться довкола стріх.
У долоні, у Марії
місяць — золотий горіх.

6. Черемхи.

Мов свічка, куриться черемха
в побожній вечора руці.
Вертаються з Вечірні лемки,
до хат задумано йдучи.

Моя країно верховинна, —
ні, не забудь твоїх черемх,
коли над ними місяць лине
вівсяним колачем!

7. Батьківщина.

Жовті косатні цвітуть на мокрих лугах,
як за днів дитинства, в кучерявій млі.
Вилітають ластівками стріли з лука,
білі стріли літ.

Оси золоті в чарках троянд розквітлих,
мокрі зорі куряться під сизий вечір.
Ще горить твоєї молодости світло,
хоч новий десяток літ береш на плечі.

Слухай: Батьківщина свого сина кличе
найпростішим, неповторним, вічним словом.
У воді відбилися зорі і обличчя,
Кароокі люди і співуча мова.

ДРУКАРСЬКІ ПОХИБКИ:

- 10 ст. 17 рядок надруковано: Митропилит, має бути: Митрополит.
15 „ 18 „ „ Редедою має бути: Редедею.
61 „ 13 „ „ митрополита XVI. ст. має бути: митро-
полита XVII. ст.
185 „ 4 рядок знизу обернути: »У край безталанний шотляндський«.
207 „ 17 рядок надруковано: Мчить, має бути: Хилить.
208 „ 5 „ „ Обіжками, має бути: Обніжками.

З М І С Т:

I. СТАРА ДОБА (XI—XV ст.).

	ст.
1. „Колядки”	5
2. Митрополит Іларіон	10
3. З „Літописів”	13
4. Ігумен Данило	16
5. Володимир Мономах	18
6. Невідомий Автор: „Слово о полку Ігоревім”	19
7. Невідомий Автор: „Чуда св. Миколая”	26
8. „Весільні й весняні обрядові пісні”	29

II. СЕРЕДНЯ ДОБА (XV—XVIII ст.).

9. Невідомий Автор: „Похвала кн. Острозькому”	31
10. Невідомий Автор: „Воевода Штефан”	32
11. „Козацькі думи”	33
12. „Козацькі пісні”	52
13. Касіян Сакович	55
14. Яків Гаватович	57
15. Митрофан Довгалецький	60
16. Теофан Трофимович	61
17. Невідомий Автор: „Вертеп”	62
18. Іван Мазепа	64
19. Самійло Величко	65
20. Григорій Сковорода	69

III. НОВА ДОБА (кінець XVIII—XX ст.).

21. Іван Котляревський	71
22. Петро Артемовський-Гулак	74
23. Григорій Квітка-Основ'яненко	79
24. Євген Гребінка	87
25. Маркіян Шашкевич	89
26. Тарас Шевченко	92
27. Панько Куліш	106
28. Марко Вовчок	115
29. Степан Руданський	126
30. Осип Юрій Федькович	131
31. Леонід Глібів	138
32. Олександр Кониський	143

	ст.
33. Іван Нечуй-Левицький	147
34. Панас Мирний	153
35. Іван Франко	157
36. Борис Грінченко	167
37. Михайло Коцюбинський	174
38. Ольга Кобилянська	178
39. Леся Українка	180
40. Володимир Самійленко	191
41. Богдан Лепкий	194
42. Олександр Олесь	199
43. Василь Стефаник	200
44. Марко Черемшина	203
45. Павло Тичина	206
46. Максим Рильський	209
47. Микола Хвильовий	211
48. Євген Маланюк	219
49. Ленонід Мосендз	220
50. Григорій Косинка	221
51. Юрій Яновський	225
52. Остап Вишня	229
53. Микола Бажан	231
54. Богдан Кравців	233
55. Олег Ольжич	234
56. Богдан Ігор Антонич	236

